

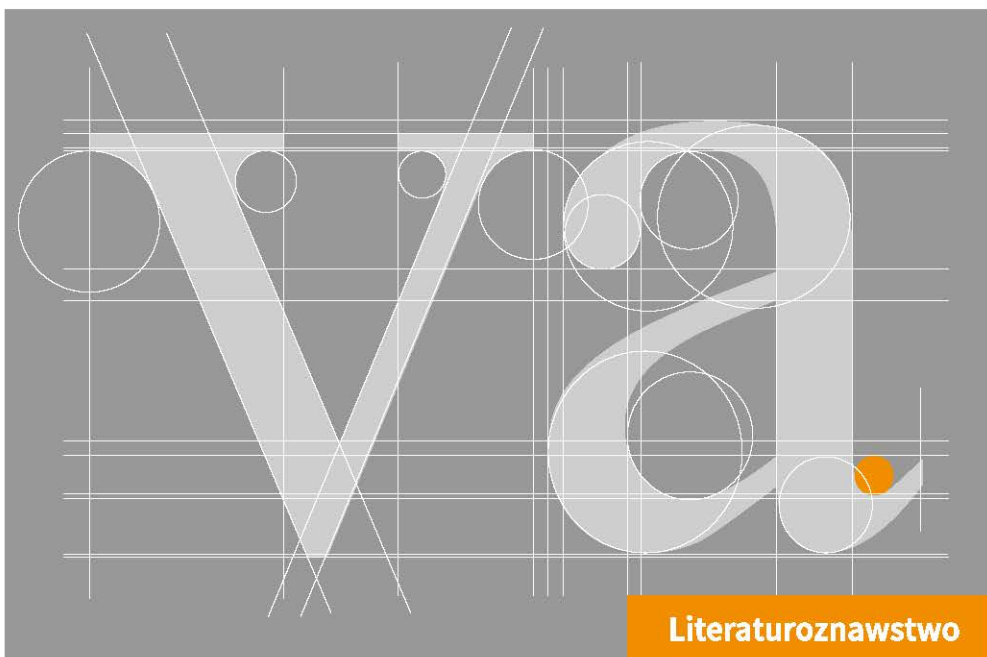

Cyprian Norwid

VADE-MECUM

Transliteracja
autografu

opracował i wstępem opatrzył
Mateusz Grabowski

Literaturoznawstwo

Edycje krytyczne

VADE-MECUM

Transliteracja
autografu

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Cyprian Norwid

VADE-MECUM

Transliteracja autografu

opracował i wstępem opatrzył
Mateusz Grabowski

RECENZENT

Józef Fert

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Projekt w całości sfinansowany ze środków MNiSW w ramach dotacji badań naukowych
i prac rozwojowych służącej rozwojowi młodych naukowców

Transliteracja została wykonana na podstawie autografu *Vade-mecum*, jego skany przygotowane
w wysokiej rozdzielczości dostępne są na stronie internetowej Cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona:
<https://polona.pl/item/105811/7/>

© Copyright by Mateusz Grabowski, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08472.17.0.M

Ark. wyd. 6,6; ark. druk. 14,375

ISBN 978-83-8142-159-1

e-ISBN 978-83-8142-160-7

<https://doi.org/10.18778/8142-159-1>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Profesorowi Jackowi Brzozowskiemu

SPIS RZECZY

Wykaz skrótów	9
Skróty edytorskie.....	9
Skróty redakcyjne	10
Wstęp	11
Uwagi wydawcy	11
Geneza kodeksu <i>Vade-mecum</i>	12
Dzieje edytorskie cyklu	16
Zasady transliteracji	19
Transliteracja	23
Komentarz edytorski	215

WYKAZ SKRÓTÓW

Skróty edytorskie

- Brock – *Poezye Cypriana Norwida*, Lipsk 1863.
- GomDz I – C. Norwid, *Dzieła zebrane*, oprac. J. W. Gomulicki, t. I: *Wiersze. Tekst*, Warszawa 1966.
- GomDz II – C. Norwid, *Dzieła zebrane*, oprac. J. W. Gomulicki, t. II: *Wiersze. Dodatek krytyczny*, Warszawa 1966.
- GomGromy – C. K. Norwid, *Gromy i pyłki. Nowy tom poezji*, zebrał i oprac. A. Zaleski [właśc. J. W. Gomulicki], Wilno 1939 [właśc. Warszawa 1944]; cimelia konspiracyjne: BN I 372.824, kopia w zbiorach Norwidianum KUL.
- GomOkruchy – C. Norwid, *Okruchy poetyckie i dramatyczne*, zebrał i oprac. J. W. Gomulicki, Warszawa 1956.
- GomPWsz II – C. Norwid, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J. W. Gomulicki, t. II: *Wiersze. Część druga*, Warszawa 1971.
- GomPWsz VI – C. Norwid, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J. W. Gomulicki, t. VI: *Proza. Część pierwsza*, Warszawa 1971.
- GomPWsz IX – C. Norwid, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J. W. Gomulicki, t. IX: *Listy 1862–1872*, Warszawa 1971.
- GomPWsz X – C. Norwid, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J. W. Gomulicki, t. X: *Listy 1873–1883*, Warszawa 1971.
- Przesm 33 – C. Norwid, *Poezje wybrane z całej odszukanej po dziś spuścizny poety*, ułożył i przypisami opatrzył Miriam [Z. Przesmycki], Warszawa 1933 [recte: 1932].
- VMPrzesm – rkps BN II 6323, cz. 1: *Vade-mecum. Materiały do wydania drukiem*.
- VMBor – C. Norwid, *Vade-mecum. Podobizna autografu*, z przedmową W. Borowego, Warszawa 1947.
- VMFert1 – C. Norwid, *Vade-mecum*, oprac. J. Fert, Wrocław 1990, BN I 271.
- VMFert3 – C. Norwid, *Vade-mecum*, oprac. J. Fert, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Lublin 2004.
- VMFilip – T. Filip, *Cypriana Norwida „Fortepian Szopena” ze stanowiska twórczości poety odczytany*, wyd. kryt. poematu opatrzone wstęp, przypisami i próbą analizy rytmu, Kraków 1949.
- VMGom1 – C. Norwid, *Vade-mecum*, wydał z autografu, uzupełnił i wstępem poprzedził J. W. Gomulicki, Warszawa 1962.
- VMGom2 – C. Norwid, *Vade-mecum*, tekst oprac. oraz wstępem i dodatkiem opatrzył J. W. Gomulicki, Warszawa 1969.
- VMGom3 – C. Norwid, *Vade-mecum*, tekst ustalił i wstępem opatrzył J. W. Gomulicki, Lublin 1984.
- VMJastrz – Z. Jastrzębski, *„Vade-mecum” upowszechnione drukiem*, odb. z „Przeglądu Humanistycznego” 1960, nr 2.

Skróty redakcyjne

atg	–	autograf
BN	–	Biblioteka Narodowa
oprac.	–	opracowanie
pdr	–	pierwodruk
r.	–	strona recto; rok
red.	–	redakcja
rkps	–	rękopis
t.	–	tom
v.	–	strona verso
w.	–	wers; wiersz; wiek
wyd.	–	wydanie; wydał

WSTĘP

Uwagi wydawcy

Norwidowskie *opus magnum*, liczący ponad sto utworów lirycznych tom *Vade-mecum*, jest jednym z najważniejszych cyklów poetyckich w literaturze polskiej. Według niektórych badaczy utwory zgromadzone w kodeksie reprezentują nowy – poromantyczny – wzorzec liryki nowoczesnej, której pierwszymi reprezentantami byli nie tylko Charles Baudelaire i Arthur Rimbaud, ale również Cyprian Norwid¹.

Wyjątkowość *Vade-mecum* związana jest przede wszystkim z architektoniką Norwidowskich wierszy. Poeta wykorzystywał skomplikowaną interpunkcję do cieniowania znaczeń, a różne techniki segmentacji tekstu, justowania kolumn i pojedynczych wersów służyły dynamizacji lektury. Bogactwo typograficzne, interpunkcyjne i leksykalne utworów zawartych w tomie stanowi duże wyzwanie nie tylko dla czytelników, lecz również dla edytorów i wydawców. Wybitni wydawcy Norwidowskich utworów, tacy jak Juliusz Wiktor Gomulicki i Józef Fert, zwracali uwagę na nieprzejrzyistość autografu *Vade-mecum*, która znacząco utrudnia wybór podstawy tekstu. Norwid w roku 1866 skończył przygotowywać czystopis tomu, który miał być wydany w lipskiej oficynie Brockhausa. Niestety, wydanie nie doszło do skutku. Przez kilka następnych lat poeta nanosił liczne korekty i uwagi na manuskrypt. Tym samym, niegdyś czytelny autograf stał się swoistym brulionem, którego odczytanie i modernizacja do dziś sprawiają badaczom i wydawcom liczne problemy. Część wydawców – jak Wacław Borowy – uważała, że za podstawę opracowywanych wydań powinno się przyjmować czystopis przygotowany do wydania w Lipsku. Inni – jak Józef Fert – nie zgadzali się z tym stanowiskiem. Zgodnie z koncepcją Borowego należałoby bowiem zignorować wszystkie uwagi i korekty autora. Wydanie wersji zawierającej wszelkie autorskie adiustacje jest zaś niemożliwe, ponieważ często zaburzają one czytelność tekstu. Drugie stanowisko wydaje się jednak najbliższe intencji Norwida, który w wierszu tytułowym *Vade-mecum* pisał:

¹ Zob. H. R. Jauss, *Przedmowa do pierwszego niemieckiego wydania „Vade-mecum” C. Norwida*, „*Studia Norwidiana*” 1985/86, nr 3–4; R. Fieguth, *Poezja w fazie krytycznej. Cykl wierszy Cypriana Norwida „Vade-mecum”*, przeł. J. Gotfryd, „*Studia Norwidiana*” 1985–1986, nr 3–4; S. Rzepczyński, *Norwid a nowoczesność*, [w:] *Romantyzm i nowoczesność*, red. M. Kuziak, Kraków 2009; W. Rzońca, *Norwid a romantyzm polski*, Warszawa 2005; tenże, *Premodernizm Norwida – na tle symbolizmu literackiego drugiej połowy XIX wieku*, Warszawa 2013.

To zaś mi mniejsza czy bywam omylon
 Albo nie?... piszę, pamiętnik artysty,
 Ogryzmołony i w siebie pochylon —
 Oblędny!.. ależ, wielce rzeczywisty!

.

Przygotowanie transliteracji autografu *Vade-mecum* jest jedynym sposobem na ukazanie Norwidowskiego tekstu w sposób najbardziej wierny intencji autora. Jak dotąd – poza wydaniem fotokopii² manuskryptu, która jest w wielu miejscach nieczytelna i pozostawia liczne niejasności – nie pojawiło się wydanie *Vade-mecum*, które z powodu licznych modernizacji i emendacji nie budziłoby zastrzeżeń wśród badaczy.

Przygotowana transliteracja uwzględnia nie tylko brulionową wersję utworów Norwida, ale również – poprzez nałożenie redakcji brulionowej na kaligraficzną – ukazuje dynamikę autorskich modyfikacji. Dynamikę, która w sposób istotny kształtuje semantykę niektórych utworów z *Vade-mecum*. Wszystkie autorskie poprawki zostały w niniejszej edycji dokładnie oddane z zachowaniem specyfiki Norwidowskiej pisowni, interpunkcji, ortografii, a nawet kolorystyki ołówków wykorzystywanych przez poetę w pracach redakcyjnych. Publikacja stanowi pierwszą transliterację wszystkich autografów zawartych w kodeksie, tym samym ukazując w najdrobniejszych szczegółach jedno z najważniejszych dzieł poezji polskiej.

Realizacja tego projektu byłaby niemożliwa, gdyby nie merytoryczne wsparcie Profesora Jacka Brzozowskiego – wybitnego specjalisty i edytora tekstów XIX-wiecznych. To on – podczas jednej z naszych licznych rozmów dotyczących możliwości przygotowania transliteracji całego tomu *Vade-mecum* – podzielił się ze mną znamieną uwagą, która stanowi swoiste motto tego projektu: „tu w s z y s t k o jest tekstem”. Pomny jego słów, postanowiłem drobiazgowo przeanalizować wszystkie elementy zawarte w autografach wierszy Norwida i możliwie precyzyjnie oddać je w prezentowanej publikacji.

Geneza kodeksu *Vade-mecum*

W pierwszej połowie lipca 1865 r. Norwid otrzymał list z wydawnictwa F. A. Brockhaus zawierający propozycję wydania II tomu *Poezji*. Odnosił się do tego wydarzenia w korespondencji z Joanną Kuczyńską (połowa lipca lub przełom lipca i sierpnia 1865 r.³):

² C. Norwid, *Vade-mecum. Podobizna autografu*, z przedm. W. Borowego, Warszawa 1947.

³ Juliusz Wiktor Gomulicki podaje przełom lipca i sierpnia jako czas powstania listu, natomiast autorzy *Kalendarza życia i twórczości Cypriana Norwida* (KZiT II 211) sugerują

Zastaję list księgarza mego:

Życzy sobie, abym następnego roku rękopism przesłał – to znaczy: *faire une volte-face* całego planu na rok! – nie mogę nie przyjąć, albowiem idzie o blisko 1000 fr., i z najstaranniejszą grzecznością, lubo po roku, wypłacanych – ale to jest odmienić komu całą pracę i wszystkie jej zachody na kilkanaście miesięcy. (GomPWSz IX 180)

Lipska oficyna Brockhausa wydała kilka lat wcześniej I tom *Poezji* Norwida⁴. Wspomniany w powyższej korespondencji „rękopism” stanowiłby kontynuację serii. Częścią II wolumenu *Poezji* miało być również 100 utworów należących do kodeksu *Vade-mecum*. Ślad tego projektu widoczny jest na stronie tytułowej cyklu (tytuł *Poezje II* oraz zachowany fragment spisu treści przygotowywanej serii; zob. objaśnienia w Komentarzu edytorskim). Kompozycję planowanej edycji zarysował Norwid w korespondencji z Józefem Ignacym Kraszewskim z 5 maja 1866 r.:

Tom ten składa się:

- 1) ze stu poezji drobnych – stu argumentów stanowiących jedno *Vade-mecum*.
- 2) z tragedii fantastycznej *Tyrtej Lacedemoński* [...].
- 3) z komedio-dramy *Aktor* [...]. (GomPWSz IX 217–218).

Norwid od razu po otrzymaniu propozycji z oficyny Brockhausa przystąpił do pracy nad tomem, który był już ukończony w pierwszym kwartale 1866. Niestety, napięta sytuacja polityczna poprzedzająca wojnę prusko-austriacką zmusiła Brockhausa do wycofania się z zawartej z Norwidem umowy. Możliwe również, że wydawca postawił warunki, których poeta nie mógł zrealizować. Norwid sugerował to w cytowanym wyżej liście do Kraszewskiego (5 maj 1866): „nakładnictwo Brockhausa zeszczupliło się w wymagania zbyt zależne od czasów, abym trwać mógł w takim stosunku” (GomPWSz IX 217). Decyzja wydawcy była dla poety ciosem. Dał temu wyraz w dramatycznych słowach skierowanych w kolejnym liście (wysłanym pomiędzy 5 a 15 maja 1866 r.) do autora *Ulany*:

Nie mogę byłemu edytorowi memu Brockhausowi tłumaczyć, że wieści i zachody wojenne są n i c z y m – bo on nie rozumie! [...] Nie mogę mu mówić: „Pł a ć m i i d r u k u j, i c z e k a j, a b ę d z i e s z z a w d z i ę c z o n y”. [...]

połowę lipca. Zachowany rękopis wspomnianej korespondencji (BN Rkps II 8301) nie zawiera dokładnej daty dziennej. Autograf dostępny pod adresem: <https://polona.pl/item/listy-do-joanny-z-wulfersow-kuczynskiej,MjIzNDQzMQ/90/#item>.

⁴ O współpracy poety z lipskim wydawcą zob. J. Rudnicka, *Jak Brockhaus wydawał Norwida*, „Studia Norwidiana” 1990, nr 8.

Bądź im [Polakom – M.G.] Pindarem albo Buonarrotim... na co?... Im trzeba, abyś był bankierem – Żydem i abyś gadał anegdoty jak Radziwiłł Karol, a żonom ich, abyś się m odlił, grymasy robiąc. (GomPWsz IX 221–222)

Wściekłość poety wiązała się z zaprzeczaniem planów na wydanie tomu. Norwid był świadom, że stracił możliwość zarobienia 1000 franków – na jego ówczesne warunki potężnej sumy – za wykonaną przez siebie pracę oraz pozostał z rękopisem, którego – znów z przyczyn finansowych – nie był w stanie sam wydać:

100 paragrafów *Vade-mecum* (osobno) nie sprzedam już za dwieście (200) franków, 30 egzemplarzy dla mnie – i przesyłanie każdego arkusza dla korekty, albowiem są rymy tej natury, że wielkiej wymagają poprawności – a nawet może i niejakich zła-godzeń przez odsyłacze. (GomPWsz IX 219)

Norwid z niezwykłą pieczołowitością przygotował czystopis autografu. Przed ostatecznym zamknięciem prac nad przygotowaniem kodeksu do druku poeta przynajmniej dwukrotnie przejrzał dokładnie tekst i dokonał niezbędnych poprawek. Wszystkie korekty są bardzo czytelne i przejrzyste. Przejrzysta jest również grafia Norwidowskich autografów, w ramach której można wyodrębnić dwa segmenty:

- architekturę tekstów – ogólną budowę każdego wiersza, na którą składają się tytuły i podtytuły utworów, dedykacje, motta, wewnętrzny układ części składowych, przypisy odautorskie;

- partyturę tekstów – wypracowany na przestrzeni kilku dziesięcioleci autorski system znaków i chwytów, który sygnalizował i uwydatniał poszczególne wyrazy i ich grupy, nadawał słowom nowe znaczenia oraz był narzędziem tworzenia neologizmów. System ten porządkował nie tylko elementy tekstu, ale również odpowiednio rozkładał napięcie dynamiczne całości oraz narzucał czytelnikowi odpowiedni sposób lektury, tym samym cieniując i odsłaniając zdeponowane w utworze sensy. Na partyturę składają się: podkreślenia, powiększone pismo, myślniki rozbijające lub łączące wyrazy, majuskuły inicjalne, odstępy i przerywniki, głębokie wcięcia w tekstach, linie pionowe obramowujące wybrane partie utworów, wielokropki oraz tzw. znaki autorskie (wielokropki zakończone znakami zapytania lub wykrzyknikami, podwójne myślniki pojawiające się w zakończeniach wersów lub strof).

Wraz z coraz bardziej oddalającą się perspektywą wydania tomu, kształt *Vade-mecum* zaczął ulegać swoistej dekonstrukcji. Zanim jednak czystopis tomu stał się brulionem, poeta próbował znaleźć wydawcę. W liście z 5 czerwca 1866 roku Kraszewski doradził pocie, by ten zwrócił się do Jana Konstantego Żupańskiego z prośbą o pomoc w druku II tomu *Poezji*. Norwid rok później wysłał do Żupańskiego list z prośbą o wydanie *komedio-dramy Aktor* (wzmianka o liście do wydawcy pojawia się w korespondencji Norwida do Władysława Bentkowskiego

z 20 listopada 1877 r., zob. GomPWsz IX 329–331). Miesiąc wcześniej z tą samą propozycją poeta zwrócił się do Władysława Mickiewicza (list z 19 października 1867 r., zob. GomPWsz IX 309–310). Kolejną osobą, od której poeta próbował uzyskać pomoc w wydaniu tomu, był Kazimierz Władysław Wójcicki. W liście doń skierowanym (1869 r.) Norwid przedstawił nowy zarys kompozycyjny planowanej publikacji:

1. *Tyrtej* (Lakoński wódz) – tragedia, która, dla głupich powodów, nie w s z ę d z i e może być drukowana.
2. *Aktor* – k o m e d i a - s e r i o, *haute-comédie*, która miała być grana w Warszawie.
3. *Vade-mecum* – sto (100) poezji dorywczych – n i e w s z y s t k i e mogą być wszędzie opublikowane! ale można to ułożyć, gdyby było się z kim układać.
4. *O mszy świętej* – legenda, którą można drukować w Europie, Azji, Ameryce i Oceanii, i że której nie ma [...].
5. *O wolności słowa* – poema, które było kursem francuskim dla Francuzów, ale które mam dla Polaków czytać w tych czasach w Paryżu.

Co? – drogi Panie Kazimierzu – radzisz, wolisz, chcesz, każesz z tych rzeczy Wam polecać i komu? kiedy? na jakich warunkach? gdzie?? – odpowiedz –”. (GomPWsz IX 386–387)

Po nieudanych interwencjach u Żupańskiego, Wójcickiego i Mickiewicza Norwid w 1871 r. podjął starania „aby w Warszawie księgarz kupił [...] ten tom [...] poezji” (GomPWsz IX 498). Po raz ostatni poprosił o pomoc w druku i sprzedaży II wolumenu *Poezji* Augusta Cieszkowskiego w liście z 20 lipca 1878 r. (GomPWsz X 118).

Plan wydania II tomu *Poezji* – warto zwrócić uwagę, że projekt zawartości ewentualnej publikacji podlegał licznym zmianom – nigdy się nie powiódł. Przywoływana korespondencja poety ukazuje złożoność sytuacji, w jakiej się znalazł. Jednak im bardziej Norwid tracił nadzieję na wydanie *Vade-mecum* w całości jako części składowej drugiego wolumenu *Poezji*, tym intensywniej ingerował w kształt redakcji kaligraficznej poszczególnych utworów. Na autografy wierszy poeta nanosił różnokolorowymi ołówkami kolejne redakcje brulionowe, skreślał całe strofy, zamieniał kolejności słów, dekomponował pojedyncze wersy i układał je ponownie, zmieniając niegdyś czytelny kodeks *Vade-mecum* w skomplikowaną szaradę. Szaradę, w której poeta multiplikował kolejne redakcje niektórych utworów, sprawiając, że część z wierszy ma dwie, trzy, a nawet cztery redakcje brulionowe. Ponadto zaginęło kilkanaście utworów, które Juliusz Wiktor Gomulicki próbował odszukać w innych dziełach poety. Pomysł poszukiwania szczątków *Vade-mecum* w utworach niezwiązanych bezpośrednio z powstawaniem cyklu ma istotne uzasadnienie. Gdy Norwid stracił wiarę w możliwość wydania całego kodeksu w ramach II tomu *Poezji*, postanowił uratować część z utworów przed zapomnieniem i włączył niektóre z wierszy do planowanych wydań. Tak stało się choćby z wierszem *Czemu*, który został włączony bezpośrednio do jednej z ostatnich nowel poety – *Stygmatu*.

Złożoność i innowacyjność utworów zebranych w *Vade-mecum* nie wiąże się jednak tylko z ich warstwą formalną i tekstograficzną. Poeta, komponując swoje *opus magnum*, całkowicie przekroczył ramy poezji wyznaczone przez wielkich polskich poetów romantycznych. W istocie bliżej Norwidowskiej poetyce do twórczości Gautiera⁵, Baudelaire'a⁶, a miejscami nawet Eliota⁷, niż do liryków Słowackiego, Mickiewicza i wzorującego się na nich Krasińskiego. Dla zapóźnionej polskiej krytyki i anachronicznych gustów polskich czytelników artystyczna propozycja poety była nie do zaakceptowania. *Vade-mecum* okazało się artystycznym – w najlepszym tego słowa rozumieniu – skandalem, a Norwid najwybitniejszym *enfant terrible* polskiej literatury XIX wieku. Był tego świadom sam poeta, który w liście do Bronisława Zaleskiego z 15 listopada 1867 r. pisał:

Jak wyjdzie z druku moje *Vade-mecum*, to dopiero zobaczą i poznają, co? jest właściwa języka polskiego liryka [...].

W doskonałej liryce powinno być jak w odlewie gipsowym: zachowane powinny być nie zgładzone nożem te kresy, gdzie forma z formą mija się i pozostawia szpary. Barbarzyniec tylko zdejmą te nożem z gipsu i psowa całość. (GomPWsz IX 328)

Owa chropowatość formy Norwidowskiej liryki, określana przez krytykę ciemnością i dziwacznością jego wierszy, wszystkie „szpary”, miejsca niedookreślenia, białe plamy są zapowiedzią nowego paradygmatu lirycznego nie tylko w polskiej, ale również w europejskiej literaturze. Dlatego właśnie I tom *Poezji* Norwida, a później jego *Vade-mecum* mogły zostać odkryte dopiero przez następne pokolenia – symbolizowane w tak ważnej dla poety metaforze „późnego wnuka”⁸.

Dzieje edytorskie cyklu

Zenon Przesmycki – odkrywca, pierwszy edytor i wielki propagator twórczości Norwida – planował przygotowanie integralnego wydania *Vade-mecum*. Choć projekt nie doszedł do skutku, wydawca pozostawił po sobie

⁵ Zob. M. Żurowski, *Norwid i Gautier*, [w:] *Nowe studia o Norwidzie*, red. J. W. Gomulicki i J. Z. Jakubowski, Warszawa 1961.

⁶ M. Siwiec, *Komparatystyka przełomu. Norwid i Baudelaire*, [w:] *Komparatystyka dzisiaj*, t. 2, red. E. Kasperski i E. Szczęsna, Warszawa 2011

⁷ A. van Nieukerken, O „niewczesności” Norwida, dwóch modernizmach i Miłoszu, „Teksty Drugie” 1995, nr 6; tenże, *Norwid, Heine, Gautier i początki modernizmu*, „Litteraria Copernicana” 2015, nr 2.

⁸ O odkryciu Norwida przez Młodo Polan zob. Z. Stefanowska, *Pisarz wieku kupieckiego i przemysłowego*, [w:] *Strona romantyków. Studia o Norwidzie*, Lublin 1993.

zarys planowanej edycji⁹. Przesmycki znalazł kilku kontynuatorów, którzy poszli wytyczonym przez niego szlakiem¹⁰. Należeli do nich: Roman Zrębowicz¹¹, Stanisław Cywiński¹², Tadeusz Pini¹³, Mieczysław Giergielewicz¹⁴ i Mieczysław Jastrun¹⁵.

Wacław Borowy opracował i wydał w 1947 r. podobiznę autografu *Vade-mecum*. Korzystając m.in. z tego wydania, Kazimierz Sowiński przygotował – niemal sto lat po rozpoczęciu przez poetę prac nad tomem – pierwszą odrębną edycję *Vade-mecum*¹⁶. Spotkała się ona z bardzo krytycznym odbiorem. Sowiński, opierając się na w wielu miejscach niejasnej podobiznie autografu oraz rozwiązaniach edytorskich Przesmyckiego, popełnił liczne błędy spowodowane przede wszystkim przez niepoprawne połączenie wersji czystopisowej autografu z kolejnymi redakcjami brulionowymi nanoszonymi przez poetę. Szczególnie krytyczny wobec wydania Sowińskiego był Juliusz Wiktor Gomulicki (VMGom1, 6). Jednak najwybitniejszy edytor Norwidowskich utworów również nie ustrzegł się błędów w opracowanych przez siebie wydaniach. Uzasadnione kontrowersje mogą przede wszystkim budzić niektóre propozycje uzupełnień brakujących utworów z *Vade-mecum*. Jak dotąd nie udało się z całkowitą pewnością potwierdzić rekonstrukcji Gomulickiego, a w wielu miejscach wydają się one mało prawdopodobne. Mimo wspomnianych mankamentów, warto jednak pamiętać, że zasługi Gomulickiego dla norwidologii są nieocenione. Edytor opracował i opublikował niemal cały intelektualny dorobek poety. Przygotowując do druku kolejne utwory autora *Promethidiona*, jako pierwszy wykorzystał pełną dokumentację opracowań edytorskich dzieł Norwida. Pieczołowitość i wiedzę Gomulickiego zapowiadało jego pierwsze edytorskie opracowanie poezji autora *Quidama*, jakim były wydane w 1956 r. *Okruchy poetyckie*.

Na szczególną uwagę zasługują dwa wydania opracowane przez Gomulickiego. Tomy *Dzieł zebranych* (1966) zawierają niezwykle cenne dla wszystkich badaczy Norwida rozbudowane komentarze interpretacyjne, biograficzne i bibliograficzne. Szczególnie ważne są uwagi edytora dotyczące *Vade-mecum* – kształtu

⁹ Zob. Rkps BN II 6326, cz. 1: *Vade-mecum. Materiały do wydania drukiem*.

¹⁰ Więcej o historii edycji utworów Norwida zob. M. Buś, *Składanie pieśni. Z dziejów edytorstwa twórczości Cypriana Norwida*, Kraków 1997.

¹¹ C. Norwid, *Wybór poezyj*, zebrał i objaśnieniami zaopatrzył R. Zrębowicz, Lwów 1908 (wyd. II: Lwów 1911).

¹² C. Norwid, *Wybór poezyj*, oprac. S. Cywiński, Kraków 1924, BN I 64.

¹³ C. Norwid, *Dzieła. (Drobne utwory poetyckie – Poematy – Utwory dramatyczne – Legendy, nowele, gawędy – Przekłady – Rozprawy wierszem i prozą)*, wydał, objaśnił i wstępem kryt. poprzedził T. Pini, Warszawa 1934.

¹⁴ C. K. Norwid, *Laur dojrzały*, wybór i posłowie M. Giergielewicz, Londyn 1946.

¹⁵ C. K. Norwid, *Poezje wybrane*, oprac. M. Jastrun, Warszawa 1947.

¹⁶ C. K. Norwid, *Vade-mecum*, oprac. K. Sowiński, Tunbridge Wells 1953.

kompozycyjnego cyklu oraz pewne propozycje interpretacji poszczególnych utworów. To właśnie tam Gomulicki, jako pierwszy, postawił tak ważną tezę o zbieżności poetyki Norwida i Baudelaire'a. Natomiast w wydaniach *Vade-mecum* (1962, 1969, 1984) oraz *Pism wszystkich* (t II: Wiersze, 1971) edytor włączył do tomu na równych prawach pierwotne i ostatnie redakcje poszczególnych wierszy ze zbioru. Badacz jako pierwszy postanowił przyjąć perspektywę wielowariantowości utworów Norwida. Perspektywa ta kontynuowana jest przez Józefa Ferta, autora trzech edycji *Vade-mecum*¹⁷. Szczególnie cenny jest bogaty komentarz edytorski przygotowany przez badacza dla każdego ze wspomnianych wydań. Edytor, korzystając z zawilej historii autorskich redakcji, często trafnie rekonstruuje trudne do odczytania poprawki brulionowe poety. Wydania Ferta stanowią fundament dla dalszych badań nad wariantowością wierszy z *Vade-mecum*. Niniejsza edycja, ukazująca warianty brulionowe i czystopisowe utworów z Norwidowskiego *opus magnum* oraz odwzorowująca dynamikę autorskich redakcji, byłaby z pewnością trudna do zrealizowania bez komentarzy i rekonstrukcji poczynionych przez tego zasłużonego dla badań norwidologicznych wydawcy.

Mateusz Grabowski

¹⁷ C. Norwid, *Vade-mecum*, oprac. J. Fert, Wrocław 1990, BN I 271; toż, wydanie drugie, Wrocław 1999, BN I 271; toż, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Lublin 2004.

ZASADY TRANSLITERACJI

Przygotowana transliteracja opiera się na lekturze skanów autografu *Vade-mecum* udostępnionych przez Bibliotekę Narodową¹. Chcąc jak najdokładniej oddać specyfikę Norwidowskiej grafii, zachowałem:

- oryginalną pisownię majuskuły I (np.: *Ideał*, *J Zygmunutowy*, *Jdźcie*, *J mierzyć*),
- pisownię długiego s (np.: *kasę*, *rasł*, *démisfią*, *Rosfyi*),
- dodatkowe zaznaczenie miękkości spółgłosek (np.: *księga*, *się*, *ściebie*, *wści*, *księżyca*, *bloćcie*, *cnoćcie*, *ciemnej*, *gościom*, *przyszłości*, *ognisko*, *niedobliżnionych*, *mgnięcie*, *gdzie*, *arcydzieła*),
- niedokładność podkreśleń (np.: *Zwyćięztwo*, *Wieszczow=krzyża*, *prowadź*),
- błędy ortograficzne, podając poprawny zapis w przypisach (np.: *bąby*),
- błędy pióra, podając poprawny zapis w przypisach (np.: *grubijańslwa*, *bęłędzie*),
- pisownię wyrazów zawierających samogłoskę i (np.: *Odyseï*, *aleï*, *Sinaï*, *Druïd*),
- pisownię pogrubionym atramentem niektórych wyrazów (np.: ***Katy***, ***Do Jerózalem***, ***To zaś***),
- pisownię wersalikami niektórych wyrazów (np.: *potem*=**CZOŁA**),
- pisownię tytułów wierszy wersalikami,
- pisownię kropek (zwykłych i średnikowych) na końcach tytułów (np.: **ŹRÓDŁO**., **SOCIALIZM**.)
- podkreślenia tytułów bądź ich brak,
- różnorodną pisownię łączników międzywyrazowych (kropki średnikowe, dwukropki oraz podwójne dywizy/znaki równości (np.: *OSTATNI·DESPO·TYZM*., *·VADE : MECUM*., *vade=mecum*., *Boży=palec*, *Pantheizmu=druku*),
- stosowanie podwójnego dywizu/znaku równości jako znaku przeniesienia wyrazów z zachowaniem pisowni autorskiej (używanie znaku przeniesienia tylko na końcu lub na końcu i początku następnego wersu),
- oryginalną architekturę utworów, na którą składa się pisownia: tytułów i podtytułów, dedykacji, mott, wewnętrznego układu części składowych (justowanie kolumn, rozłamywanie wersów, umieszczanie reklamantów) oraz przypisów odautorskich,
- numerację strof,
- kolory ołówków wraz z ich odcieniami, umieszczając stosowną informację w przypisach (kolory: malinowy, cynobrowy, szary, niebieski i granatowy),

¹ Wszystkie skany autografu *Vade-mecum* przygotowane w wysokiej rozdzielczości dostępne są na stronie internetowej Cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona pod adresem: <https://polona.pl/item/105811/7/>

- kolory atramentu (tam, gdzie było to możliwe), umieszczając stosowną informację w przypisach,
- wszystkie elementy graficzne (odsyłacze do przypisów, linie łączące partie utworów, kreski zapowiadające dalszą część utworów, separatory, strzałki).

Tam, gdzie niemożliwe było zachowanie autorskiej grafii, podano stosowny przypis (np. w wyrazach zawierających *j* z podwójną kropką). Ponadto wydawca zachował układ całego tomu wzorowany na skanach kodeksu VM udostępnionych przez Cyfrową Bibliotekę Narodową Polona. Utwory umieszczone na kartach doklejonych do kodeksu wydawca obramował oraz opatrzył stosownym przypisem. Numeracja kart podana jest w wariantach redakcji kaligraficznej, zaś numeracja pierwopisowa umieszczona jest w przypisach. Zachowano wszystkie autorskie korekty. W przypadkach, gdy redakcja brulionowa jest nieczytelna, wydawca oddzielił ją od redakcji kaligraficznej, zachowując taki porządek: redakcja kaligraficzna z nałożoną na nią redakcją brulionową, redakcja kaligraficzna, redakcja brulionowa wraz z umieszczonymi w przypisach odmianami tekstu². Ponieważ w niektórych przypadkach redakcja brulionowa posiada kilka wariantów, wszystkie te warianty tekstu, które znajdują się pomiędzy pierwszą i ostatnią redakcją, zawarte są w Komentarzu edytorskim. Ponadto załączono tam informacje dotyczące wariantów tekstów z VM pojawiających się w zapiskach poety (tzw. „Karta paryska”), innych utworach, korespondencji bądź wydawnictwach. Komentarz edytorski zawiera również uwagi dotyczące rekonstrukcji niektórych fragmentów VM.

² Ponieważ w różnych wydaniach VM lekcje brulionowych redakcji wierszy znacząco odbiegają od siebie, wydawca postanowił do każdej redakcji brulionowej dołączyć stosowny wykaz odmian tekstu.

TRANSLITERACJA AUTOGRAFU
VADE-MECUM

Cypriana Norwida¹
poezie

II.

vade=mecum.

„Niepochlebiaj Cieniowi! o! Uliście, szlachetny²
„synu Laërta — wolałbym pomiędzy wami b[yc]
„pachołkiem ostatniego wyrobnika, niepośia=
„dającego ziemi, mającego pług za całą wła=
„=sność a i zaledwo zdolnego wyżyć: a ni=
„=żeli panować jak Monarcha, nad
„narodem umarłych!”

Odyseon

¹ Uwagi dotyczące grafii strony tytułowej zob. Komentarz edytorski.

² *Uliście* — *e* poprawione jaśniejszym atramentem.

[1v.]

DO CZYTELNIKA.¹

X

„— Dołączę kilka słów o obecnym stanie poezyi...
 „— Ktokolwiek bądź ze stosownym spokojem roz=
 „=ważać zechce² przedmiot, nie zwątpi zapewne
 „iż żyjemy w wieku upadku. Jeżeli zaś
 „znajdują się gienialni ludzie wśród poe=
 „=tow spółczesnych³, to mało przeczy zało=
 „=żeniu, albowiem powiedziane było sprawie=
 „=dliwie: iż, po mężu który ukształca
 „smak swojego narodu najgienialniejszym
 ten⁴
 „bywa który go psuie — —⁵
 sam
 „Jleż razy mówiłem do Moora że my
 „wszyscy błędnę⁶ wzięliśmy drogę!..
 „Rzecz, która najwięcej mię oddala od
 „spółczesnych⁷ idei; to właśnie że zupełna
 „pewność iż obecny wiek nie jest epoką
 „kwitnienia poezyi (:Angielskiej:). Domnie=
 „=mywanych poetów dziś więcej jest niż
 „kiedykolwiek ale poezyi mniej niż kie=
 „dykolwiek jej bywało!”
 Byron.

X

6313⁸

¹ DO CZYTELNIKA. podkreślone cynobrowym ołówkiem; cytat z Byrona umieszczony pomiędzy dwoma poziomymi liniami napisanymi atramentem i pociągniętymi cynobrowym ołówkiem; asterysk nad pierwszą linią napisany atramentem i pociągnięty cynobrowym ołówkiem; drugi asterysk napisany tylko cynobrowym ołówkiem; na lewym marginesie narysowana linia (cynobrowy ołówek) obramowująca tekst cytatu.

² zechce — z napisane atramentem na z.

³ spółczesnych poprawione atramentem z współczesnych (s napisane na ws, ó napisane na o).

⁴ ten wprowadzone ukośną kreską po bywa tak, iż unieważnia ona przecinek po tym wyrazie (atrament).

⁵ Niewykłuczone, że pierwotną kropkę zmienił poeta na dwa myślniki (atrament).

⁶ błędnę zmienione atramentem z błędną (ę napisane na q).

⁷ spółczesnych poprawione atramentem z współczesnych (s napisane na ws, ó napisane na o).

⁸ Sygnatura rękopisu dopisana szarym ołówkiem przez konserwatora.

„
„Byron.¹
„

x²

Doświadczenie poucza³, że jedna piosnka nieraz cały
wiekowy kierunek poezji odменя i steruje mu, gdy
tymczasem gęsto dzisiaj przyjęte rozwodzenia się o poezji
koronuje⁴

na wstępie tomów zamieszczane, cechują się zazwyczaj
brakiem skutków. Nie idzie za tem, ażeby niebyło dobrém
dać wyobrażenie jak? poimuje pisarz własną⁵ swoją
przytomność względem czasu swojego i składowych ży=
wiołów w grę wchodzących. Z tego⁶ jedynie względu
określnie acz w krótkich słowach powiem, że, poezja
polska, wedle moiego uważania znajduje się w kry=
=tycznej chwili. Wielcy i słynni poprzednicy moi
zaiste, że, jeżeli niewięcej niż mogli; to, dopełnili
wszystkiego co kolwiek można było. Wszelako: szkoła
ta cechująca się rozjaśnianiem i wyrokowaniem o
szerokich⁷ historycznych sytuacjach lub o prawach na=
=rodu, nie miała zapewne dosyć czasu aby w utworach
jej strona obowiązków, strona moralna; znaczne⁸ zajmo=
=wała miejsce... W ogóle, literatury⁹ naszej, moralisci
zbyt są zastępem
szczupłym¹⁰ zajmują miejsce dla tego że położenie naro=
=du daie więcej folgi głosom o prawa wołającym niżli
obo zajmującym się obowiązkami. Otóż, myślę że pod=

¹ Górna część stronicy wraz ze znakami cudzysłowów w dolnej frakcji i nazwiskiem
Byrona zakreślona cynobrową kredką.

² Krzyżyk napisany atramentem i pociągnięty cynobrową kredką.

³ *poucza* — z napisane ciemnym atramentem na z.

⁴ *koronuje* zmienione atramentem z *koronują* (*e* napisane na *q*); *zazwyczaj* — z napi=
sane ciemniejszym atramentem na pierwszym z.

⁵ *własną* poprawione atramentem z *własną* (*ę* napisane na *q*).

⁶ *tego* — *e* poprawione atramentem.

⁷ *szerokich* napisane atramentem na *wielkich*.

⁸ *znaczne* — cz napisane atramentem na *cz*.

⁹ *literatury* — *er* napisane ciemniejszym atramentem na *er*.

¹⁰ *szczupłym* zmienione atramentem ze *szczupłe* (*ym* napisane na *e*).

$2[r].$

tym¹¹ pierwszym względem rozwiniecie Dziennikarstwa
i ciężarów dotąd
odejmie¹² wiele z rzeczy które ponościły były skrzydła
poezyi. Następnie: co do Cechy¹³ drugiej, a wyłącznie
szkole onej właściwéj — to jest — co do tak zwanego

¹¹ Poeta pominął znak przeniesienia przed *tym*.

¹² *odejście* poprawione atramentem z *odejście* — *j* napisane na *i*.

¹³ *Cechy* — C napisane szarym ołówkiem na c.

[2v.]

co do tak zwanego ludowego i gminnego¹ żywiołu, to
 znowu załatwiona poniekąd Kwestia=włóściańska
 odejmie zarazem bardzo wiele lirycznego zapachu
 arkadyjskim
 pod tym względem. Zaś, co do cechy trzeciej, to
 jest, co do właściwego szczególnie owęj szkole
 sądzą że²
 bogatego koloru i obrazowania; myślę, podobny
 wyrze wpływ rozwiniecie malarstwa, odnosząc bardzo
 z tego
 wiele na palety³ artystów co pierwaj na kartach pisa=
 =nych rozlegało⁴ się. Jedném słowem, myślę, że prze=
 =dziemy do Epoki nowėj i śmiałym powiedzieć normal=
 =niejszej — poezia, albowiem jako siła wytrzymaie wszel=
 =kie warunki czasów, ale nie⁵ wytrzymuje ich zarowno
jako sztuka. Owszem zyskuje⁶ ona na potędze w miarę
 działalności
 o ile zastępuje innych a pokrewnych jej, działalności którzy⁷
 4 5 3 1 2
 swego nierobią.⁸ Lecz⁹, na potędze, zyskując tą drogą¹⁰, utracą
 na sztuce. Taki¹¹, przeto, obecny stan poezyi polskiej i takie¹²
 jēj dwukračcowe położenie; powodują, iż znajduje się
 ona w chwili krytycznej. Ani Dziennikarstwo¹³, ani Sztuki¹⁴
 ani ludowa=kwestia¹⁵ nie rozwijają się dość szybko aby Poezję¹⁶

¹ gminnego — i napisane atramentem na i.

² że wprowadzone ukośną kreską przed przymiotnik (atrament).

³ palety — e napisane na e jaśniejszym atramentem.

⁴ rozlegało — r oraz e poprawione atramentem; a napisane atramentem na a.

⁵ nie — e poprawione atramentem.

⁶ zyskuje — z napisane atramentem na z.

⁷ którzy zmienione atramentem z które (zy napisane na e).

⁸ Kropka po nierobią zmieniona z przecinka.

⁹ Lecz — L napisane atramentem na l.

¹⁰ Zmieniony szyk wyrazów przy pomocy cyfr 1, 2, 3, 4, 5 (atrament).

¹¹ Taki napisane atramentem na Ten.

¹² takie napisane atramentem na to.

¹³ Dziennikarstwo — ż napisane atramentem na ź.

¹⁴ Sztuki — S napisane atramentem na s.

¹⁵ kwestia — e poprawione ciemniejszym atramentem.

¹⁶ Poezję — ez napisane atramentem na ez.

Cyprian Norwid. 1865:¹

·VADE : MECUM·

TYM,
z którymi, błogo, poufnie
i często
rozmawiałem:

poświęcam i posyłam

C N.²

¹ Dopisek połączony linią z nieczytelnym podpisem pod przedmową *DO CZYTELNIKA* znajdującym się na stronicy poprzedniej. Więcej informacji zob. Komentarz edytorski.

² Tytuł tomu wraz z dedykacją oraz inicjałami imienia i nazwiska poety napisane szarym ołówkiem, następnie poprawione atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem, analogicznie dwie kreski — nad i pod dedykacją.

[3v.]

Za Wstęp:
(:Ogólniki:)

1.

Gdy, z wiosną życia, duch Artysta,
Poi się jej tchem jak motyle; ¹

Głosić

Mówić mu

Wolno mu mówić, tylko tyle: ²
„Ziemia, jest krągła — jest kółista!”

2.

Lecz

Ale skoro puchy Nawalne gdy przeminą
Lecz, gdy późniejszych chłódów deszcze ³

Gdy Drzewo wzruszą i kwiatów zlecą; ⁴Wtedy dodawać trzeba jeszcze: ⁵„U biegunów, splaszczona, nieco ...”

3.

mnogie

Po nad wszystkie wasze uroki, ⁶O! poezio i ty, wymowo; ⁷

¹ W redakcji brulionowej poeta granatową linią połączył pierwszą część wersu 1 z drugą częścią wersu 2 (linia narysowana pomiędzy *życia*, oraz *jak*), tworząc tym samym nową redakcję dwóch pierwszych wersów.

² *Głosić* (zmienione z *Mówić*) dopisane na początku wersu.

³ *Lecz* (zmienione z *Ale*) napisane nad skreślonym *Lecz*; *skoro* wprowadzone ukośną kreską tak, że unieważnia ono *gdy*; *puchy* napisane nad skreślonym *późniejszych*; *Nawalne gdy przeminą* napisane nad skreślonym *chłódów*; *deszcze* zmienione z *dreszcze* (*esz* napisane na *resz*); w redakcji brulionowej poeta granatową linią połączył pierwszą część wersu 5 z drugą częścią wersu 6 (linia narysowana pomiędzy *późniejszych* oraz *kwiatów*), tworząc tym samym nową redakcję dwóch pierwszych wersów.

⁴ *Gdy* dopisane na początku wersu (I red. brulionowa); *Drzewo* zmienione z *Drzewem* (*o* napisane na *em*; I red. brulionowa); *Gdy Drzewo wzruszą* skreślone (II red. brulionowa); *kwiatów* zmienione z *kwiatki* (*ow* napisane na *ki*; II red. brulionowa).

⁵ *dodawać* — *a* napisane atramentem na pierwszym *a*.

⁶ *wasze* — *s* napisane jasnoniebieskim ołówkiem na *s*.

⁷ *O* napisane granatowym ołówkiem na *Ty*.

[3v.]

Pozostanie Jeden — wiecznie bę*dz*ie wysoki:⁸

x x x x x x x x x

rzec[zy]Odpowiednie dać rzeczy, słowo!⁹

—

⁸ *Pozostanie* dopisane na początku wersu; *bę*dz*ie* — znak diakrytyczny nad *z* poprawiony jasnoniebieską kredką.

⁹ *Odpowiednie rzec[zy]* – lekcja niepewna; Fert słusznie sugeruje, że wyraz nadpisany pomiędzy *Odpowiednie* oraz *dać* może być zrekonstruowany dwojako: jako *mu* albo *rzeczy* (VMFert3, 200). W niniejszym wydaniu postanowiono wybrać lekcję: *rzeczy*, uznając ją za daleko bardziej prawdopodobną i zgodną z wolą poety. Bezpośrednio pod tekstem utworu poeta dopisał granatowym ołówkiem kolejne wersy – więcej informacji zob. Komentarz edytorski.

Za Wstęp:
 (:Ogólniki:)
 [redakcja kaligraficzna]

1.

Gdy, z wiosną życia, duch Artysta,
 Poi się jej tchem jak motyle;
 Wolno mu mówić, tylko tyle:
 „Ziemia, jest krągła — jest kółista!”

2.

Lecz, gdy późniejszych chłódów dreszcze
 Drzewem wzruszą i kwiatki zlecą;
 Wtedy dodawać trzeba jeszcze:
 „U biegunów, spłaszczona, nieco ...”

3.

Po nad wszystkie wasze uroki,
 Ty! poezio i ty, wymowo;
 Jeden — wiecznie będzie wysoki:

x x x x x x x x x x
Odpowiednie dać rzeczy, słowo!

Za Wstęp:
(:Ogólniki:)
[redakcja brulionowa]

1.

Gdy, z wiosną życia, jak motyle;¹
Poi się jej tchem duch Artysta²
Głosić mu wolno, tylko tyle
„Ziemia, jest krągła — jest kółista!”

2.

Lecz skoro puchy kwiatów zleca;³
Nawałne gdy przeminą deszcze⁴
Wtedy dodawać trzeba jeszcze:
„U biegunów, spłaszczona, nieco ...”

3.

Po nad **mnogie** **wasze** uroki⁵
O! poezjo i ty, wymowo;⁶
Pozostanie jeden — wysoki:

x x x x x x x x x
Odpowiednie rzec[zy] dać, słowo!⁷

¹ Gdy, z wiosną życia, jak motyle; || VMGom1, 42; VMGom2, 183; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167: *Gdy z wiosną życia, jak motyle*, || VMBor XX: *Gdy, z wiosną życia, duch Artysta*.

² *Poi się jej tchem duch Artysta* || VMGom1, 42; VMGom2, 183; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167: *Poi się jej tchem duch Artysta*, || VMBor XX: *Poi się jej tchem, jak motyle*.

³ *Lecz skoro puchy kwiatów zleca*; || VMGom1, VMGom2, 183; 42; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167; VMBor XX: na końcu wersu przecinek.

⁴ *Nawałne gdy przeminą deszcze* || VMGom1, 42; VMGom2, 183; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167; VMBor XX: na końcu wersu przecinek.

⁵ *Po nad mnogie wasze uroki* || VMGom1, 42; VMGom2, 183; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167; VMBor XXI: *Ponad mnogie wasze uroki*.

⁶ *O! poezjo i ty, wymowo*; || VMGom1, 42; VMGom2, 183; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167: *O! Poezjo, i ty, Wymowo*; VMBor XXI: *O, poezjo, i ty, wymowo*.

⁷ *Odpowiednie rzec[zy] dać, słowo!* || VMGom1, 42; VMGom2, 183; GomDz I 544; GomPWsz II 161; VMGom3, 167: *Odpowiednie rzeczy dać — słowo!* || VMBor XXI: *O d - powiednie rzeczy dać słowo!*.

·VADE·MECUM·

I.¹x

Klaskaniem mając obrzękle prawice
 Znudzony pieśnią, lud, wołał o czyny;
 Wzdychały jeszcze dorodne wawrzyny,
 Konary swymi wietrzząc błyskawice²
 Było, w Oycyzynie, laurowo i ciemno
 J już, ni miejsca dawano, ni godzin
 Dla, nieczekanych powić i narodzin:
 Gdy Boży=palec zaświtał nademną
 Niezdając liczby, z rzeczy które czyni
 Życ mi rozkazał, w żywota pustyni!³

x

Dla tego, od was... o! laury, niewziąłem
 Listka jednego, ni ząbeczka w liściu;
 Prócz może cieniu chłodnego nad czołem
 (:Co, nienależy wam — lecz, słońca przyścisćiu...:)⁴
 Niewziąłem od was nic o! wielkoludy⁵
 Prócz dróg zarosłych w piołun, mech i szalęj,
 Procz ziemi, klątwą spalonej i nudy...
 Samotny wszedłem i sam błędę, dalej

x

Po=obracanych w przeszłość niepojętę⁶
 A uwielbionę — spotkałem nie mało!⁷

=

¹ Cyfra i kropka napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

² *swymi* — y napisane szarym ołówkiem na *é*.

³ *pustyni* — s napisane atramentem na *s*.

⁴ Wielokropek dopisany atramentem na nawiasie umieszczonym w pierwopisie.

⁵ *wielkoludy* — na *k* niebieską kredką napisane *k*.

⁶ *niepojętę* — *ę* napisane innym atramentem na *q*.

⁷ *uwielbionę* — *ę* napisane innym atramentem na *q*.

[4v.]

Po=obracanych w przeszłość niepojętę¹
 A uwielbioną — spotkałem nie mało!
 W: Ostrogi rdzawe, utrafiałem piętę²
 W ścieżkach gdzie zbitych kul sporo padało.
 Nieraz, Obyczaj stary zawadziłem³
 Z wyszczérzonymi na jutrznię zębami,⁴
 Odziewający się na głowę, pyłem
 By, noc przedłużył i nie zerwał ze snami.⁵

x

umarle

Niewiast, zaklętych w nieżywe formuły⁶
 Spotkałem tyśiąc — i było mi smętno
 Że, wdzięków tyle, widziałem, nieczuły!
 na patrząc
 Żrenicą dla nie mając bez=namiętną⁷.
 Téj, tamtéj rękę tknąwszy marmurowę⁸
 Wzruszyłem fałdy ubrania kamienne
 A motyl nocny wzleciał jój nad głowę,⁹
 Zadrżał i upadł ... i odeszły, senne...

x

J nic — niewziąłem od nich, w serca wnętrze¹⁰
 Stawszy się ku nim jak one bezwładny¹¹
 Tak samo grzeczny i zarówno žadny,
 Że, aż mi coraz szczęście niepojętsze!
 — Czemu? dla czego? w przesytu=Niedzielę
 Przyszedłem witać i żegnać, tak wiele..?

¹ *niepojętę* — *ę* napisane innym atramentem na *q*.

² *W*: dopisane atramentem przed *Ostrogi*; *piętę* zmienione z *piętą* (*ę* napisane innym atramentem na *q*).

³ *Obyczaj* — *O* napisane atramentem na *o*; *zawadziłem* — znak diakrytyczny nad *z* dopisany innym atramentem.

⁴ Przecinek na końcu wersu zlał się z poprzedzającą go literą *i*.

⁵ *ze* napisane innym atramentem na *z*.

⁶ *Niewiast* — *N* poprawione atramentem.

⁷ *Żrenicą* — *q* napisane innym atramentem na *ę*; *nie* napisane innym atramentem na *nich*.

⁸ *marmurowę* — *ę* napisane innym atramentem na *q*.

⁹ *głowę* — *ę* napisane innym atramentem na *q*.

¹⁰ *od* — *o* innym atramentem napisane na *o*.

¹¹ *bezwładny* — *e* poprawione innym atramentem.

Nic, nieuniosłszy na sercu, prócz szaty;¹
 Pytać was, niechcę i nieracę: **Katy!**...

x

Piszę — ot! czasem... piszę, **na Babylon**
Do Jerózalem! — i dochodzą listy,
To zaś mi mniejsza czy bywam omylon²
 Albo nie?... piszę, pamiętnik artysty,
 Ogryzmołony i w siebie pochylon —
 Oblędny!.. ależ, wielce rzeczywisty!

x

Syn — minie pismo, lecz ty, spomnisz wnuku³
 Co znika dzisiaj (:iż czytane pędem:)
 Za panowania Pantheizmu=druku
 Pod ołowianej litery urzędem —
 J jak zdarzało się na Rzymskim bruku⁴
 Mając pod stopy, Katakomb korytarz
 Nad czołem słońce i jaw, ufny w błędzie;
 Tak, znów, odczyta on co ty dziś czytasz
 Ale on, spomni mnie... bo mnie niebędzie!⁵

II.⁶

¹ nieuniosłszy — na u niebieską kredką napisane u.

² To zaś napisane ciemniejszym atramentem na A to.

³ Syn — S napisane atramentem na S; lecz — e poprawione jaśniejszym atramentem;
 spomnisz — s napisane atramentem na ws.

⁴ zdarzało — a napisane na drugim a.

⁵ spomni — s napisane atramentem na ws; bo — o napisane atramentem na o.

⁶ Cyfra i kropka napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

[5v.]

II.¹
PRZESZŁOŚĆ

1.

Nie Bóg, stworzył przeszłość i śmierć cierpienia,
 Lecz ów, co prawa rwie,
 Więc, nieznośne mu, dnie;
 Wiec, czując złe, chciał odepchnąć spomnienia!²

2.

Acz
Acz niebyłże jak dziecko, co wozem leci³
 Powiadając: „o! dąb
 „Ucieka !.. w lasu głąb..”
 — Gdy dąb stoi, wóz z sobą unosi dzieci.⁴

3.

i te dziś

Przeszłość, jest ti dziś, ~~tylko cokolwiek~~ dalej:⁵
 Za kołami to wieś,
 Nie, jakieś tam, coś, gdzieś,
Gdzie nigdy ludzie niebywali!..

III.⁶
 SOCIALIZM.

¹ Cyfra i kropka napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

² *spomnienia* — s napisane atramentem na ws.

³ *Acz* napisane ciemniejszym atramentem na *Lecz*; *niebyłże* — litery *e, y* oraz *ł* poprawione ciemniejszym atramentem.

⁴ *Gdy* — G napisane atramentem na g.

⁵ *i* napisane ciemniejszym atramentem na *to* (ale niezbyt starannie, tak że widnieje: *ti*).

⁶ Cyfra i kropka napisane atramentem i pociągnięte granatową kredką.

6[r].¹
w kry[--]t
Czasów²

SOCIALIZM.³

I.

Ludzie, choć kształtem rasf napiętnowani
Z wykrzywianemi różną mową wargi,
Głoszą: że, oto źli już i wybrani,
Że już hosanna tylko, albo skargi...
— Że, Python=stary zrzucen do odchlani:
Grosz? że symbolem już — harmonią?.. targi!

II.

Oh! nieskończona jeszcze Dziejów praca —⁴
Jak bryły w górę ciągnięcie ramieniem;⁵
Umknij — a już ci znów na pierś wraca:⁶
Przyśiądź, a głowę zetrze ci brzemieniem...
— O! nieskończona jeszcze dziejów praca,⁷
Nie=prze=palony jeszcze głąb, Sumieniem!⁸

¹ 6. napisane ołówkiem na pierwopisowym 7.

² Nieczytelny dopisek ręką poety (szary ołówek). Drugi człon dopisku — *Czasów* — najprawdopodobniej wiąże się z tworem *Czasy*, którego wersją jest wiersz *Socializm*. Więcej informacji zob. Komentarz edytorski.

³ Wariant tekstu zatytułowany *Socializm* umieszczony na k. 18 a.

⁴ *jeszcze* — *e* napisane atramentem na pierwszym *e*; *Dziejów* — *D* poprawione atramentem.

⁵ *Jak* — *J* napisane atramentem na *J*.

⁶ *pierśi* — *e* napisane atramentem na *e*.

⁷ *O* napisane atramentem na *O*; *nieskończona* — *e* poprawione atramentem; *jeszcze* — pierwsze *e* poprawione atramentem.

⁸ *Sumieniem* — *S* napisane atramentem na *s*.

IV. POSĄG I OBÓWIE⁹I.¹⁰

Ateński szewc, mówił do Rzeźbiarza
Rozprawiającego jakby Plato —
„Myślenie, nic przez się nie utwarza
„Zabija czas..!” Rzeźbiarz, jemu, na to:

⁹ Cyfra i kropka napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

¹⁰ Lekcja numeracji pierwszej strofy nie jest pewna, dlatego że poeta zwykł bardzo podobnie pisać jedynkę rzymską i arabską. Ponieważ numeracja kolejnej strofy została wprowadzona przez poetę za pomocą cyfry rzymskiej, postanowiono uznać ten sposób numeracji za konsekwentny dla całego wiersza.

[6 v.]

„Zabija czas!” Rzeźbiarz jemu na to:

II.

„O Wieczności, ja, dla tego mówię
 „Że pod dłutem zwieczniają się chwile;
 „Posąg zwykle trwa lat dwakroć tyle

2 1

„Jle godzin, twoje trwa obowie!..”¹

[6 b] V. HARMONIA.²

I.

J nerwów gra, i współ=zachwycenie,³
 J tożsamość humoru;
 Łączą ludzi bez sporu:
 Lecz bez walki, niełączy sumienie!⁴

II.

Trudne z łatwem w przeciwne dwie strony
 Rozerwą wprzód człowieka,
 Nim harmonii doczeka —
 Odepchną wprzód, gdzie zmarłych miliony.

III.

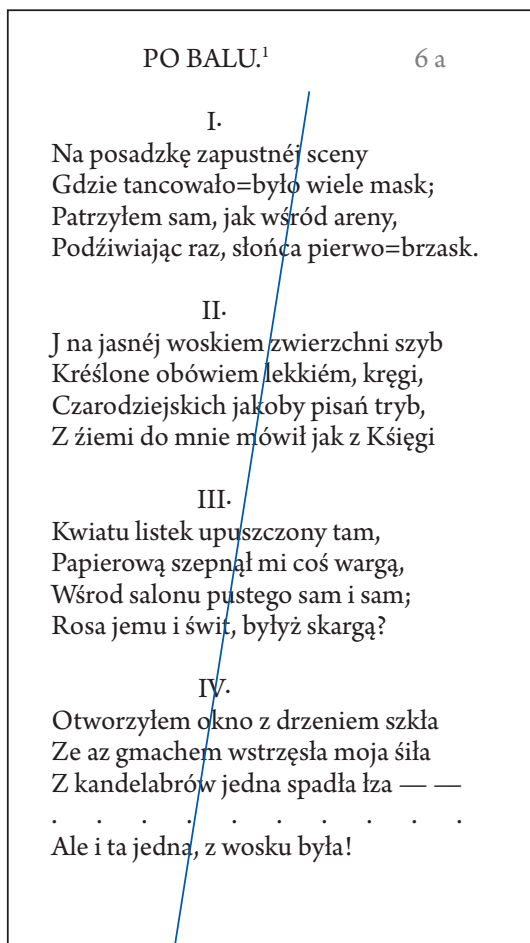
W gwiazd harmonię poglądać weselój
 Przez wiele lat samotnych,
 Niż, w źrenicach błyskotnych
 Wyczytać raz, co? serca rozdzieli..!

¹ *trwa twoje* — zmieniony szyk wyrazów przy pomocy cyfr 1 i 2 (niebieski ołówek).

² Cyfra i kropka napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką. Na k. 6v. zachowany fragment cyfry porządkowej V (atrament poprawiony niebieską kredką), którą numerowany jest autograf wiersza HARMONIA. Pozostałość jest wynikiem sposobu, w jaki poeta komponował kodeks *Vade-mecum*. Norwid przykleił pod ostatnim wersem utworu POSĄG I OBÓWIE (k. 6v.) kartę z umieszczonym na niej wierszem HARMONIA (k. 6b). Numer tego wiersza zaczyna się na k. 6v., a kończy na k. 6b. Ponieważ na karcie 6v. znajduje się fragment utworu z wklejki (wspominany ułamek numeru porządkowego) postanowiłem w pierwszej kolejności pokazać zawartość karty 6b a później karty 6a.

³ *nerwów* — *ne* napisane jaśniejszym atramentem na *ne*; *współ=zachwycenie* — z poprawione jaśniejszym atramentem.

⁴ Możliwe, że podkreślenia zostały wprowadzone przez poetę na etapie późniejszej redakcji (wskazywałby na to jaśniejszy atrament, jakim zostały one wykonane).

¹ Wiersz przekreślony pionową kreską narysowaną jasnoniebieskim ołówkiem. Autograf wiersza umieszczony na odwrocie karty (k. 6a) doklejonej do k. 6v. Według Józefa Ferta autorskie skreślenie oznacza, że autograf „został przepisany (przeniesiony) i włączony do zbioru VM, jako że nie mógł być zwyczajnie wklejony (jak Norwid niejednemu raz robił z innymi swymi autografami) do kodeksu VM, bo tym samym zginąłby inny wiersz włączony do VM, a napisany na odwrocie tej karty (*HARMONIA*), albo że wykorzystany został w innym dziele poety albo przepisany dla innych celów wydawniczych. Nie do wykluczenia — choć to najmniej prawdopodobne — jest też decyzja wykreślenia utworu spośród dzieł opatrzonych autorskim imprimatur” (VMFert3, s. 225–226).

VI.

VI. W WERONIE.² 6.a 7 a.

po 6 karcie

I.

Nad Kapuletich i Montekich domem
 Splukane dęszcem, poruszone gromem,
 Łagodne oko błękitu;

II.

Patrzy, na gruzy nieprzyjaznych grodów,
 Na rozwalone bramy do ogrodów
 I gwiazdę zrzuca ze szczytu —

III.

Cyprysy mówią, że to dla Julietty
 Że dla Romea, ta łza, z nad planety
 Spada, i groby przecięka:³

IV.

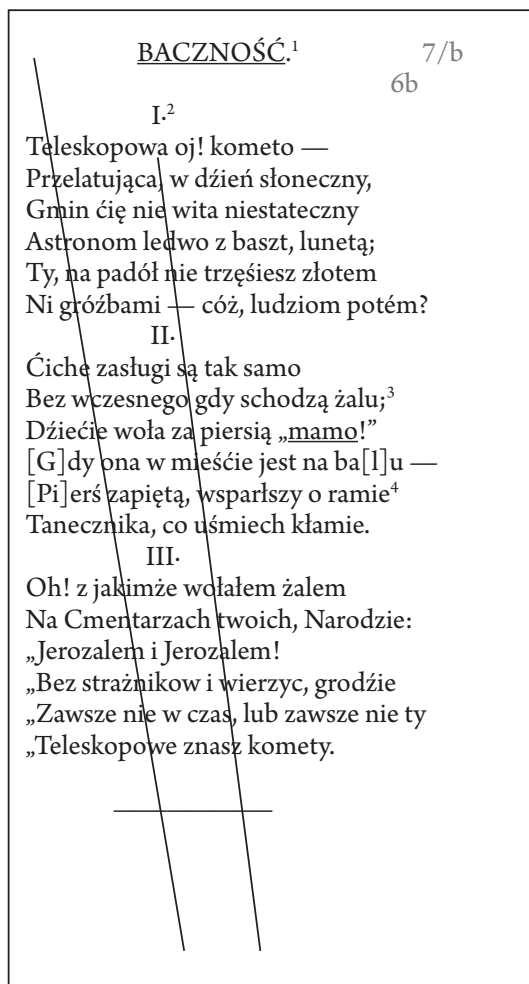
A ludzie mówią i mówią uczenie
 Że to nie łzy są, ale że kamienie
 J — że nikt na nie, nie czeka!⁴

¹ 7. napisane ołówkiem na pierwopisowym 6.

² Karta zawierająca autograf wiersza *W WERONIE* doklejona na k. 7r., na której umieszczony jest tylko numer porządkowy wiersza wraz z kropką średnikową: VI. (atrament poprawiony niebieskim ołówkiem). Po drugiej stronie doklejonej karty znajduje się rękopis wiersza *BACZNOŚĆ*. Strona zawierająca utwór *W WERONIE* numerowana w górnym marginesie pierwotnie jako 6a (obok numeracji umieszczony dopisek ołówkiem: *po 6 karcie*), później zaś jako 7a (cyfra dopisana grubszym ołówkiem). W lewym górnym rogu doklejonej karty obok tytułu wiersza niewyraźnie dopisany ołówkiem numer VI.

³ *przecięka* — na drugim *e* napisane ołówkiem *ę*.

⁴ *e* w pierwszym *nie* pociągnięte niebieskim ołówkiem.

¹ Rękopis znajduje się na odwrocie odklejonej karty zawierającej autograf *W WERO-NIE*. Autograf wiersza jest przekreślony dwoma ukośnymi kreskami. Według Józefa Ferta istnieje prawdopodobieństwo, że, podobnie jak wiersz *PO BALU* zapisany na odwrocie karty z autografem *HARMONII*, wiersz *BACZNOŚĆ* przeznaczony był do publikacji w pierwszym tomie *Poezji* (VMFert3, 227 przypis). Pierwotnie strona, na której znajduje się utwór, numerowana ołówkiem jako 6b, później zaś jako 7b (ołówek).

² Numery strof dodane później, po napisaniu wiersza.

³ *wczesnego* — pierwsze *e* poprawione atramentem.

⁴ *[Pi]erś* — *e* poprawione atramentem.

[7 v]

VII.¹ ADIO!

I.

jezli za

„Jezli ty, mnie szukasz? prawda woła²

„To, z namiętnościami czasowemi

synu

„Węzeł swój Rozłącz się ziemi!³„Niedojrzałyś i cieniu mego, zgoła...⁴

II.

Śilna, na to kkrzyknie Popularność:⁵

„Chodź! z namiętnościami czasowemi

„Złącz się, opieszały synu ziemi

jestem są

„To Ja, towam się czynność — pr[aw]da?... marność!⁶

s[łow]a

III.

obie porowno?

Marne [...], obiedwie — do widzenia!⁷

mnie wołają

Mnie, wołają Sny na mech cmentarny;⁸

Ani widzieć chcę téj prawdy marnéj

Ni téj Popularności, bez sumienia.

VIII.⁹¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem.² jezli wprowadzone ukośną niebieską kredką przed szukasz; za wprowadzone ukośną kreską przed woła.³ Rozłącz się napisane niebieską kredką na roztargnij, synu.⁴ Niedojrzałyś napisane niebieską kredką na Bo niedojrzysz, przy czym poeta zachował rz z niedojrzysz.⁵ krzyknie poprawione z zakrzyknie — na a niebieską kredką napisane k, a pierwotne k przekreślone.⁶ Ja, — przecinek napisany niebieską kredką pod pytajnikiem, tym samym go unieważnia; to napisane niebieską kredką na przekreślonym niebieską kredką nazy przekreślonego nazywam się; jestem wprowadzone ukośną niebieską kreską przed pr[aw]da; są wprowadzone ukośną niebieską kredką po pr[aw]da; słowa napisane obok pr[aw]da.⁷ Marne napisane niebieską kredką na Bądźcież; na pierwotnym zdrowe po Bądźcież napisany niebieską kredką i przekreślony jakiś nieczytelny wyraz.⁸ Na s w sny niebieską kredką napisane S.⁹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

VII. ADIO!

[redakcja kaligraficzna]

I.

„Jezli ty, mnie szukasz? prawda woła
„To, z namiętnościami czasowými
„Węzeł swój roztargnij, synu ziemi!
„Bo niedojrzysz i cieniu mego, zgoła...”

II.

Śilna, na to zakrzyknie Popularność:
„Chodź! z namiętnościami czasowemi
„Złącz się, opieszaly synu ziemi
„Ja? nazywam się czynność — pr[aw]da?... marność!”

III.

Bądźcież zdrowe, obiedwie — do widzenia!
Mnie, wołają sny na mech cmentarny;
Ani widzieć chcę téj prawdy marnéj
Ni téj Popularności, bez sumienia.

VIII.

VII. ADIO!

[redakcja brulionowa]

I.

„mnie jezli szukasz? prawda zawoła¹
 „To, z namiętnościami czasowemi
 „Rozłącz się synu ziemi!²
 „Niedojrzałyś i cieniu mego, zgoła...”³

II.

Śilna, na to krzyknie Popularność:⁴
 „Chodź! z namiętnościami czasowemi
 „Złącz się, opieszaly synu ziemi
 „To Ja, to czynność — jestem pr[aw]da s[łow]a są?.. marność!”⁵

III.

Marne obie [...] porowno? — do widzenia!⁶
Sny mnie wołają na mech cmentarny;⁷
 Ani widzieć chcę prawdy marnéj⁸
 Ni Popularności, bez sumienia.

VIII.

¹ „mnie jezli szukasz? prawda zawoła || VMGom1, 52; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3, 169: „Mnie jeśli szukasz? — P r a w d a zawoła — ; VMFert3, 237: „Mnie jeżeli szukasz? Prawda zawoła..

² „Rozłącz się synu ziemi! || VMGom1, 52; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3 169: Rozłącz się, synu ziemi!; VMJastrz: Rozłącz węzeł swój synu ziemi! (lekcja odrzucona przez GomDz II 178).

³ „Niedojrzałyś i cieniu mego, zgoła...” || VMGom1, 52; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3, 169; VMFert3, 237: Nie dojrzałyś i cieniu mego zgoła...”.

⁴ Śilna, na to krzyknie Popularność: || VMGom1, 52; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3 169; VMFert3, 237: Silna na to krzyknie Popularność..

⁵ To Ja, to czynność — jestem pr[aw]da s[łow]a są?.. marność!” || VMGom2, 185: To ja c z y n n o ś ć jestem — słowa są m a r n o ś ć !; VMGom1, 52; GomPWsz II 163; VMGom3, 169: uwzględniony znak cudzysłowu w górnej frakcji na końcu wersu; VMFert3, 237: To ja, czynność jestem — Prawdy słowa są marność!”; VMJastrz: To ja, czynność nazywam się — słowa marność! (lekcja odrzucona przez GomDz II 178).

⁶ Marne obie [...] porowno? — do widzenia! || VMGom1, 52: Mamże obie prosić? — do widzenia!; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3, 169: Mamże obie prosić? — do widzenia!; VMFert3, 237: Mówcież obie ciszej! — do widzenia!; VMJastrz: Marneż obie porówno [?] — do widzenia! (lekcja odrzucona przez GomDz II 178).

⁷ Sny mnie wołają na mech cmentarny; || VMGom1, 52; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3 169: Sny na mech mnie wołają cmentarny;

⁸ Ani widzieć chcę prawdy marnéj || VMGom1, 52; VMGom2, 185; GomPWsz II 163; VMGom3, 169: Ani widzieć chcę Prawdy marnéj..

VIII. LYRYKA I DRUK²

I.

[D]rukarz mówi zacząłem
 pocznę

Ty powiadasz „Śpiewać, miłosny rym”...³

Kogoś ty? ty / Mniemasz? że mnie oszukasz:⁴

Nieczuję strun, drżących pod palcem twym,

Jesteś zaledwo drukarz!⁵

II.

wiń
 zwij
 Lyry, nie jest rzeczą, że pieśni wtórą!⁶
 Do przygawek!.. ze — ona.⁷
 Ona jest jak żywemu orlu, pióro;⁸
 Aż z krwią, nierozłączona!

III.

Treść, wypowiesz bez lyry udziału⁹
 Lecz dać duchowi, ducha,
 tylko
 Myśli myśl — to, jakby ciało ciała:¹⁰

¹ 8. napisane na pierwopisowym numerze 11.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem; LY-RYKA zmienione jaśniejszym atramentem z LIRYKA —Y zmienione z *I* oraz kropka nad *I* unieważniona ukośną kreską.

³ *Śpiewać* — *ać* napisane szarym ołówkiem na *am*; *poczę* napisane szarym ołówkiem nad skreślonym *miłosny*; *zaczęłam* napisane niebieskim ołówkiem nad *poczę*.

⁴ *Kogoż to? ty napisane szarym ołówkiem na Mniemasz? że mnie; Mniemasz? że mnie napisane szarym ołówkiem na pierwopisowym Myślisz? że, mnie;*

⁵ *zaledwo* napisane niebieskim ołówkiem na *poezyi*.

⁶ *Lyry* poprawione atramentem z *Lira* (dwie litery *y* napisane na literach *i* oraz *a*); *zwij* napisane nad skreślonym *jest*; *wiń* napisane nad *zwij*; *że* napisane na *w*; kreska wykrzyknika dodana ołówkiem nad pierwotną kropką.

⁷ że napisane na *nie*; poeta połączył pierwszą część wersu 5 z drugą częścią wersu 6 oraz pierwszą część wersu 6 z drugą częścią wersu 5, tworząc tym samym nową redakcję dwóch pierwszych wersów drugiej strofy.

⁸ *Ona* napisane na *Dlań*,; *jak* poprawiony z *jako* (*k* napisane na *ko*).

⁹ *lyry* poprawione atramentem z *liry* (y napisane na i).

¹⁰ *tylko* napisane atramentem nad skreślonym *jakby*.

Cóż z tego? martwość głucha!..

IV.

Handlarz, także odda grosz zwierzony¹¹

Lecz, nieodda wesela =

Nieuciśnię ręki zawściągnionój;

Masz-że w nim przyjaciela?

V.

O! — żar słowa =

|| przewrót ||

¹¹ Przecinek dopisany szarym ołówkiem.

[8v.]

V.

niechże niech
O! żar słow i treści rozsądek,¹

zar

niech
J sumienia niech berło;²
W muzyczny łączą się porządek³
Słowem każdym, jak perłą.⁴

VI.

poznam

Poznam wtedy, przez drżące powietrze⁵
Pod giestem ręki próżnej;
Że, od widzialnych strun, struny lepsze⁶
Są — że lyr, rodzaj różny...⁷

Ze co Orfej miał

CIEMNOŚĆ

IX

¹ *niechże* napisane nad skreślonym *żar*; *słow* poprawione ze *słowa* (*w* napisane na *wa*); *zar* napisane pod *i*; *niech* napisane nad *i* (szary ołówek).

² *niech* dopisane jaśniejszym atramentem nad *J sumienia*; *berło* — *er* napisane atramentem na *er*.

³ *z* dopisane szarym ołówkiem przy *łączą*.

⁴ *każdym* — *ż* poprawione jaśniejszym atramentem; *perłą* — *e* poprawione jaśniejszym atramentem.

⁵ *powietrze* — *e* napisane atramentem na pierwszym *e*.

⁶ *widzialnych* poprawione atramentem z *niewidzialnych* (*wi* napisane na *niewi*); .

⁷ *że* pociągnięte szarym i niebieskim ołówkiem; *lyr* poprawione atramentem z *lir* (*y* napisane na *i*).

VIII. LYRYKA I DRUK

[redakcja kaligraficzna]

I.

Ty powiadasz „Śpiewam, miłosny rym”...
Myślisz? że, mnie oszukasz:
Nieczuję strun, drżących pod palcem twym,
Jesteś poezyi drukarz!

II.

Lyry, nie zwij rzeczą w pieśni wtórą.
Do przygawek!.. nie — ona.
Dlań, jako żywemu orłu, pióro;
Aż z krwią, nierozłączona!

III.

Treść, wypowiesz bez lyry udziału
Lecz dać duchowi, ducha,
Myśli myśl — to, tylko ciało ciała:
Cóż z tego? martwość głucha!..

IV.

Handlarz także odda grosz zwierzony
Lecz, nieodda wesela —
Nieuściśnię ręki zawściągnionój;
Masz-że w nim przyjaciela?

V.

O! — żar słowa =

V.

O! żar słowa i treści rozsądek,
J niech sumienia berło;
W muzykalny łączą się porządek
Słowem każdym, jak perłą:

VI.

Poznam wtedy, przez drżące powietrze
Pod gościem ręki próżnej;
Że, od widzialnych strun, struny lepsze
Są — że lyr, rodzaj różny...

ĆCIEMNOŚĆ

IX

VIII. LYRYKA I DRUK

[redakcja brulionowa]

I.

[D]rukarz mówi „Śpiewać, zacząłem rym”...¹Kogoż to? ty oszukasz?²Niecuję strun, drżących pod palcem twym,³Jesteś zaledwo drukarz!

II.

Lyry, nie wiń że — ona.⁴Do przygawek że pieśni wtórą!⁵Ona, jak żywemu orłu, pióro;⁶

Aż z krwią, nierozłączona!

III.

O! — żar słowa =

¹ [D]rukarz mówi „Śpiewać, zacząłem rym”... || VMGom1, 55: *.... mówi: „Śpiewać począłem rym...”; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: „*Miłosny — mówi — śpiewać począłem rym...”; VMJastrz: (...) [?] mówi „Śpiewać zacząłem rym...”; VMFert3, 243: Nadziei [?] mówi zacząłem rym”.

² Kogoż to? ty oszukasz: || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: Kogoż to ty oszukasz?; VMJastrz; VMFert3, 243: Kogoż to ty oszukasz:.

³ Niecuję strun, drżących pod palcem twym, || VMJastrz: Nie czuję strun, drżących pod palcem twym;; VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: na końcu wersu dwukropek.

⁴ Lyry, nie wiń że — ona. || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: Lyry — nie wiń, że ona; VMJastrz: Lyry, nie wiń, że pieśni wtórą!; VMFert3, 243: Liry, nie wiń że — ona.

⁵ Do przygawek że w pieśni wtórą! || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170; VMFert3, 243: Do przygawek!... że w pieśni wtórą!; VMJastrz: Do przygawek że ona —.

⁶ Ona, jak żywemu orłu, pióro; || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: brak przecinków, na końcu dwukropek; VMJastrz: brak przecinków, na końcu średnik.

III.

O! niechże słów zar i niech treści rozsądek,¹
 J niech sumienia berło;²
 W muzykalny złączą się porządek
 Słowem każdym, jak perłą.³

VI.

Wtedy, poznam przez drżące powietrze⁴
 Pod giestem ręki próżnej;⁵
 Że, od widzialnych strun, struny lepsze⁶
 Są — że lyr, rodzaj różny...⁷
 Ze co Orfej miał

CIEMNOŚĆ

IX

¹ O! niechże słów zar i niech treści rozsądek, || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170; VMJastrz: O! niechże słów żar, niech treści rozsądek.

² I niech sumienia berło; || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: na końcu wersu myślnik; VMJastrz: brak średnika na końcu wersu.

³ Słowem każdym, jak perłą: || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: na końcu wersu kropka.

⁴ Wtedy, poznam przez drżące powietrze || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: Wtedy poznam, przez drżące powietrze; VMJastrz: Wtedy poznam przez drżące powietrze.

⁵ Pod giestem ręki próżnej; || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: Pod gestem ręki próżnej; VMJastrz: Pod giestem ręki próżnej.

⁶ Że, od widzialnych strun, struny lepsze || VMGom1, 55; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170: Że od widzialnych strun — struny lepsze; VMJastrz: Że, od widzialnych strun, struny lepsze.

⁷ Są — że lyr, rodzaj różny... || VMGom1, 55: Są — że lir*, rodzaj różny...; VMGom2, 186; GomPWsz II, 164; VMGom3, 170; VMJastrz: Są — że lir, rodzaj różny... .

IX. CIEMNOŚĆ.¹

I.

Nieskarżysz się na ciemność mojej mowy:²

— Świecę czy raz zapalałeś sam?³

Czy sługa ci wnosił pokojowy⁴

Światłość?... patrz — że ja cię lepiej znam.

II.

Nić — płoni —

Knot, gdy obiąwszy skrą, wkoło płonie⁵

i ogniem

Grzeje wosk, zatyka kulą wstawa,⁶

światłość

Cały płomień i nagle płomień tonie;⁷

Światłość jego jest mdła — bladawa —

III.

alić

Już — już, mniemasz że gaśnie: skoro z dołu⁸

ciecz

Ze rozgrzana, blask pochłonie —⁹

Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu...¹⁰

Wiare daleś jej — widzisz jak płonie!..¹¹

¹ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem; CIEMNOŚĆ — na C napisana atramentem ukośna kreseczka (*lapsus calami*). Wszystkie poprawki w rękopisie naniesione szarym ołówkiem (według Gomulickiego była to niebieska kredka). Por. GomDz II 179.

² Nie napisane na Ty w taki sposób, że unieważnia znajdujący się po Ty przecinek oraz łączy się bezpośrednio z wyrazem skarżysz.

³ Świecę czy raz zapalałeś napisane na Czy też świecę zapalałeś.

⁴ wnosił napisane na zawsze niósł.

⁵ obiąwszy napisane na obejmiesz w taki sposób, że y zaciera literę i w wyrazie iskrą.

⁶ zatyka napisane na a ten; i ogniem napisane nad kulą.

⁷ Cały płomień napisane na I w biegunie jej.

⁸ mniemasz — e napisane jaśniejszym atramentem na e; gaśnie poprawione ze zgaśnie (gaś napisane na zgaś); alić napisane nad częściowo skreślonym skoro.

⁹ Ze napisane na Ciecz; ciecz blask napisane na światło.

¹⁰ Wiary — ry napisane ołówkiem na ry.

¹¹ jej napisane na ?..; — widzisz napisane na patrz — patrz; wykrzyknik pociągnięty szarym ołówkiem.

IV.

Podobnie są [wyras nieczytelny] me o! człowieku¹²

im skąpisz

Ktory skąpisz chwili marnéj;¹³

Nim, rozgrzawszy pierwéj zimnotę wieku¹⁴

Rzuć Płomień w niebo rzuć, ofiarny...

¹² Nieczytelny wyraz napisany na *i słowa*; *człowieku* niestarannie poprawione z *człeku*.

¹³ *Ktory* napisane na *A Ty im*; skrótowo napisane *skąpisz* wprowadzone ukośną kreską pomiędzy *chwili* oraz *marnéj*; *marnéj* — *r* napisane jaśniejszym atramentem na *r*.

¹⁴ *zimnotę* — *ż* napisane jaśniejszym atramentem na *ż*.

IX. CIEMNOŚĆ.

[redakcja kaligraficzna]¹

I.

Ty, skarżysz się na ciemność mojej mowy:

— Czy też świecę zapalałeś sam?Czy sługa ci zawsze niósł pokojowy²Światłość?... patrz — że ja cię lepiej znam.³

II.

Knot, gdy obejmiesz iskrą, w koło płonie

Grzeje воск, a ten kulą wstawa,

J w biegunie jej nagle płomień tonie;⁴

Światłość jego jest mdła — bladeja —

III.

Już — już, mniemasz że zgaśnie: skoro z dołu⁵Ciecz rozgrzana, światło pochłonie — ⁶Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu...⁷Wiarę daleś?... patrz — patrz jak płonie!..⁸

IV.

Podobnie są i słowa me o! człeku

A Ty im skąpisz chwili marnéj;

Nim, rozgrzawszy pierwéj zimnotę wieku

Płomień w niebo rzucą, ofiarny...

¹ Rekonstrukcję redakcji kaligraficznej i brulionowej por. K. Kopczyński, *Próba interpretacji wiersza „Ciemność”*, „Studia Norwidiana” 5–6, 1987–1988, s. 126–127. Więcej informacji o pozostałych redakcjach wiersza nieznajdujących się w VM zob. VMFert3, 246–250 oraz Komentarz edytorski.

² Czy sługa ci zawsze niósł pokojowy || Kop, 126: Czy sługa ci zawsze niósł pokojowy.

³ Światłość?... patrz — że ja cię lepiej znam. || Kop, 126: Światłość?... patrz — że ja cię lepiej znam..

⁴ I w biegunie jej nagle płomień tonie; || Kop, 126: I w biegunie jej nagle płomień tonie,.

⁵ Już — już, mniemasz że zgaśnie: skoro z dołu || Kop, 126: Już–już, mniemasz że zgaśnie: skoro z dołu.

⁶ Ciecz rozgrzana, światło pochłonie — || Kop, 126: Ciecz rozgrzana; światło pochłonie —.

⁷ Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu... || Kop, 126: Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu...

⁸ Wiarę daleś?... patrz — patrz jak płonie!.. || Kop, 126: Wiarę daleś?... patrz — patrz jak płonie!..

IX. CIEMNOŚĆ.

[redakcja brulionowa]

I.

Nieskarżysz się na ciemność mojej mowy:¹— Świecę czy raz zapalałeś sam?²sługa ci wnosił pokojowy³znam.⁴

II.

Nić objąwszy skrå, — płoni — płonie⁵Wosk, zatyka i ogniem wstawa,⁶Cały płomień i światłość tonie;⁷— bladawa —⁸

III.

Już — już, mniemasz że gaśnie: alic z dołu⁹Ze rozgrzana, ciecz blask pochłonie —¹⁰Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu...¹¹daleś jej — widzisz jak płonie!..¹²

¹ Nieskarżysz się na ciemność mojej mowy: || Kop, 127: Nie skarż się na ciemność mojej mowy;; VMFer2, 249: Nie skarżysz się na ciemność mojej mowy:.

² — Świecę czy raz zapalałeś sam? || VMFert3, 249: — Świecę czy raz [---] zapalałeś sam?.

³ sługa ci wnosił pokojowy || Kop, 127: sługa ci wnosił pokojowy; VMFert3, 249: Sługa ci wnosił pokojowy.

⁴ znam. || VMFert3, 249: — znam..

⁵ Nić objąwszy skrå, — płoni — płonie || Kop, 127: Nić objąwszy iskrą, — płonie — płonie;; VMFert3, 249: Nić objąwszy iskrą — płoni — płonie —.

⁶ Wosk, zatyka i ogniem wstawa, || Kop, 127: wosk zalewa i w górę [inna lekcja: ognia] wstawa;; VMFert3, 249: Wosk, zalewa i w górę wstawa [?].

⁷ Cały płomień i światłość tonie; || Kop, 127: na końcu wersu przecinek; VMFert3, 249: Cały płomień i światłość [?] tonie.

⁸ — bladawa — || Kop, 127: bladawa.; VMFert3, 249: — bladawa..

⁹ Już — już, mniemasz że gaśnie: alic z dołu || Kop, 127: Już-już, mniemasz że gaśnie; alic z dołu;; VMFert3, 249: Już — już mniemasz, że gaśnie: alic z dołu.

¹⁰ Ze rozgrzana, ciecz blask pochłonie — || Kop, 127: Ze rozgrzana, ciecz blask pochłonie —; VMFert3, 249: Ze rozgrzana ciecz [?] blask [?] pochłonie —.

¹¹ Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu... || Kop, 127: Wiary, trzeba — niedość skry i popiołu;; VMFert3, 249: Wiary, trzeba — nie dość skry i popiołu;.

¹² daleś jej — widzisz jak płonie!.. || Kop, 127: daleś ją — widzisz, jak płonie!.; VMFert3, 249: Daleś już [?], widzisz [?], jak płonie!...

IV.

Podobnie są [wyras nieczytelny] o! człowieku¹³

Który im chwili skąpisz marnéj;¹⁴

Nim, rozgrzawszy zimnotę wieku¹⁵

Rzucą płomień, ofiarny...¹⁶

¹³ Podobnie są [--] o! człowieku || Kop, 127: Podobnie są pieśni o! człowieku; VMFert3, 250: Podobnie są pieśni [?] o! człeku [?].

¹⁴ Który im chwili skąpisz marnéj; || VMFert3, 250: Który im [?] chwili [---] marnéj;.

¹⁵ Nim, rozgrzawszy zimnotę wieku || VMFer2, 250: Nim, rozgrzawszy zimnotę wieku;.

¹⁶ Rzucą płomień, ofiarny... || Kop, 127: Rzucą Płomień ofiarny...; VMFert3, 250: Rzucą [?] płomień ofiarny....

[9 v.]

X.¹

·CZYNOWNIKI·

I.

Czynowników! o! Czynowników
Naspotykałem w życiu dużo;
Niepomnę liczby ich guzików
Ani, ku czemu wszystkie służą — ?

II.

To, wiem tylko: że; świat się zmienia,
Wojen bronie i natarć szyki
Chorągwie ludów i natchnienia —
A, oni zawsze czynownicy!

III.

Zrywa się morze, jak słup solny
J hurragan nim miota dżiki
J sądnych trąb zabrzmiał hymn wolny
A oni?... jeszcze czynownicy!

IV.

Żielenią strojne dawniej góry
Zmnienia nawałność w step Afryki
Warownie nikną... i mondury!...
— Oni?... z démisfią=czynownicy.

XI

¹ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

XI.²

PIELGRZYM.

I.³

Nad stanami, jest i stanów=stan
 Jako wieża nad płaskie domy⁴
 Stércząca, w chmury...

II.

10 a

Wy, myślicie że i ja nie Pan
 Dla tego że dom mój ruchomy
 Z wielbłądziej skóry...

III.

Przećież ja, aż w nieba łonie trwam⁵
 Gdy ono duszę mą porywa,
 Jak pyramidę!⁶

IV.

Przećież i ja, ziemi tyle mam
Ile jéj stopa ma pokrywa,
Dopukąd idę..!⁷

¹ 10. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 14.

² Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką. Pierwsza strofa wraz z fragmentem numeru strofy drugiej napisane bezpośrednio na k. 10r. Strofy II–IV zapisane na k. 10a – karcie doklejonej do k. 10r. Na lewym marginesie wiersza narysowana niebieskim ołówkiem pionowa linia łącząca części rękopisu zapisane na różnych kartach.

³ Numeracja wszystkich strof pisana poziomo.

⁴ wieża poprawiona z wierza (eż napisane na *erz* ciemniejszym atramentem).

⁵ nieba poprawione z niebie (*a* napisane ciemniejszym atramentem na *ie*).

⁶ Jak — *k* ciemniejszym atramentem napisane na *k*.

⁷ Podkreślenia napisane szarym ołówkiem.

[10 v.]

XII.¹

·SZCZĘŚCIE·

Szczęśny! kto, będąc mężem znakomitym
 Otrzyma order o późnej ściwiznie;
 Lecz, szczęśny dwakroć, kto ma córki przytém
 Bo, na|cóż? zdadzą się wstążki, mężczyźnie!..²
 Dla tego: byłby nad wszystkie, zaszczytém
 Order podwiązki, lub złotej=ostrogi;
 Gdyby!.. dawano oba, w liczbie mnogiej.^(x)³

XIII.⁴·LARWA.⁵

I. 1.

Na śliskim bruku w Londynie,
 W mgle, podksiężycowej, białej,⁶
 Nie jedna postać cię minie
 Lecz ty ją wspomnisz, struchlały.

¹ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem.

² Wyrazy *na* oraz *cóż* pierwotnie napisane łącznie i później rozdzielone pionową kreśką (szary ołówek).

³ Odsyłacz do przypisu autorskiego napisany atramentem i pociągnięty niebieskim ołówkiem. Autorski przypis napisany wzdłuż lewego marginesu.

⁴ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieskim oraz malinowym ołówkiem.

⁵ Dwie równoległe numeracje strof: rzymska (I i II red. czystopisowa) oraz arabska (red. brulionowa, niebieski ołówek). Poeta w trakcie sporządzania redakcji czystopisowej pomylił się i pominął (najprawdopodobniej w trakcie przepisywania roboczej wersji) czwartą strofę. W trakcie II redakcji czystopisowej Norwid dopisał ominiętą strofę na marginesie właściwej strony (k. 11r).

⁶ *podksiężycowej* — *p* napisane atramentem na *p*.

[10 v.]

II. 2.

Czoło ma w ćierniu? czy w brudzie?⁷

Rozeznąć tego nie można;

Poszepty z Niebem, o cudzie⁸

W wargach... czy? piana bezbożna!..

III.

Rzekłbyś =

(x) dekoracie, zdają się być zawsze dowodem braku albo fałszu jawności
w społeczeństwie — z tej to przyczyny najmniej ich w Anglii widać a
 najwięcej w Rosyi.

⁷ ćierniu? — pytajnik napisany atramentem na przecinku.

⁸ Niebem — N napisane atramentem na N.

11 [r].¹

III. 3.

Rzekłbyś, że to Biblii księga
 Zataczająca się w błocie;
 Po którą nikt już nie sięga
 Iż nie czas, myśleć o cnoście!..

IV. 4.

Rozpacz i pieniądz — dwa słowa:
 Łyskają bielmem jój źrenice.
 Z kąd idzie?.. sobie to chowa
 Gdzie idzie?.. zapewne gdzie nic[!]
 V.

5. V.²

Takiój=to podobna jędzy
 Ludzkość, co płacze dziś i drwi;
 — Jak historia?.. wie tylko: „krwi!..”
 Jak społeczność?.. tylko: „pieniędzy!..”

XIV.³ · LITOŚĆ.

Gdy płyną ły, chustką je ocierają
 Gdy krew płynie, Z gą gąbkami pośpieszają⁴
 Ale gdy duch sączy się pod uciskiem,⁵
 Nie nadbiegną pierwój z ręką szczerą⁶
 Aż Bóg to otrze sam, piorunów błyskiem:
 — Wten czas, dopięro!..⁷

¹ 11. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 15.

² V. napisane atramentem na IV.

³ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką (sama cyfra dodatkowo pociągnięta czerwoną i żółta kredką).

⁴ Z napisane atramentem na z; gąbkami — q poprawione granatowym ołówkiem.

⁵ sączy się napisane fioletowym ołówkiem na wycieka; uciskiem poprawione z naćiskiem (u napisane atramentem na na).

⁶ pierwój — er napisane jaśniejszym atramentem na er.

⁷ dopięro — p napisane atramentem na p.

[11 v.]

XV.¹

·SFYNX·

Zastąpił mi raz Sfynx u ciemnej skały
 Gdzie jak zbójca, celnik, lub człowiek biedny;
 „Prawd!” wołając, wciąż prawd zgłodniały,
 Niedawa gościom tchu:

x

— „Człowiek?.. jest to kapłan bez=wiedny²
 „J niedojrzały...”
 Odpowiedziałem mu. —³

x

Alić — o! dziwy...
 Sfynx się cofnął grzbietem do skały:
 — Przemknąłem żywy!⁴

XVI.⁵ ·NARCYZ·

I

patrzac

Narcyz, w siebie wpatrzon przyjemnie:⁶
obcy
 „Zważ!” wyzywał „wszelki człowiecze:
 „Cóż? nad Grecię (:bo cóż, nade mnie:)”
 Alic Echo jemu prosto odrzecz:⁷

¹ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

² ?.. napisane atramentem na przecinku.

³ *Odpowiedziałem* — z napisane ciemniejszym atramentem na z.

⁴ *Przemknąłem* — P napisane ciemniejszym atramentem na p.

⁵ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

⁶ *przyjemnie* — z napisane atramentem na z.

⁷ *Alic* napisane fioletowym ołówkiem na myślniku.

II.

zwierciadła wod,

II.

„Te Nymfēa, i to jezioro²„J safirowych głębieść stoków;³

się

„Nie **koniecznie** z Grecyi biorą —⁴

„Lecz, ze światła, chmur i obłoków...

III.

Twoja Postać twoja, zważ, ile? drżąca,⁵

„Lubo pożierasz w wody czyste —

„— Żwierciadlanność **pochodzi** z **słońca**!⁶„Dno J jedynie, **ma=Oczyste**.”⁷

dno

XVII.⁸ .WIEŚ.

I.

O! wsi, biała, atłasem kwiatów jabłoni

Jako oblubienica,

U zwierciadeł księżycy,

Wy=marzająca, coś, na ustroni

O jutrze tajemniczym,

O Nieodgadnionem=niczym!..⁹

¹ 12. napisane ołówkiem na zatartym pierwopisowym 16. Inna redakcja utworu znajduje się w poemacie „*A Dorio ad Phrygium*” wersy 225–252 (PWsz III 323–324).

² *zwierciadła wod*, napisane nad numerem strofy oraz skreślonym *Nymfēa, i*.

³ *safirowych głębie* napisane na *żwierciadlanna wierność* (ostatnie litery pierwopisowego *wierność* skreślone).

⁴ *koniecznie z* napisane na *same się z twój*.

⁵ *Twoja* napisane na znaku cudzysłowu przed wyrazem *Postać*.

⁶ *pochodzi* napisane na *idzie, aż*.

⁷ *ma=Oczyste* — *ma* napisane na *stale*.

⁸ Cyfra wraz kropką średnikową napisane atramentem i poprawione niebieską kredką.

⁹ O napisane atramentem na myślniku.

II.

Twoja przeszłość?.. to, wczora,¹⁰
A przyszłości?.. Ty, niełamiesz głową,
Zawsze, u ciebie pora:

¹⁰ *wczora* — z napisane atramentem na z.

XVI. ·NARCYZ·
[redakcja kaligraficzna]

I

Narcyz, w siebie wpatrzon przyjemnie:
„Zważ!” wyzywał „wszelki człowiecze:
„Cóż? nad Grecię (:bo cóż, nade mnie:)”
— Echo jemu prosto odrzecz:

II.¹

II.

„Te Nymfëa, i to jezioro
„J safirowych głębie stoków;
„Nie same się z twój Grecyi biorą —
„Lecz, ze światła, chmur i obłoków...

III.

„Postać twoja, zważ, ile? drżąca,
„Lubo pożierasz w wody czyste —
„— Żwierciadlanność idźcie, aż z słońca!
„Dno jedynie, stale=Oyczyste.”

¹ Reklamant.

XVI. ·NARCYZ·
[redakcja brulionowa]¹

I

Narcyz, w siebie **patrz**ac przyjemnie:
„Zważ!” wyzywał „**obcy** człowiecze:
„Cóż? nad Grecię (:bo cóż, nade mnie:)”
Alic Echo jemu odrzecz:

II.²

II.

„Te **zwierciadła wod**, to jeźioro
„J safirowych głębie stoków;
„Nie **koniecznie z** Grecyi **się** biorą —
„Lecz, ze światła, chmur i obłoków...

III.

„**Tvoja** postać, zważ, ile? drżąca,
„Lubo pożierasz w wody czyste —
„— Żwierciadlanność **pochodzi z słońca**!
„J jedynie, **dno ma** =Oczyste.”

¹ Więcej informacji o powiązaniu wersji brulionowej z późniejszą redakcją wiersza z tzw. *Wspomnień weneckich* zob. Komentarz edytorski.

² Reklamant.

[12 v.]

Zawsze, u ciebie pora:

W=czasów Królowo!..

III.

Zawsze, Ty, u śiebie, jak umysł zdrów:Czy, w oliwnym Kraju posuchy,¹

Czy w brzóz żeleni — złoćie, mchów;

Jak gajowe rozkoszna duchy.

— Tobie! zda się, iż wieków wydaża praca²

Jak trzoda, jałowce błędnej,

Gdy ku tobie i sam pasterz, nawraca³

Tłum nie=ogłębny...

IV.

Alić, oto strach, milczkiem nadbiega blisko...⁴

W górach, kędyś prysnęły lody,

Stu chat zalane już ognisko —

— Jeźiorami, ogrody!

Brudne fale, przez mur, cméntarza

Przerzucają trumny ciężkiemi,⁵

Pławią dęby wyrwane z ziemi...

Ćisza — dwakroć, przeraża.

V.

Lecz =

¹ *Kraju* — lekcja niepewna, możliwe również: *kraju*.

² Wykrzyknik napisany atramentem na przecinku; *wydaża* — *ż* napisane granatowym ołówkiem na *ż*.

³ *Gdy* napisane atramentem na *J*.

⁴ *Alić* — *ć* napisane atramentem na *ś*.

⁵ *trumny* — *n* napisane atramentem na *n*.

V.

Lecz, o górnych, tam!... kto? myślił lodach
 Modre, przecierając szyby;
 O czerwonych prędzěj jagodach
 Lub, gdzie? węzłą się grzyby —

.
 Ah!.. czy nie ma już miejsca na świecie
 Dla Niewinności?
 J kiedyż?.. zapomną o Powiećcie²
Plagi ludzkości!

XVIII.³ .NATURALIA.

I.

Jeżli ogrodowych roślin życie
 Ma, sobie właściwą republikę;
 To, sympatie tam są za krytykę
Nostalgia, za pieśń i lyrykę —
 A kuchćika nóż lub gradobićie
 Całą reformują politykę!

II.

Wszystko się więc dzieje naturalnie⁴
 J chemicznie wszystko się odbywa —
 J rzeczpospolita jest szczęśliwa:
 Ni ościennych w pomoc sił przyzywa.
 Radość=

¹ 13. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze, którego lekcja jest niepewna (16 lub 17).

² J napisane atramentem na J; kiedyż — e napisane atramentem na e; zapomną poprawione z zapomnisz (ą napisane atramentem na isz); Powiećcie — P napisane na p.

³ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i poprawione niebieską kredką.

⁴ naturalnie — podkreślone atramentem i dodatkowo pociągnięte niebieskim ołówkiem.

[13 v.]

Ni ościennych w pomoc sił przyzywa.
 — Radość, tam nie wielka... lecz, i żal, nie:
 Co, dziś dojrzy?... jutro, Kuchćik zrywa!¹

XIX.² ·STOLICA·

I.

O! ulico, ulico...
 Miast, nad którymi Krzyż;
 Szyby twoje skrzą się i świecą
 Jak źrenice kota, łowiąc mysz.

II.

Przechodniów tłum, ożałobionych czarno
 (:W barwie stoików:)(:x:)
 Ale, wydąża każdy, że aż parno
 Wśród omijań i krzyków.

III.

Ruchy dwa, i giesty, dwa tylko:
 Fabrykantów, ścigających cós z rozpaczą
 J pokwitowanych z prac, przed chwilką³
 Co, triumfem się raczą...

IV.

(:x:) czarny kolor odzieży przejęli Chrześcianie od stoików.

¹ *Kuchćik* — lekcja niepewna, możliwe odczytanie: *kuchćik*.

² Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i poprawione niebieską kredką.

³ *przed* — *e* ciemniejszym atramentem napisane na *e*.

IV.

Konwulsie dwie, i dwa obrazy:

— Zakupionego z góry, nieba,²

Lub, fabrycznej extazy,³

kęs

O, kromkę chleba.

V.

— Jdzie Arab, z kapłańskim ruszeniem głowy

Wśród chmurnego promienięjąc tłoku;⁴

Białę, jak statua z kości słoniowej:

Pojrzę nań... wytchnę oku!

VI.

Jdzie pogrzeb, w ulice spływa boczne

Nie=pogwałconym krokiem;

W ślad mu pójdę, giestem wypocznę⁵

Wypocznę, okiem..!

VII.

na niedobliżnionych bliźnich lica,⁶

Lub — niepatrząc bynajmniej na bliźnich lica

Utonę Myślą, utonę w zwyż;⁷

— Na lazurze, balon się rozświeca,

obłokach

A W chmurach?.. Krzyż!⁸

XX.⁹

¹ 14. napisane ołówkiem na zatartym i niemożliwym do rekonstrukcji numerze pierwopisu.

² nieba — e napisane atramentem na e.

³ fabrycznej — a napisane ciemniejszym atramentem na a.

⁴ promienięjąc — e napisane atramentem na drugim e.

⁵ pójdę — ę napisane atramentem na ę; giestem poprawione z giestom (e napisane atramentem na o).

⁶ niedobliżnionych — e napisane atramentem na e.

⁷ Utonę dopisane atramentem na początku wersu.

⁸ W napisane atramentem na w.

⁹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem.

[14 v]

XX.¹ SPECIALNOŚCI.

I.

Czemu? ten świat, nie jako Eden,
Czemu, nie Jdealem?
— Słuchaj, dwóch ludzi znałem:
Ach! z tych dwóch... cóż byłby za jeden!²

II.

Bo, pierwszy z nich, choć zabił dziecię
Niegodném wychowaniem;
Pił, kłął, żył w kości graniem —
„Najlepsze serce miał, na świecie!”

III.

Bo, drugi znów dobrego słowa
Nie był wart — lecz, mówiono
Jak o pierwszym: „to, pono
„Najlepsza w świecie głowa!”

IV.

Więc — z tąd to świat, nie jest jak Eden!
Ale będzie... gdy, głowy
Wnijdą na swe tułowy.³
byłby choć
— Choć, nie zawsze z dwóch będzie i jeden!..⁴

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem.

² *Ah* poprawione z *Ach* (granatowa kreska narysowana na *c*).

³ *Wnijdą* — *d* pociągnięte ciemniejszym atramentem.

⁴ *byłby choć* wprowadzone ukośną kreską nad *będzie* i tak, iż unieważnia ona literę *i*.

[XXI—XXIII brak rękopisów]¹

¹ Gomulicki w Dodatku do VMGom1 zaproponował uzupełnienie brakujących miejsc po wierszach utworami *Vanitas vanitatis* (XXI), *Spartakus* (XXII) oraz *Tymczasem* (XXIII). Sam wydawca traktował jednak swoją propozycję jako hipotezę filologiczną (VMGom1, 225). Sugestia dotycząca ostatniego z brakujących wierszy (XXIII) została przez niego powtórzona w: VMGom2, 61 oraz GompWsz II, 41.

XXIV.² · SIEROCTWO ·

I.

nas
 Sł~~ys~~chać, że postęp nas bogaci co wiek,³
 Sł~~ys~~zeć to arcymiło i przyjemnie:⁴
 Niestety! co dnia, mniej cieszę się ze mnie⁵
 Alisci mniej
 Śmiertelny człowiek! mniej⁶

II.

dwie
 Cywilizacyi dwie — widzę, do koła⁷
 — Jedna, aż do dna odkrywa na serio,⁸
[wyraz nieczytelny]
 Druga, chce wszystko skrywa zabawnie,⁹
rozsądnie
 Świetną liberją!..

III.

Odkrywający?.. wciąż dąży do słońca¹⁰
 „Czekajcie!” radząc pokoleniom „bowiem”¹¹
 „Gdy, szereg odkryć mych, spełnię do końca;
Prawdę wam i wam, powiem!”¹²

¹ 15. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 19.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieskim ołówkiem.

³ Sł~~ys~~chać napisane niebieskim ołówkiem na *Mówią*.

⁴ Sł~~ys~~zeć to arcymiło napisane na *Bardzo mi to jest miło*.

⁵ Alisci napisane pod skreślonym *Niestety*; mniej napisane pod skreślonym mniej; mnie — *m* napisane szarym ołówkiem na *m*.

⁶ mniej pierwotnie połączone kreską z *cieszę się* później zatarte przez poetę.

⁷ dwie wprowadzone ukośną kreską nad *widzę*, oraz *ustawnie* tak, że unieważnia ona przecinek po *widzę*; do koła napisane na *ustawnie*..

⁸ aż do dna napisane na *chce wszystko*; odkrywa poprawione z *odkrywać* (*a* napisane na *ać*).

⁹ rozsądnie napisane pod skreślonym *chce wszystko*; skrywa poprawione z *pokrywać* (*s* napisane na *po*; *a* napisane na *ać*); nieczytelny wyraz dopisany pomiędzy skrywa oraz *zabawnie*.

¹⁰ Odkrywający poprawione z *Odkrywająca* (*y* napisane na *a*); dąży napisane na *idzie*.

¹¹ radząc napisane na *mówiąc*.

¹² Prawdę wam i wam, powiem! napisane na *Cóż* —.

[15 v]

macochy [?] V.

a

Dwie, tak błogie mając opiekunki⁵Ludzkość, w sieroctwie znikłaby głębokiem,⁶Gdyby, **glób**, niebył ramieniem piastunki,⁷Słońce?... jój okiem!..

monety

XXV.⁸ .WAKACIE.

Spotykam Wodza — pytam — „jakie nowiny

„J, co? się dzieje...”

On, mi na to — „Epoka, zamknęła czyny

„W czasów koleje;

„Nie robi się nic...” To, usłyszawszy, zboczę

(:Szemrząc, nieśmiele:)

Że, coś, widać są Wodze, na dni robocze⁹J — na niedziele!

Gdyby marzenia brać za nędzne franki

J jako struny wielkiej harfy jakiej¹⁰.XXVI.¹¹

⁵ *tak* poprawione z *takie* (*k* napisane na *kie*); nad dopisanym niebieską kredką *a* umieszczony nieczytelny wyraz (prawdopodobnie: *macochy*).

⁶ *Ludzkość* — *z* napisane ciemniejszym atramentem na *z*; *znikłaby* — *zn* napisane ołówkiem na *zn*; niewyraźnie napisany wyraz (prawdopodobnie *monety* lub *momenty*) połączony ze skreślonym przez poetę wersem.

⁷ *niebył* — *e* napisane atramentem na *e*; *ramieniem* — *e* napisane atramentem na pierwszym *e*.

⁸ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

⁹ *Wodze*, — *z* pociągnięte szarym ołówkiem, przecinek dopisany szarym ołówkiem.

¹⁰ Bezpośrednio pod czystopisem wiersza *WAKACIE* Norwid umieścił brulionową redakcję dwóch wersów, które miały znaleźć się w miejscu skreślonego drugiego wersu ostatniej strofy *SIEROCTWA*. Więcej informacji zob. Komentarz edytorski.

¹¹ Reklamant numeru następnego wiersza napisany atramentem i pociągnięty niebieską kredką.

XXIV. ·SIEROCTWO·

[redakcja kaligraficzna]

I.

Mówią, że postęp nas bogaci co wiek,
 — Bardzo mi to jest miło i przyjemnie:
 Niestety! co dnia, mniej ćieszę się ze mnie
 Śmiertelny człowiek!

II.

Cywilizacji dwie — widzę, ustawnie:
 — Jedna, chce wszystko odkrywać na serio,
 Druga, chce wszystko pokrywać zabawnie,
 Świetną liberją!..

III.

Odkrywająca?.. wciąż idzie do słońca
 „Czekajcie!” mówiąc pokoleniom „bowiem
 „Gdy, szereg odkryć mych, spełnię do końca;
 „Cóż — i wam, powiem!”

IV.

Zakrywająca?.. ćieszy znów inaczej —
 Pokaż jój łez zdroj?.. ona, odpowiada
 „Nietrzeba zważać na to... co? to znaczy!..
 „Może, dėszcz pada.”

V.

Dwie, takie błogie, mając opiekunki¹

V.

Dwie, takie błogie, mając opiekunki
 Ludzkość, w sieroctwie znikłaby głębokiém,
 Gdyby, **glób**, niebył ramieniem piastunki,
 Słońce?.. jój okiem!..

¹ Reklamant.

XXIV · SIEROCTWO ·

[redakcja brulionowa]

I.

Słysząc, że postęp bogaci *nas* co wiek,¹Słysząc to *arcymiło* i przyjemnie:²*Alisci!* co dnia, *mniej* ćieszę się ze mnie³Śmiertelny człowiek!⁴II.⁵Cywilizacyi — widzę *dwie do koła*⁶— Jedna, *aż do dna odkrywa* na serio,⁷Druga, *rozsądnie skrywa* [wyrz nieczytelny] zabawnie,⁸Świetną liberję!..⁹

¹ *Słysząc, że postęp bogaci nas co wiek*, || VMGom1, 77; VMGom2, 192; GompWsz II 166; VMGom3, 176: *Słysząc, że Postęp bogaci nas co wiek*;; VMFert3, 287: *Słysząc, że postęp bogaci nas co wiek*,.

² *Słysząc to arcymiło i przyjemnie*: || VMGom1, 77; VMGom2, 192; GompWsz 166; VMGom3, 176: *Słysząc to arcymiło i przyjemnie*;; VMFert3, 287: *Słysząc to arcymiło* [?] i przyjemnie,.

³ *Alisci! co dnia, mniej ćieszę się ze mnie* || VMGom1, 77; VMGom2, 192; GompWsz II 166; VMGom3, 176: *Aliści co dnia mniej ćieszę się ze mnie*;; VMFert3, 284: *Aliści co dnia mniej ćieszę się ze mnie* [?].

⁴ *Śmiertelny człowiek!* || VMFert3, 287: *Śmiertelny człowiek*.

⁵ W redakcji brulionowej dwie linie (niebieski olówek) przekreślają całą drugą strofę. Gomulicki w drugim i trzecim wydaniu VM oraz w wydaniu Pism Wszystkich pominął w rekonstrukcji redakcji brulionowej wspomnianą zwrotkę. W niniejszym wydaniu postanowiono jednak zrekonstruować ów fragment, bowiem w drugiej strofie dokonana jest swoista „ekspozycja” dwóch modeli cywilizacji, których wzajemny konflikt stanowi treść wiersza. Usunięcie całej drugiej strofy odebrałoby sens utworowi, stanowiłoby jego semantyczne okaleczenie.

⁶ *Cywilizacyi — widzę dwie do koła* || VMGom1, 77: *Cywilizacji widzę dwie dokoła*;; VMGom2, 192; GompWsz II 166; VMGom3, 176: wers pominięty; VMFert3, 287: *Cywilizacji widzę dwie dokoła*.

⁷ — *Jedna, aż do dna odkrywa na serio*, || VMGom1, 77: *Jedna — aż do dna odkrywa na serio*;; VMGom2, 192; GompWsz II 166; VMGom3, 176: wers pominięty; VMFert3, 287: — *Jedna aż do dna odkrywa na serio*,.

⁸ *Druga, rozsądnie skrywa* [—] *zabawnie*, || VMGom1, 77: *Druga — rozsądnie skrywa* (— — —); VMGom2, 192; GompWsz II 166; VMGom3, 176: wers pominięty; VMFert3, 287: *Druga rozsądnie skrywać chce zabawnie*,.

⁹ *Świetną liberję!..* || VMGom2, 192; GompWsz II 166; VMGom3, 176: wers pominięty; VMGom1, 77, VMFert3, 287: *Świetną liberję!..*

III.

Odkrywający?.. wciąż dąży do słońca¹⁰
 „Czekajcie!” radząc pokoleniom „bowiem”¹¹
 „Gdy, szereg odkryć mych, spełnię do końca;
Prawdę wam i powiem!”¹³

IV.

Zakrywający?.. pociesza inaczej —¹⁴
Na łez zdroj lub krew — odpowiada¹⁵
 „Niema na to baczyć coż to znaczy!”¹⁶
 „Tam też, dęszcz może pada.”¹⁷

V.

Dwie, a tak marnie błogie, mając opiekunki¹⁸

¹⁰ Odkrywający?.. wciąż dąży do słońca || VMGom1, 77, VMGom2, 192, GomPWsz II 166; VMGom3, 176; VMFert3, 288: Odkrywający?... wciąż dąży do słońca.

¹¹ „Czekajcie!” radząc pokoleniom „bowiem” || VMGom1, 77; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: „Czekajcie! — radząc pokoleniom — bowiem; VMFert3, 288: „Czekajcie! — radząc pokoleniom — bowiem.”

¹² „Gdy, szereg odkryć mych, spełnię do końca; || VMGom1, 77, VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: Gdy szereg odkryć mych spełnię do końca; VMFert3, 288: Gdy szereg odkryć mych spełnię do końca.”

¹³ Prawdę wam i powiem! || VMGom1, 77: Prawdę wam powiem!; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: Prawdę (—) powiem!; VMFert3, 288: Prawdę wam [?] powiem!”.

¹⁴ Zakrywający?.. pociesza inaczej — || VMGom1, 78; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: Zakrywający?... pociesza inaczej; VMFert3, 288: Zakrywający?... pociesza inaczej —.

¹⁵ Na łez zdroj lub krew — odpowiada || VMGom1, 78: Pokaż mu łez zdroj lub krew — odpowiada; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: (—) mu łez zdroj lub krew — odpowiada; VMFert3, 288: Na łez zdroj lub krew odpowiada:.

¹⁶ „Niema na to baczyć coż to znaczy!... || VMGom1, 78: „Nie tym się martwić trzeba, cóż? to znaczy!...; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: „Nie tym się martwić *trzeba, cóż? to znaczy!...; VMFert3, 288: „Nie ma [?] na to baczyć, coż to znaczy!... ”

¹⁷ „Tam też, dęszcz może pada.” || VMGom1, 78; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: Deszcz może pada.”; VMFert3, 288: Dęszcz może pada.”.

¹⁸ Reklamant.

V.

Dwie, **a** tak błogie, mając opiekunki¹⁹
 Gdyby marzenia brać za nędzne franki²⁰
 I jako struny wielkiej harfy jakiej²¹
 Gdyby, **glób**, niebył ramieniem piastunki,²²
Słońce?... jój okiem!..²³

¹⁹ Dwie, a tak błogie, mając opiekunki || VMGom1, 78; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: przecinek na końcu wersu; VMFert3, 286: Dwie, a tak marne mając opiekunki, [lekcja Ferta stanowi niedokładną kontaminację redakcji reklamantu i odpowiadającego mu wersu].

²⁰ Gdyby marzenia brać za nędzne franki || VMGom1, 78: wers pominięty; VMGom2, 193; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: (— — — — —); VMFert3, 288: Ludzkość w sieroctwie znikłaby głębokiém, [o przyczynie tak znaczących różnic w lekcjach ostatnich wersów redakcji brulionowej wiersza zob. Komentarz edytorski].

²¹ I jako struny wielkiej harfy jakiej || VMGom1, 78: przecinek na końcu wersu; VMGom2, 193; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: brak wersu; VMFert3, 288: Gdyby marzenia [?] brać za nędzne [?] franki [?].

²² Gdyby, glób, niebył ramieniem piastunki, || VMGom1, 78: Gdyby * brać za nędzne trunki; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: Gdyby glob nie był ramieniem piastunki; VMFert3, 188: I jako struny wielkiej harfy jednej [?].

²³ Słońce?... jój okiem!.. || VMGom1, 78; VMGom2, 192; GomPWsz II 166; VMGom3, 176: (— — — — —); VMFert3, 188: brak wersu.

XXVI.²

16a

CZÉMU NIE W CHÓRZE?³I.⁴

Śpiewają, wciąż wybrani
 U żłobu, gdzie jest Bóg;
 Lecz milczą zdyszani
 Wbiegając w próg...

II.

A cóż dopiéro? owi,⁵
 Co, ledwo wbiegli w wieś — ?⁶
 Gdzie jeszcze ucho łowi;⁷
Niewinniąt rzeż!..

III.

Śpiewajcież o! wybrani:⁸
 U żłobu gdzie jest Bóg;
 Mnie jeszcze ucho rani
 Pog[o]ni róg...

IV.

Śpiewajcież, w chór zebrani — —⁹
 [nieczytelny i skreślony fragment pierwopisu]¹⁰
 Ja? zmieszać mógłbym śpiew¹¹

¹ 16. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 20.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

³ Karta (obecnie oznaczona 16a) wklejona bezpośrednio do kodeksu VM (k. 16r.). Numer wiersza zapisany na karcie kodeksu. Na odwrocie wklejki znajduje się jedna z wersji wiersza *Mistycyzm*. Obecnie karta wklejona do kodeksu za pomocą zawiaski.

⁴ Wszystkie numery strof napisane cynobrowym ołówkiem i pociągnięte atramentem; kropki średnikowe napisane atramentem.

⁵ *dopiéro?* — *é* napisane atramentem na *e*, pytajnik dopisany ołówkiem i pociągnięty atramentem; przecinek dopisany ołówkiem na końcu wersu.

⁶ *Co* — *C* poprawione atramentem.

⁷ *jeszcze* — *e* napisane atramentem na drugim *e*.

⁸ *Śpiewajcież* — drugie *e* poprawione atramentem.

⁹ *Śpiewajcież* — *ż* dopisane.

¹⁰ Fert proponuje lekcję: *Gdy nasze serca [?]* (VMFert3, 293).

¹¹ Pytajnik napisany na przecinku; *zmieszać* — *ę* poprawione atramentem.

16[r].

Triumfującój litanij;
Ja'm widział kreu...!

[16 b]

·MISTYCYZM·¹

x

Mistyk, błędnym jest? pewno —
 Więc, i mistycyzm nie istnieje?
 Tylko, próżnią jest rzewną,
 Snem, nim rozdnije...

x

Góral, na Alpów szczyćcie
 Jeżeli zabłąka się w chmurę;
 Czy wątpi o jej bycie — — ?
 Błądząc powtórę...

—————

¹ W kodeksie VM pojawiają się dwie wersje utworu. Pierwsza redakcja zatytułowana *MISTYCYZM* została zapisana na odwrocie karty numerowanej 16a, a następnie doklejona bezpośrednio do strony recto k. 16 kodeksu. Po konserwacji kodeksu k. 16a została doklejona do k. 16 za pomocą zawiaski, dzięki czemu autografy obu utworów – *CZÉMU NIE W CHÓRZE* oraz *MISTYCYZMU* – są widoczne. Druga redakcja zatytułowana *MYSTICIZM* i zapisana pod numerem XVII została zapisana bezpośrednio na stronie recto k. 16 kodeksu. Oba warianty różnią się nieznacznie pod względem interpunkcyjnym, graficznym i zastosowania wyróżnień ortograficznych. Józef Fert zauważył, że redakcja *MISTYCYZMU* cechuje się innym stylem pisma niż pozostałe rękopisy należące do kodeksu VM: „Forma pisma przypomina rękopisy Norwida z końca lat pięćdziesiątych; może to jeden z tych wierszy, które od 1858 r. zbierał poeta do tomu swoich pism?” [VMFert3, 291 — przypis 73].

[16 v]

XXVII.¹ MYSTICIZM.²

I.

Mystyk? jest błędnym — pewno!
 Więc, i mystycizm nie istnieje?
 Tylko, jest próżnią rzewną,
 Snem — nim roz=dnije!..³

II.

Góral? na Alpów szczycie
 Jeżeli się zabłąka w chmurę. —⁴
 — Czy, wątpi o jój bycie⁵

x x x x x x x x x
 Błądząc — powtóre?

.XVIII.⁶

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

² MYSTICIZM — kropka tylko nad pierwszym I.

³ roz=dnije — e napisane ciemniejszym atramentem na e.

⁴ Jeżeli poprawione z Jezeli — kropka dopisana ciemniejszym atramentem nad z.

⁵ Czy — z napisane atramentem na z.

⁶ Reklamant numeru następnego wiersza napisany atramentem i pociągnięty niebieską kredką.

XXVIII.² SATURNALIA.

się
 Na filozofię, moralność się gniewa
 krzywa
 z gory
 A na Moralność, filozofia, niemniej³
 Lub takiej kłótni [wyras nieczytelny] natury:
 dymy
 Swarliwa = ognie i dymy wyżewa,⁴
 Zkąd naraz bywa i jaśniej
 co raz
 Te, coraz jaśniej a owe, wciąż ciemniej.⁵

x

To
 Tak głosi [wyras nieczytelny]
 „— Ja? (:filozofia mówi:) jestem, która⁶
 Bez moralności=praktyk się obchodzę”
 „— Jak ja?.. bez ciebie!..” jéj, od[w]rzaśnie wtora.⁷

x

„Milczcie!” zawoła ktoś „Kijem was zgodzę
 Albowiem syn
 „Przeto, iż wczora syn mi się narodził:⁸
 „Gdyby więc swar ów potrwać miał tak długo⁹

¹ 17. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 22.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką. Nad tytułem wiersza niewyraźny, wielokrotnie skreślany dopisek (fioletowy ołówek).

³ *Moralność* — lekcja niepewna, możliwa również: *moralność*; *z gory* napisane nad skreślonym *niemniej*, a później poprawione na *krzywa*.

⁴ *dymy* napisane nad *ognie* (I wariant redakcji brulionowej); *Lub takiej kłótni* [--] *natury* napisane na marginesie obok skreślonego wersu (II wariant redakcji brulionowej).

⁵ *owe* napisane obok skreślonego *a* (red. kaligraficzna); *co raz* napisane atramentem nad skreślonym *wciąż* (red. kaligraficzna); cały wers skreślony, obok niego dopisana nowa redakcja: *Zkąd naraz bywa i jaśniej* (II lub III wariant red. brulionowej).

⁶ *Tak* napisane nad skreślonym *Ja?*, a później poprawione na *To*; *głosi* dopisane nad *mówi*; nieczytelna redakcja nad *jestem*.

⁷ *od[w]rzaśnie* — z napisane ołówkiem na z.

⁸ *Albowiem syn* napisane nad *Przeto, iż* w taki sposób, że unieważnia wcześniejszą redakcję.

⁹ *potrwać* — *t* poprawione szarym ołówkiem.

17[r].

by
 „Jak długo syn mój by do szkoły chodził;
 „To, minąłby się i z jedną i z drugą!”¹

x
 obywatel pełen
 Tu — Mąż (~~:nazwany mężem poświęcenia:~~)
 Zrobił uwagę: że, postęp przed wszystkim,
 J' Że więc nie ma co szczędzić pokolenia,²
 Lub, w braku zasad, wyprawić je z świstkiem!.³

Beranger⁴ XXIX

¹ *jedną* — kropka nad *j* dopisana poprawiona szarym ołówkiem.

² *nie* — *e* poprawione atramentem.

³ Kropka przy wykrzykniku — prawdopodobnie kleks.

⁴ Obok reklamantu wiersza *Obojętność* (nr utworu) napisane fioletowym ołówkiem *Beranger*.

XXVIII. SATURNALIA.

[redakcja kaligraficzna]

Na filozofię, moralność się gniewa
 A na Moralność, filozofia, niemniej
 Swarliwa — ognie i dymy wyżiewa,
 Te, coraz jaśniej owe, co raz ciemniej.

X

„ — Ja? (:filozofia mówi:) jestem, która
 Bez moralności=praktyk się obchodzę”
 „— Jak ja?... bez ciebie!..” jéj, od[w]rzaśnie wtora.

X

„Milczcie!” zawoła ktoś „Kijem was zgodzę
 „Przeto, iż wczora syn mi się narodził:
 „Gdyby więc swar ów potrwać miał tak długo
 „Jak długo syn mój by do szkoły chodził;
 „To, minąłby się i z jedną i z drugą!”

X

Tu — Mąż (:nazwany mężem poświęcenia:)
 Zrobił uwagę: że, postęp przed wszystkim,
 Że więc nie ma co szczędzić pokolenia,
 Lub, w braku zasad, wyprawić je z świstkiem!.

 XXIX

XXVIII. SATURNALIA.

[redakcja brulionowa]

Na filozofię *się*, moralność gniewa¹
 A na moralność, filozofia, *krzywa*²
 Lub takiej kłótni [wyras nieczytelny] natury:
 Zkąd naraz bywa i jaśniej

X

„ — To (:filozofia *głosi*;) [wyras nieczytelny], która
 Bez moralności=praktyk *się* obchodzę”
 „ — Jak ja?.. bez ciebie!..” jój, od[w]rzasnie wtora.

X

„Milczcie!” zawoła ktoś „Kijem was zgodzę
 „*Albowiem syn* wczora syn mi *się* narodził:³
 „Gdyby więc swar ów potrwać miał tak długo
 „Jak długo syn mój do szkoły *by* chodził;
 „To, minąłby się i z jedną i z drugą!”

X

Tu — *obywatel pełen poświęcenia*:⁴)
 Zrobił uwagę: że, *postęp* przed wszystkim,
J Że nie ma co szczenić pokolenia,
 Lub, w braku *zasad*, wyprowadzić je z świstkiem!.

Beranger XXIX

¹ Na filozofię *się*, moralność gniewa || VMFert3: Na filozofię, *się* moralność gniewa.

² A na moralność, filozofia, <z góry; *krzywa*> || VMFert3: A na moralność filozofia, <z góry; *krzywa*>.

³ *Albowiem* [—] || VMFert3: *Albowiem syn*. Lekcja Ferta jest niezgodna z logiką poprawek nanoszonych przez poetę na pierwopis utworu.

⁴ *obywatel pełen poświęcenia* || VMFert3: *obywatel pełen poświęcenia*.

17 a.

TYMczasem.¹

I.

Pokolenia przechodzą
 Mając gdzie stawić nogę;
 Jeżeli łany ogrodzą,²
 Zostawują, choć drogę!³

II.

Przechodzą i Epoki
 A czas, liczy się na nie —
 moje
 Lecz dni me, to odwołki
 Lata moje — czekanie...

III.

Cóż się już nie wracało
 Odkąd na ten świat patrzę — ?
 Rzeczywistością całą
 Jestże entr'acte w teatrze?..⁴

IV.

Życie? czy zgonu chwilką!⁵
 Młodość — czy dniem śiwizny?..⁶
 A Oyczyzna — czy tylko
 Jest tragedią=oyczyzny..⁷

¹ Autograf wiersza znajduje się na stronie recto luźnej karty (dziś nr 17a, po konserwacji doklejona do k. 17 przy pomocy zawiaski), która pierwotnie była przyklejona bezpośrednio do strony k. 17 v. Po stronie verso k. 17a znajduje się autograf wiersza *OBOIĘTNOŚĆ* numerowany jako XXIX pozycja w VM. Tytuł wiersza pisany wielkimi i małymi literami.

² *łany* napisane atramentem na *pola*.

³ *drogę* — *o* napisane atramentem na *o*.

⁴ *Jestże* — litery *s*, *t*, *ż*, *e* poprawione atramentem; *entr'acte* – pomiędzy literami *r* oraz *a* znajduje się niewyraźny apostrof, umieszczony przez poetę zgodnie z etymologią tego słowa. Józef Fert sugerował pisownię tego wyrazu z wykorzystaniem łącznika (*entr-acte*), czyli właściwą dla Norwidowskiej tekstografii. VMFert3, 305.

⁵ Pytajnik napisany szarym ołówkiem na myślniku; *czy* poprawione z *czyż* — *y* napisane niebieskim ołówkiem na *yż*; wykrzyknik napisany szarym ołówkiem na pytajniku.

⁶ *czy* poprawione z *czyż* — *y* napisane niebieskim ołówkiem na *yż*.

⁷ *tragedią* — *t* napisane atramentem na *t*; wielokropek poprawiony szarym ołówkiem z *!?*.

[17 v]

XX IX·OBOIĘ·TNOŚĆ.¹

I.

Jeżli-ś zdradzony w życiu kilka razy
 Oh! jakież to wielki ból...²
 Współczuję skargę twą, po nad wyrazy:³
 Łez moich, tyś Pan! tyś król!⁴

II.

Lecz: skoro, w roku zdradzili cię ludzie⁵
Trzysta=sześćdziesiąty=raz?..⁶
 Serca mi niestać i byłbym w obłudzie
 Niebędąc głuchym, jak głaz.

III.

Jm mniej kto zdradzan tém srożej zdradzony.⁷
 Lecz, kto niedoznał jak zdrad:
 Męczeńskich niedość mu palm i korony,
 Nad które, cóż? dawa świat....⁸

 .XXX.

¹ OBOI-ĘTNOŚĆ — kropka średnikowa w tytule to prawdopodobnie *lapsus calami*, nad I umieszczona kropka; autograf wiersza umieszczony na wklejce numerowanej k. 17a. Część numeru porządkowego wiersza (atrament poprawiony niebieskim ołówkiem) napisana na k. 17v, część zaś na stronie verso k. 17a (na stronie recto tej karty znajduje się autograf wiersza TYMCZASEM).

² wielki — e poprawione atramentem.

³ Współczuję — ę poprawione atramentem.

⁴ Pierwszy wykrzyknik napisany atramentem na przecinku pomiędzy Pan oraz tyś.

⁵ Dwukropek napisany atramentem na średniku.

⁶ ?.. napisane atramentem na przecinku.

⁷ Niepewna lekcja znaku zamykającego wers (może być to część wielokropka lub dwukropek).

⁸ Pytajnik dopisany pomiędzy wyrazami cóż oraz dawa (atrament poprawiony szarym ołówkiem). W pierwopisie wers zamknięty był znakami: .?!, lecz na etapie redakcji kaligraficznej poeta skreślił pytajnik i wykrzyknik oraz dopisał wielokropek.

XXX.¹

·FATUM·

I.

zwierz

Jak **zwierz** dziki, przyszło nieszczęście do człowiek[a]²

J zatopilo weń fatalne oczy;

— Czeka — —

Czy, człowiek, zboczy?

II.

Lecz on, odérztał mu jak gdy artysta

Mierzy, swojego kształt modelu;³J spostrzegło że on patrzy co? skorzysta,⁴Na swym nieprzyjaćielu:⁵

J zac[hwi]ało się, całą postaci wagą,

— — J niéma go!

XXXI

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

² *zwierz* (szary ołówek poprawiony niebieskim) wprowadzone ukośną kreską nad wyrazami *dziki* oraz *przyszło* w taki sposób, że anuluje przecinek po wyrazie *dziki*.

³ *Mierzy* — *M* delikatnie poprawione niebieskim ołówkiem.

⁴ *skorzysta* — *k* delikatnie poprawione niebieskim ołówkiem.

⁵ *nieprzyjaćielu* — lekcja niepewna, możliwa również: *nieprzyjaćielu*.

XXXI.¹

„RUSZAJ Z BOGIEM”

I.

- 18a Przyszedł ktoś kiedyś i stanął pod progiem
Mówiąc: „bez chleba dziś jestem!..”
— Lecz odrzeczono mu słowem i gościem:
„Ruszajże z Bogiem!..”

II.

Więc, dalej ruszył po takiej nauce
Westchnąwszy w sobie:
„Zaprawdę niewiem co teraz już zrobię
„Tu zaś, niewrocę...”

III.

J lata przeszły, chleb znowu był tanim —
Raz, księdza w drodze spotyka
Który, szedł z Bogiem do paralityka;
Rusza on za nim:

IV.

Jdzie — a drogę wskazują im wprawni
Ludzie (:bo duża parafia:)²
Aż oto patrzy że w miejsce utrafia
Znane mu dawniej...³
Gdzie zebrał

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką. Pięć pierwszych strof autografu wiersza wraz z numerem strofy VI znajduje się na wklejce numerowanej 18a (szary ołówek) przymocowanej do k. 18v. Po drugiej stronie wklejki umieszczony jest autograf wiersza *Socjalizm*. Strofa szósta wiersza „RUSZAJ Z BOGIEM” została bezpośrednio zapisana na k. 18v. (choć górne indeksy liter pierwszego wersu znajdują się na wklejce). Obie części utworu poeta połączył przy pomocy pionowej linii (niebieska kredka). Numeracja strof napisana cynobrowym ołówkiem.

² Pierwszy znak nawiasu napisany szarym ołówkiem na przecinku; kropka poprawiona na dwukropkę przy drugim znaku nawiasu (szary ołówek).

³ *Gdzie zebrał* dopisane atramentem pod skreślonym początkiem wersu.

V.

w ów

Więc, niewszedł do dom tylko kłął na progu⁴Wołając: „Wszechmocny Panie!”⁵

„Zmiłuj się nad nim, może nie był w stanie

„Któż równy Bogu..?”

VI.

Niepowiem dalej, bo może przełknę —

To, nadmienię tylko jeszcze:⁶Że — niezmyślili sobie tego wieszczę⁷

Bo, [nieczytelny wyraz] piękne!

zbyt jest⁸

⁴ ów poprawione z on napisane nad dom oraz tylko (atrament).

⁵ Wszechmocny — W napisane atramentem na w.

⁶ To — T napisane atramentem na T; nadmienię — e napisane szarym ołówkiem na e.

⁷ niezmyślili — z napisane szarym ołówkiem na z; tego — g napisane atramentem na g.

⁸ zbyt jest napisane atramentem pod zatartym i nieczytelnym pierwopisem.

Socializm¹
1848.

18a

I.²

Ludzie, choć kształtem rasf napiętnowani
Z wykrzywianemi mowa=rożną wargi,
Krzyczą: że oto żli już i wybrani
Że już hosanna tylko, albo skargi...
— Że Python dziejów zrzucen do odchlani:
Grosz, że symbolem już — harmonją, targi!

II.

Oh!.. nieskończona jeszcze dziejów praca —
Jak bryły w górę ciągnięcie ramieniem;
Umnij — a już ci znów na pierś wraca:
Przyśiądź, a głowę zetrze ci brzemieniem...

2 1

— Oh! nieskończona dziejów jeszcze praca,³
Nie=prze=palony jeszcze glób, Sumieniem!⁴

¹ Prawdopodobnie pierwsza redakcja wiersza *Socializm* (zob. k. 6r.). Rękopis znajduje się na stronie recto k. 18a (na stronie verso tej karty znajduje się autograf pięciu pierwszych zwrotek wiersza „RUSZAJ Z BOGIEM”). Dziś karta zawierająca autograf znajduje się na papierowej zawiasce. Obie wersje zamieszczone w kodeksie VM stanowią warianty wcześniejszego wiersza Norwida *Czasy* opublikowanego w pierwszym tomie *Poezji*. Oba warianty różnią się od siebie nieznacznie pod względem interpunkcyjnym, graficznym i leksykalnym. Jak zauważył Fert „wersja ta (...) ujawnia jedną z faz kształtowania się Norwidowskiej interpunkcji, przyjętej w VM: użył w niej poeta notacji jeszcze stosunkowo oszczędnej” (VMFert3, 312).

² W pierwopisie strofy oddzielone pojedynczymi asteriskami (atrament). W późniejszej redakcji asteriski zostały poprawione na numerację rzymską (szary ołówek pociągnięty cynobrową kredką).

³ *jeszcze dziejów* — szyk wyrazów zmieniony za pomocą cyfr 1 i 2 (szary ołówek).

⁴ Przecinek dopisany szarym ołówkiem po wyrazie *glób*, wykrzyknik napisany szarym ołówkiem na kropce.

XXXII.² WIERNY : PORTRET.

Malarz, skończywszy Tassa wizerunek

Owinionego w aksamitnej szubie,³

Pyta — co? w dziele oceniam i lubię:⁴

x

„Lubię — splacony rzetelnie rachunek⁵

„J delikatność Abrahama sławię sławię,

„Że, nietknął szuby, gdy ją miał w zastawie.”⁶

(:Objaśnienie, do powyższego wiersza:)
według autografu Torquata.

19 a

„Jo sottoscritto dichiaro d’aver debito col signor

„Abraham Levy, di venticinque lire per le quali

„ritiene in pegno una giuba di mio padre,

„sei camice, quattro lenzoli e due tovaglie

„a di 2 di marzo del 1570. —

Torquato Tasso.⁷

XXXIII.

¹ 19. napisane szarym ołówkiem na pierwopisowym numerze 27.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

³ Owinionego — w napisane granatowym ołówkiem na w.

⁴ dziele — e napisane szarym ołówkiem na pierwszym e.

⁵ rzetelnie — dwie litery e wraz z literą n poprawione szarym ołówkiem.

⁶ szuby — z napisane szarym ołówkiem na z.

⁷ Do rękopisu dołączony (pierwotnie doklejony) pasek brunatnego papieru napisany jakoby ręką samego Tassa. Według Gomulickiego jest to „tekst włoski, w pisowni archaicznej, [sporządzony – M. G.] nieznaną ręką” (GomDz II 185). Fert sugeruje, że tekst stanowi „prawdopodobnie odpis oryginału lub falsyfikat w dobrej wierze nabyty przez Norwida podczas pobytu we Włoszech” (VMFert3, 313).

Przekład tekstu włoskiego za VMFert3, 315:

„Ja, niżej podpisany, oświadczam, że winien jestem panu Abrahamowi Leviemu dwadzieścia pięć lirów, za które wziął w zastaw szubę mojego ojca, sześć koszul, cztery prześcieradła i dwa obrusy. Dnia 2 marca 1570. Torquato Tasso.”

[19 v]

XXXIII.¹

XXXIV.

[\(przewrót\)](#)

¹ W kodeksie (strona verso k. 19) zachowane tylko numery wierszy XXXIII (niebieski ołówek i atrament) oraz XXXIV (niebieski ołówek). Numer porządkowy wiersza zapisany do połowy (górna frakcja wraz z kropką) atramentem poprawionym niebieskim ołówkiem, zaś w dolnej frakcji tylko niebieskim ołówkiem. Na samym dole poeta umieścił niebieskim ołówkiem dopisek (*przewrót*). Prawdopodobnie uwaga ta odnosi się do wklejonej na tej karcie dwustronnie zapisanej (dziś zaginionej) strony, na której miały znajdować się pierwotnie wiersze XXXIII oraz XXXIV. Możliwe, że znajdujący się na sąsiedniej karcie wiersz *VANITAS* numerowany XXXIV jest przepisany wariantem zaginionego autografu (Por. GomDz II, 185; VMFert3, 315). W Dodatku do VMGom1 (s. 196) wydawca zaproponował w miejscu brakującego wiersza XXXIII utwór *Bajka*. Niemniej, propozycję edytora trzeba traktować jako hipotezę filologiczną.

XXXIV.²·VANITAS.³

Francuzom, Minister=oświecenia
 Że, są najmędrsi, co rok głośi,
Anglik, niemniej sam się ocenia,
 Choć Włoch, porównania nieznośi! —⁴
Żydzi; jako wśród sosen, cedry⁵
 Celnymi są — ale, Niemcowi
 Wykłada to doktor z Katedry
 Co, zwietrzył i Moskał, nim się dowie!
Greki, ma więcej świetnych w dziejach Kart⁶
 Niż leż, w mogile —
 U Polaka tyle Węgrów wart
 Tyle!.. co, Termopyle...
 Temu gwoili Chińczyk się być mniéma
 Za utwierdzonego w środku globu:
 J sposobu wyraźnie na to niema
 J wyraźnie niéma już sposobu
 Rozeznać, co? prawdą, co? zwyczajem,
 Pókdąd zdania niebędą nieco szersze;⁷
 J przestaną pomiatać się nawzajem
Wszystkie ludy, nad wszystkie... pierwsze!⁸

¹ 20. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 28.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

³ VANITAS — nad *I* umieszczona kropka. Oddana oryginalna architektonika autografu. Poeta poprzez wysunięcie pierwszego wersu każdego tetrastychu sygnalizował podział stroficzny. Takie rozwiązanie graficzne mogło być związane — co sugeruje Józef Fert (VMFert3, 316) — z chęcią zmieszczenia całego utworu na jednej karcie papieru.

⁴ nieznośi — z poprawione atramentem.

⁵ Średnik poprawiony z przecinka poprzez napisanie nad pierwotnym znakiem kropki (niebieski ołówek).

⁶ dziejach — z poprawione atramentem, *e* napisane atramentem na *e*.

⁷ Pókdąd — ó napisane atramentem na *u*.

⁸ wszystkie — *e* poprawione atramentem.

[20 v]

XXXV.¹ JRONJA²

I.

Żeby to można arcydzieło
 Dłutem wyprowadzić z grubych brył³
 J żeby dłuto niezgrzytnęło
 Ni młot je ustawnie bił a bił...!⁴

II.

Żeby to tchem samym harmonij
 Moznabyło kręcić wozów oś;
 J bez s=krzypnięcia wstecz ironii⁵
 Żeby się udało zrobić coś...

III.

Oh! jakże spalby sobie człowiek
Wyższy, nad skargi ustawiczne;⁶
 Lecz cóż? gdy jeszcze i u powiek
 Roz=śiędą się sny ironiczne!!...⁷

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

² Józef Fert rekonstruuje tytuł autografu jako *IRONJA* (lekcja: *Ironja*) w: VMFert3, 320. Dokładna lektura rękopisu ukazuje jednak, że lekcja *Ironia* (w niniejszym wydaniu wielka litera *I* zapisywana jest jako *J*, zob. Zasady transliteracji) jest poprawniejsza. W autorskim zapisie pierwsza i piąta litera tytułu są takie same. W samym utworze leksem *ironia* pojawia się czterokrotnie (trzykrotnie w dopełniaczowej formie *ironii*). W tej samej formie leksem pojawia się w liście poetyckim *Do Walentego Pomiana Z...* wieńczącym tom VM. Konsekwentny zapis dopełniaczowej formy *ironii* może jednak dowodzić poprawności obu lekcji: *Ironia* i *Ironja*. Wskazówka, która pozwoliłaby rozstrzygnąć ów problem, może kryć się w autografach innych utworów. W pierwszej scenie aktu drugiego *Pierścienia Wielkiej-Damy* (Rkps BN II 6302) pojawia się ów leksem w formie biernikowej: „Kto inny, w ironię obrociłby”, zaś w autografie *Rzeczy o wolności słowa* (Rkps BN II 6316) poeta napisał: „J jest Jronia=czasów – obie się nie rodzą” (w. 829). Dlatego uznaję lekcję *Ironia* za poprawniejszą. Odmianę albumową wiersza zob. PWsz I 341.

³ *grubych* — *y* napisane szarym ołówkiem na *y*.

⁴ *ustawnie* — *u* napisane atramentem na *u*.

⁵ *s=krzypnięcia* — *s* napisane atramentem na *z*.

⁶ Wyższy — *s* napisane ciemniejszym atramentem na *s*.

⁷ !!.. napisane niebieskim ołówkiem na wykrzykniku.

[20 v]

IV.

Uczucie, zwiedza bez ironii⁸
Szlaki bite cudzém cierpieniem;
Lecz, kto był pierwój tam, wie o niej⁹
Że jest, koniecznym bytu cieniem.¹⁰

V.

⁸ *Uczucie* — *U* poprawione atramentem z *W* napisanego na pierwopisowym *U*.

⁹ *pierwój tam* podkreślone atramentem i poprawione niebieskim ołówkiem.

¹⁰ *koniecznym* — *y* napisane atramentem na *e*.

V.

Ty, myślisz może że wiek złoty
 Bez walk, sam przyidzie do ludzkości — ?
 A gdzie?... powiodą piérw te cnoty
Od których cofa strach śmieszności...²

XXXVI.³ POWIEŚĆ.

1.

Opiszę najprzód mego bohatera
 Jak wchodzi do szkół i chłostę pobiera:⁴
 Z zadowoleniem wielkiém czytelników,⁵
 malowniczą
 Przeczuwających powieść=narodową,
 Pełną, cybuchów, facecy i krzyków:
 (:Niedokończoną wciąż, więc zawsze nową!:)⁶

2.

Gdzie niegdzie farsę dwuznaczną, Francuzką⁷
 Przebiore w kontusz — indziej, przypowiastkę
Gburną, osłonię welnianą krakuską:
 Rozegzę starców i spleń niewiastkę —⁸
 Tymczasem heros wnijdzie w armię Ruską⁹
 J już dobiegnie rangi oficera;
 (:— Gdy, młodszy jego brat, chłostę pobiera!...:)¹⁰

3.

¹ 21. napisane szarym ołówkiem na pierwopisowym numerze 29.

² cofa — f pociągnięte szarym ołówkiem; śmieszności — z napisane szarym ołówkiem na z.

³ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką.

⁴ wchodzi — w napisane atramentem na idz.

⁵ Z napisane atramentem na Z.

⁶ Dwa skreślone wersy połączone z nową redakcją znajdującą się nad piątą strofą wiersza IRONIA. Więcej informacji zob. Komentarz edytorski.

⁷ niegdzie — pierwsze e oraz g pociągnięte atramentem; dwuznaczną — z pociągnięte szarym ołówkiem; Francuzką — F poprawione atramentem z f.

⁸ spleń — o napisane atramentem na o; niewiastkę — e oraz a poprawione atramentem.

⁹ wnijdzie poprawione atramentem z wejdzie (wnij napisane na wej).

¹⁰ pobiera — o napisane atramentem na o; znak nawiasu nachodzi na ostatnią kropkę wielokropka.

[21v]

3.

i acz

Tu — zrobię małe lecz rzewne zboczenie¹

Wracając na wieś mego bohatera;

Opiszę kuchnię — sosy, i korzenie,

3 2 1J jak się złoty hydromel podbiera —²

jak swe

Pannę ośpiewam gdy swe-łzy ociera,

Potem znów ucztę i znów rozrzewnienie!

4.

dam

Końca, takowej niema Odysei³

wciąż

Przeprowadzonej krwią, przez pokolenia;

Wiersz każdy z wierszem jak krańce alei⁴W perspektywiczne z=wieją się odcienia,⁵

Lipowym z góry osypując kwiatem

Przechadzające tam i sam, istnienia —

Ćichość... gdzieniegdzie śmiech, lub groźba batem.⁶

Zdała za smętnym i zepsutym światem.

5.

w

J — jako Danta piekle narodowym,⁷

stara

(:Więcej Toskańskim niż cała Florencia!:)⁸¹ *rzewne* — *e* napisane atramentem na pierwszym *e*.² *się złoty hydromel* — zmieniony szyk wyrazów przy pomocy cyfr 1, 2, 3.³ *Odysei* — poeta zastosował w wyrazie francuską samogłoskę *ï*. Pozwala ona na wymówienie sąsiadujących samogłosek *e* oraz *i* jako oddzielnych sylab.⁴ *alei* — jw.⁵ *z=wieją* — *wieją* napisane atramentem na *wioną*; *się* — znak diakrytyczny nad *ś* pociągnięty szarą kredką.⁶ *groźba* — *ż* poprawione szarym ołówkiem.⁷ *piekle* poprawione z *piekło* (*le* napisane atramentem na *ło*); *narodowym* poprawione z *narodowe* (*ym* napisane atramentem na *e*).⁸ *Toskańskim* poprawione z *Toskańskie* (*m* napisane atramentem na *e*); *niż* — *ż* pociągnięte szarym ołówkiem.

[21v]

Tak, w moiěj pieśni, zamiotem wirowym⁹

Zbierze się cała poezyi esfencia —

że

Czytelnik kichnie?.. niechaj będzie zdrowym!

także moral bo

(:Z tego jest respekt starszych i attencia....)¹⁰

6.

⁹ *zamiotem* — z napisane atramentem na z, t napisane szarym ołówkiem na t.

¹⁰ *Z tego* — Z napisane atramentem na Z.

6.

Lecz! — pod stopami drżą mi sarkofagi

się

Wzdryga się niebo, i piorun rozlega —

Że, pióro więcéj miałoby powagi²

Bielejąc martwo gdzieś u stawu brzegu!

Tam — podjąłby je dżiki chłopiec nagi,³

autor

Nie ukształcony literat... kolega!..XXXVII.⁴.SYBERIE.

1.

Pod=biegunowi! na dziejów=odłogu⁵

Gdzie całe dnie,

Niebo, się zdaie przypominać Bogu:

„Żimno i mnie!...”

2.

— Wróćcie-ż kiedy? i którzy? i jacy?⁶

Z śmiertelnych prób:

W drugą Syberię pieniędzy i pracy,

Gdzie wolnym=grób!⁷

3.

Lub=

¹ 22. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 30.² Że — Że napisane atramentem na Że.³ Tam — T napisane atramentem na T.⁴ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską oraz malinową kredką.⁵ dziejów=odłogu — e poprawione atramentem.⁶ którzy — z napisane atramentem na z.⁷ Znak równości napisany na wielokropku.

XXXVI. POWIEŚĆ.

[redakcja kaligraficzna]

1.

Opiszę najprzód mego bohatera
 Jak wchodzi do szkół i chłostę pobiera:
 Z zadowoleniem wielkiem czytelników,
 Przeczuwających powieść=narodową,
 Pełną, cybuchów, facecy i krzyków:
 (:Niedokończoną wciąż, więc zawsze nową!:))

2.

Gdzie niegdzie farsę dwuznaczną, Francuzką
 Przebiorę w kontusz — indziej, przypowiastkę
Gburną, osłonię wełnianą krakuską:
 Rozegzę starców i spłonę niewiastkę —
 Tymczasem heros wnijdzie w armię Ruską
 J już dobiegnie rangi oficera;
 — Gdy, młodszy jego brat, chłostę pobiera!..

3.¹

3.

Tu — zrobię małe lecz rzewne zboczenie
 Wracając na wieś mego bohatera;
 Opiszę kuchnię — sosy, i korzenie,
 J jak się złoty hydromel podbiera —
 Pannę ośpiewam gdy swe łzy ociera,
 Potem znów ucztę i znów rozrzewnienie!

4.

Końca, takowej niema Odyseï
 Przeprowadzonej krwią, przez pokolenia;
 Wiersz każdy z wierszem jak krańce aleï
 W perspektywiczne z=wieją się odcienia,
 Lipowym z góry osypując kwiatem
 Przechadzające tam i sam, istnienia —
 Ćchość... gđzieniedzie śmiech, lub groźba batem.

5.

J — jako w Danta piekle narodowym,
 (:Więcej Toskańskim niż stara Florencja!:))

¹ Reklamant.

Tak, w moiój pieśni, zamiotem wirowym
Zbierze się cała poezyi esfencia —
Czytelnik kichnie?.. niechaj będzie zdrowym!
(:Z tego jest respekt starszych i attencia....:)

6.²

Lecz! — pod stopami drżą mi sarkofagi
Wzdryga się niebo, i piorun rozlega —
Że pióro więcej miałoby powagi
Bielejąc martwo gdzieś u stawu brzegu!
Tam — podjąłby je dżiki chłopiec nagi,
Nie ukształcony literat... kolega!..

² Reklamant.

XXXVI. POWIEŚĆ.

[redakcja brulionowa]

1.

Opiszę najprzód mego bohatera¹Jak wchodzi do szkół i chłostę pobiera:²Z zadowoleniem wielkiem czytelników,³Przeczuwających powieść=malowniczą,⁴Pełną, [nieczytelny fragment]⁵

2.

zrobię i małe acz rzewne zboczenie⁶

Wracając na wieś mego bohatera;

Opiszę kuchnię — sosy, i korzenie,⁷J jak hydromel złoty się podbiera —⁸Pannę ośpiwam jak lży swe ociera,⁹Potem znów ucztę i znów rozrzewnienie!

3.

Końca, takowej niedam Odysei¹⁰

¹ Opiszę najprzód mego bohatera || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: na końcu przecinek; VMFert3, 329: na końcu dwukropek.

² Jak wchodzi do szkół i chłostę pobiera: || VMFert3, 329: na końcu przecinek.

³ Z zadowoleniem wielkiem czytelników, || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178; VMFert3, 329: Z zadowoleniem wielkim czytelników,.

⁴ Przeczuwających powieść=malowniczą, || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178; VMFert3, 329: bez podkreślenia.

⁵ Zob. Komentarz edytorski.

⁶ zrobię i małe acz rzewne zboczenie || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: Zrobię i małe, acz rzewne zboczenie,; VMFert3, 239: Zrobię i małe, acz rzewne zboczenie.

⁷ Opiszę kuchnię — sosy, i korzenie, || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: myślnik na końcu.

⁸ J jak hydromel złoty się podbiera — || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: I jak hydromel złoty się podbiera,; VMFert3, 239: I jak hydromel złoty się podbiera —.

⁹ Pannę ośpiwam jak lży swe ociera, || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178; VMFert3, 329: Pannę ośpiwam, jak lży swe ociera,.

¹⁰ Końca, takowej niedam Odysei || VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: Końca takowej niedam odysei,; VMFert3, 330: Końca takowej niedam Odysei.

Przeprowadzonej wciąż, przez pokolenia;¹¹
 Wiersz każdy z wierszem jak krańce alei¹²
 W perspektywiczne z=więją się odćienia,¹³
 Lipowym z góry osypując kwiatem
 Przechadzające tam i sam, istnienia —¹⁴
 Zdala za smętnym i zepsutym światem.¹⁵

4.

J — jako w Danta piekle narodowym,¹⁶
 (:Więcej Toskańskim niż stara Florencia!:)¹⁷
 Tak, w mojej pieśni, zamiętem wirowym¹⁸
 Zbierze się cała poezji esfencia —¹⁹
 Czytelnik kichnie?... niechajże będzie zdrowym!
 (:Z tego jest także moral respekt bo attencia...:)²⁰

¹¹ Przeprowadzonej wciąż, przez pokolenia;|| VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: Przeprowadzonej wciąż przez pokolenia;; VMFert3, 330: Przeprowadzonej wciąż, przez pokolenia;.

¹² Wiersz każdy z wierszem jak krańce alei|| VMGom1, 94; VMGom2, 194; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: Wiersz każdy z wierszem, jak krańce alei; VMFert3, 330: Wiersz każdy z wierszem, jak krańce alei.

¹³ W perspektywiczne z=więją się odćienia,|| VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 178; VMFert3, 329: W perspektywiczne z-więją się odćienia,.

¹⁴ Przechadzające tam i sam, istnienia — || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: brak przecinka.

¹⁵ Zdala za smętnym i zepsutym światem. || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: Zdala za smętnym i *..... światem.; VMFert3, 330: Zdala za smętnym [?] i po[--] światem..

¹⁶ J — jako w Danta piekle narodowym,|| VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: brak przecinka.

¹⁷ (:Więcej Toskańskim niż stara Florencia!:) || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: na końcu wersu przecinek; VMFert3, 330: na końcu wersu myślnik.

¹⁸ Tak, w mojej pieśni, zamiętem wirowym || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179: Tak w mojej pieśni, zamiętem wirowym;; VMFert3, 330: Tak, w mojej pieśni, zamiętem wirowym.

¹⁹ Zbierze się cała poezji esfencia — || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179; VMFert3, 330: Zbierze się cała poezji esencja —.

²⁰ (:Z tego jest także moral respekt bo attencia...:) || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179: (Z tego jest moral: respekt, bo atencja...); VMFert3, 330: (Z tego jest także moral, respekt — bo atencja...).

5.

Lecz! — pod stopami drżą mi sarkofagi²¹
 Wzdryga się niebo, piorun się rozlega —²²
 Że, pióro więcej miałoby powagi²³
 Bielejąc martwo gdzieś u stawu brzeza!²⁴
 Tam — podjąłby je dżiki chłopiec nagi,²⁵
 Nie ukształcony autor... kolega!..²⁶

²¹ Lecz! — pod stopami drżą mi sarkofagi || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179: na końcu przecinek.

²² Wzdryga się niebo, piorun się rozlega — || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179: Wzdryga się niebo, piorun się rozlega —; VMFert3, 330: Wzdryga się Niebo, piorun się rozlega —.

²³ Że, pióro więcej miałoby powagi || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 178: Że — pióro więcej miałoby powagi; VMFert3, 330: Że pióro więcej miałoby powagi.

²⁴ Bielejąc martwo gdzieś u stawu brzeza! || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179; VMFert3, 330: zmodernizowana pisownia gdzieś.

²⁵ Tam — podjąłby je dżiki chłopiec nagi, || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179; VMFert3, 330: zmodernizowana pisownia dżiki.

²⁶ Nie ukształcony autor... kolega!.. || VMGom1, 94; VMGom2, 195; GomPWsz II 168; VMGom3, 179: Nie — ukształcony autor... kolega!..

[22 v]

Lub pierw, czy? obie, takowe Syberie¹

Niewoli dwóch;

Odepchnie nogą, jak stare liberie²

Wielki=Pan... Duch!

x x x x x x x

XXXVIII.³ ZAWODY.

1.

pąk

Bydło ziada kwiatów pęć młody

Niemyśląc o owocu strącić;

— Uskarżać się na zawody:

Na bydło się nieuskarżać!..

2.

Zawodów treść, w naturze leży:⁴

Serce, dotrzymać lubi, więcej

Więcej zawsze niż się należy —⁵Niżli przyrzekło najgoręcej!⁶

3

Uszanujcie=ż ten kwiat sercowy,

Tę, szlachetność co chce być zbytkiem;⁷Lub Obietnic zaś, przyjmćie połowy —⁸A zawód sam, będzie nabytkiem!⁹

4

Tego

¹ Syberie — pierwsze e poprawione atramentem.² liberie — pierwsze e poprawione atramentem.³ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską oraz malinową kredką.⁴ naturze — na ze napisane atramentem ze.⁵ więcej — c napisane ołówkiem na c, é poprawione z e (znak diakrytyczny dopisany ołówkiem nad e).⁶ przyrzekło — ze napisane atramentem na ze.⁷ Tę — T pociągnięte niebieską kredką; szlachetność — t pociągnięte niebieską kredką.⁸ Lub dopisane atramentem w II red. na początku wersu; przyjmćie — r poprawione ciemniejszym atramentem, z napisane ciemniejszym atramentem na z, j poprawione z i (i pociągnięte ciemniejszym atramentem).⁹ będzie — ż napisane atramentem na z.

4.

Tego ja niezwę ogrodnikiem²
 Co w pośpiechu otrząsnał kwiaty³
 By z jesienią stał się nędznikiem⁴
 J klął ogród, że, nie bogaty.⁵

5.

Tego, zowie ja rozpustnikiem⁶
 Choćby w progu ubogiej chaty⁷
 Niepodzielił się ucztą z nikim:⁸
 — Bo, i jabłoń=Cnót, ma swe kwiaty!⁹

XXXIX.¹⁰ CENTAURY.

Dla cnót, dla zasług, dla czynów powszednich¹¹
 Niebo ma nagród móstwo odpowiednich
 A innym każda diademem świeci;¹²
 Nawet i cacka różne są dla dzieci! —
 — Lecz, pokolenia na wyspach zdżiczale¹³
 Gdzie umysł twardym skamieniał odłogiem;¹⁴

¹ 23. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 31.

² niezwę — z poprawione atramentem.

³ otrząsnał — t oraz s pociągnięte niebieską kredką.

⁴ nędznikiem — z napisane ciemniejszym atramentem na z.

⁵ że — ż poprawione ciemniejszym atramentem.

⁶ zowie — z poprawione szarym ołówkiem.

⁷ progu — ro dopisane na ro; ubogiej — é poprawione jaśniejszym atramentem.

⁸ Niepodzielił poprawione z Niepodzielał — i napisane atramentem na a; pierwsze e poprawione atramentem; ucztą — na z oraz q napisane atramentem z oraz q.

⁹ Bo, i — i napisane ciemniejszym atramentem na i; Cnót — C, ó oraz t poprawione szarym ołówkiem.

¹⁰ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte niebieską oraz malinową kredką.

¹¹ cnót — c napisane atramentem na c; powszednich — z napisane jaśniejszym ołówkiem na z.

¹² innym — m poprawione ciemniejszym ołówkiem; każda — ż poprawione ciemniejszym ołówkiem.

¹³ pokolenia — k poprawione ciemniejszym ołówkiem; zdżiczale — z napisane atramentem na z.

¹⁴ skamieniał — e napisane jaśniejszym ołówkiem na e.

Wszystko, co nie jest jak poziom ich, małe,¹⁵
Umieją tylko zwać Panem! zwać Bogiem!¹⁶
Różnic tam niema... zaś, ludzi się ceni,
Czy dośćignieni?? albo, prześćignieni?¹⁷

¹⁵ *Wszystko* — *t* poprawione jaśniejszym ołówkiem; *nie* — *e* poprawione jaśniejszym ołówkiem.

¹⁶ *Umieją* — *e* poprawione ciemniejszym ołówkiem; *zwać* — *z* poprawione jaśniejszym ołówkiem.

¹⁷ *dośćignieni* — *e* poprawione jaśniejszym ołówkiem; *prześćignieni* — *ze* oraz *e* poprawione jaśniejszym ołówkiem.

[23 v]

XL.¹ CENZOR=KRYTYK.

I.

Noszą pióra na głowach, dżicy —
Takie też jest i twoje pióro;
Skoro niewiesz nawet różnicy²
Między Krytyką a Cenzurą.

II.

Drugiej niwa, czy złą; czy żyzną:
Nigdy własną!.. lecz, pierwszej siły³
Są jej własne, są, jej spuścizną
Po tych, co dzieła ich przeżyły!

III.

Z kądże zaś? moc twoja się wzięła
Rajco! efemerycznych sporów:
Autorów, sądzą ich dzieła
Nie, autorzy autorów!

IV.

Bo, i różnica by zginęła
Co? gościnny druch, a co? szynkarz;
Panfletami byłyby dzieła
Krytykiem?.. byłby pojedynek!

¹ Cyfra wraz kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową (X) oraz niebieską kredką (L).

² *niewiesz* — *é* poprawione jaśniejszym atramentem; *nawet* — w II red. *e* napisane ołówkiem na *e* (w pierwopisie litera napisana ciemnym atramentem i poprawiona jaśniejszym tuszem).

³ *pierwszej* — *e* poprawione ciemniejszym atramentem.

XLI.² KROLESTWO.

1.

Na probierczy kamień, dość przeszłości
 Było jej dość, by sprawdzić, co? boli —
 Więc niesłuchaj co dziś o wolności
 Mówią — co dziś mówią, o niewoli:

2.

Kto, czyniłby to, przez całe życie
 Co sam tylko dla siebie uchwał;
 Nie=dopiąłby on nic należyście
 Lecz gryzłby się jak Neron i szalał.

3.

Kto zaś nigdy nic po woli własnej
 Niespełniłby — nic; o własnym skrzydle:³
 W widnokręzek co raz więcej ciasny⁴
 Zakląłby się i spętał, jak bydle!

4.

Lecz ten, z wszystkich nieudolny lekarz
 Kto, niewiedząc z chorób leczyć którą?
 Pomiesza dwie — nie mędrzec! — aptekarz!
 — Prawda? nie jest przeciwięństw=mixturą...⁵

5.

Orzeł? nie jest pół=żołwem, pół=gromem⁶
 Słońce? nie jest pół=dniem a pół=nocą,⁷
 Spokoj? nie jest pół=trumną pół domem⁸
 Łzy? nie dęszcz są, choć jak dęszcz wilgocą.⁹

6

Nie niewola =

¹ 24. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 32.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

³ *nic* — *c* napisane atramentem na *c*; dwukropek napisany na średniku.

⁴ *widnokręzek* – *ż* pociągnięte ciemniejszym atramentem, *e* napisane ciemniejszym atramentem na *e*.

⁵ Pytajnik napisany atramentem na przecinku; wyrazy *przeciwięństw* oraz *mixturą* połączone znakiem równości (szary ołówek).

⁶ Pytajnik napisany na przecinku (ołówek poprawiony atramentem).

⁷ Pytajnik napisany na przecinku (ołówek poprawiony atramentem).

⁸ Pytajnik napisany na przecinku (ołówek poprawiony atramentem).

⁹ Pytajnik napisany na przecinku (ołówek poprawiony atramentem).

[24 v]

6.

Nie niewola, ni wolność; są, w stanie¹
 Uszczęśliwić cię... nie! tyś osobą:
 Udziałem twym, więcéj!... panowanie²
Nad wszystkiém na świecie, i nad sobą.

XLII.³ JDEE I PRAWDA.⁴

I.

Na wysokościach myślenia, jest sfera
 Z kąd widok stromy —
 Mąci się w głowie i na zawrót zbiera;
 W chmurach, na gromy.
 — Płakałbyś może, lecz łzę, wiatr ociera
 Piérw nim błysnęła —
 Po cóż się wdzierać, gdzie światy, są zera,
 Pył — arcydzieła!?..

II.

Zły anioł jednak uniośł Ecce=Homo⁵
 Na opok szczyty,
 Gdzie stojąc jeden i patrząc stromo⁶
 Człek, gardzi. byty.⁷
 — Jakoby wyrwał się z jawu, kryiomo⁸
 Skrzydły nikłými,
 J mierzyć chciał się sam, z swoją widomą

¹ Nie — e poprawione atramentem.

² *Udziałem* — ż poprawione jaśniejszym atramentem.

³ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁴ *JDEE I PRAWDA* — nad *I* umieszczona kropka (atrament).

⁵ *Ecce=Homo* — *H* napisane atramentem na *h*.

⁶ *stojąc* — lekcja niepełna, inne możliwe odczytanie: *stojąc*.

⁷ Kropka przed *byty* to prawdopodobnie *lapsus calami*.

⁸ *kryiomo* — lekcja niepełna, inne możliwe odczytanie: *kryjomo*.

J mierzyć chciał się sam z swoją widomą
Wagą, na ziemi.

III.

J ściągałby go magnetyzm globowy²
W sfery dotkliwie;
Gdzie niedoświadcza nic zawrotów głowy —³
Nic!.. co, szczęśliwie.
— Aż, wielki smutek lub kamień grobowy⁴
Z tych sfer, bezpiecznych⁵
Wypchnie znów na szczyt myślenia budowy
W oblęd dróg, mlecznych.

IV.

Bo, w górze, grób jest Ideom człowieka,
W dole; grób=ciału:
J nieraz szczytne wczorajszego wieka,
Dziś, tyczé kału....⁶

x x x x x x x x x x

Prawda, się razem dochodzi i czeka!

¹ 25. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 33.

² ściągałby – ł pociągnięte niebieskim ołówkiem; magnetyzm — e pociągnięte niebieskim ołówkiem.

³ Gdzie — ż napisane atramentem na ż; nic — c napisane atramentem na c.

⁴ smutek — ę napisane niebieskim ołówkiem na ę.

⁵ bezpiecznych — e napisane niebieskim ołówkiem na pierwszym e.

⁶ tyczé — znak diakrytyczny nad é napisany szarym ołówkiem.

[25 v]

XLIII.¹ PURITANIZM.(:z listu, do M. S.:)x²

Na Purytanizm, jak na rzecz obrzydłą
 Czemu? się gniewam, (:pytasz:) primo: wcale
 Że się nie gniewam na najczystsze mydło:³
 Którego piane to jest wartość, chwałę —
 Pozwól mi tylko, gęśiem skreślić piórem⁴
 (:Które pluskało się przez żywot cały:)
 Że mydło, nie jest rzeźbiebnym marmurem⁵
 Dobre na bańki — nie, na ideały!⁶

x⁷

Zaś — ideały, są wryte, jak czyny:⁸
 Cokolwiek, o nich trzyma gmin obecny,⁹
 Robiąc swych wielkich mężów z stearyny^(x)
 (:Sposób dość tani, ale bardziéj nie=cny:)¹⁰

x¹¹

Słowem — że w mydło wierzę niezachwianie¹²
 Lecz, gdyby kto chciał abym przez to samo¹³
 Wziął się do pracy, stawić z nim mieszkanie¹⁴
 Bogów — gościnne triumfalną bramą
 Z tak niesłychanie przeczystej materyi

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

² Asterysk napisany niebieskim ołówkiem.

³ Że — Ż pociągnięte szarym ołówkiem.

⁴ gęśiem — ģ napisane na ģ jaśniejszym atramentem.

⁵ nie — e pociągnięte atramentem; rzeźbiebnym — drugie e pociągnięte atramentem.

⁶ nie — e zatarte niebieską kredką i poprawione jaśniejszym atramentem.

⁷ Asterysk napisany piórem i pociągnięty niebieską kredką.

⁸ ideały — e poprawione jaśniejszym atramentem; jak — a napisane jaśniejszym atramentem na a.

⁹ Cokolwiek — e poprawione atramentem; trzyma — z napisane atramentem na z.

¹⁰ nie=cny — c napisane atramentem na c.

¹¹ Asterysk napisany piórem i pociągnięty niebieską kredką.

¹² wierzę — z napisane jaśniejszym atramentem na z.

¹³ przez — ze napisane jaśniejszym atramentem na ze.

¹⁴ Wziął — ż napisane na z; mieszkanie — ie napisane pogrubioną czcionką.

[25 v]

Jak ~~puritanizm~~; to... zrobiłbym może

(+) popierśia sławnych mężów odlewają dziś z czyszczonego
=łoju zwanego steariną.¹⁵

¹⁵ Odnośniki przypisu napisane atramentem i pociągnięte niebieską kredką; linia oddzielająca przypis od tekstu głównego napisana atramentem i pociągnięta niebieską kredką; linia łącząca wers 11 z przypisem napisana atramentem.

Nie kościół, ale, utrapienie Boże —
Alabastrowe, jak śniegi w Syberyi!²

 x^3

J — byłbym biały, jak owa dziewica⁴
Biała, w sześćstn^{ej} sukni atlasowej⁵
Mająca perły i jażmin u lica —⁶
Bez przyganienia od stopy do głowy.
Lecz — z kąd? te, perły... dla niéj, tajemnica,⁷
(:Bo jest niewinną i o tém, ni mowy! :)
Pókd się perły nierozplaczą gradem,⁸
 cierniowy
Pozostawując perłowy diadem. —⁹

 x^{10}

Ergo: uważam, za istne prawidło
(:W którego kole się zaklętem kręcę:)¹¹
Że, marmur, marmur — zaś, mydło jest mydło:¹²
Że, robić z mydła, to, umywać ręce!¹³

 x^{14}

Lubo — gdy wspomnę praczki Polskie — które¹⁵
Po nad stawami coś klepią, jak chmurę¹⁶
Ociążałego wilgocią i mrokiem —¹⁷

¹ 26. napisane ołówkiem a pierwopisowym numerze 34.

² śniegi — e pociągnięte jaśniejszym atramentem.

³ Asterysk napisany atramentem i pociągnięty niebieskim ołówkiem.

⁴ *dżiewica* — e napisane atramentem na e.

⁵ *szeleśtniej* — dwa *e* poprawione atramentem; *s*, *n* oraz *é* napisane ciemniejszym atramentem na *s*, *n*, *e*; *sukni* — *u* poprawione atramentem.

⁶ *jażmin* — ż napisane na ś.

⁷ *perły* — *er* napisane atramentem na *er*; *niéj* — *é* napisane atramentem na *e*.

⁸ *nierozpłaczą* — *e* poprawione atramentem, *l* poprawione ołówkiem.

⁹ *ćierniowy* — e poprawione atramentem.

¹⁰ Asterysk napisany atramentem i pociągnięty niebieskim ołówkiem.

¹¹ *kręcę* — pierwsze *ę* poprawione atramentem; znak nawiasu napisany w taki sposób, że unieważnia przecinek zamykającym wers (II red.).

¹² *jest* — e poprawione jaśniejszym atramentem.

¹³ *reçe* — ę poprawione atramentem.

¹⁴ Asterysk napisany atramentem i pociągnięty niebieskim ołówkiem.

¹⁵ *które* — e poprawione atramentem.

¹⁶ *coś* — ó poprawione z o (znak diakrytyczny dopisany ołówkiem nad literą); *chmurę* — e poprawione atramentem.

¹⁷ *Ociężałego* — e poprawione atramentem.

[26 v]

Ociążałego, wilgocią i mrokiem —¹
 Aż, poprawują fartucha pod boki²
 J amazonne ręce swoje błocą...
 (:Z czego ktoś piękny zrobiłby obrazek³

Jle

Jle, że stawy te, się słońcem złocą:)⁴
 Dwakroć, oceniam mydła=wynalazek!

 XLIV.⁵ CÓŚ.

1.

Z intencji rodzi się wszelki uczynek —
 Ty! będąc czynu=człowiekiem,
 Gardzisz intencją? — uwielb' poiedynek⁶
 J głos: że=ś na równi z wiekiem!

2.

Mniejsza — czy senat pobłądził? czy rynek?
 Bo, czyiakolwiekbaż wina;
 Najlepszym sędzią, zawsze poiedynek:
 Garść prochu — butelka wina!⁷

3.

Ani kłopotczmy się... cedr? czy barwinek?⁸
 Na grobie urośnie?... po co?..
 Wszelaką =

¹ Ociążałego — ż napisane w taki sposób, że zaciera część pierwopisu; mrokiem — *mr* napisane ciemniejszym atramentem na *mr*.

² Aż — ż poprawione ciemniejszym atramentem; *poprawują* — *u* poprawione atramentem.

³ Znak nawiasu razem z dwukropkiem napisany atramentem i poprawiony niebieskim ołówkiem; *obrazek* — *e* poprawione atramentem.

⁴ *Jle* — *J* napisane ołówkiem na *J*; *że* — ż napisane atramentem na *ż*; znak nawiasu wraz z dwukropkiem napisany atramentem i poprawiony niebieskim ołówkiem.

⁵ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁶ W wyrazie *uwielb* poeta zmiekczył wygłosowe *b* — regionalna cecha wymowy.

⁷ *prochu* — *o* napisane ciemniejszym atramentem na *o*.

⁸ *barwinek* — *e* poprawione atramentem.

27[r].¹

Wszelaką trudność, kończy poiedynek²
 (:Zwłaszcza, nie w Dziejach i nocą!:)³

4.

W Azyi, częstokroć liche Mandarynek
 Gdy okradł kasę, podpala —⁴
 Pożar się szerzy!.. on, wpada na rynek:⁵
 Wołają — „miasto, ocala!..”

S'.⁶

Tak, chałas strzałów, tak, gorzałki kminek,
 Kroków, odmierzania żwawsze,
 Czynią — że, końcem końców poiedynek⁷
 Jest to Coś... i o coś, zawsze.

XLV.⁸ CNÓT=OBLICZE.

I.

Cnoty, spotkałem trzy różne oblicza
 Jak światło, cień i złudzenie;
 Lecz, głosić niechęć, która? z nich, zwodnicza
 Strona — Całość trzech, ocenię.⁹

II.

Cnotę=tragiczną, widziałem, od wieków
 Jako zwyciężała, opór —¹⁰
 Od hardych mieczów, do krzyżowych ćwieków
 Od więzień, pod sznur i topór.

III.

Od łez =

¹ 27. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 35.

² *Wszelaką* — *a* napisane atramentem na *a*; *poiedynek* — *e* poprawione atramentem.

³ *Dziejach* — *e* napisane jaśniejszym atramentem na *e*.

⁴ *kasę* — wszystkie litery poza *f* poprawione ciemniejszym atramentem.

⁵ *rynek* — *e* poprawione atramentem.

⁶ Cyfra 5 niewyraźnie napisana (na pierwszy rzut oka przypomina literę S z dołączonym znakiem apostrofu).

⁷ *poiedynek* — drugie *e* poprawione atramentem.

⁸ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁹ *Całość* — *C* napisane atramentem na *c*.

¹⁰ *zwyciężała* — *z* pociągnięte ciemniejszym atramentem.

[27v]

III.

Od łez połkniętych, do, pogody czoła
 Wszech=królującą wielmożnie:¹
 — Jako, gdy posąg w=wodzą do kościoła
 Nie chyła się on ostrożnie;²

IV.

Lecz owszem — w górne świątyni sklepienia
 Poglądać zda się, jak w domu —
 Lub twarde członki, na łożę z kamienia³
 Jdzie, wyciągnąć, bez sromu...

V.

Tragicznej cnoty, widziałem to, ijsćie⁴
 W Kościół Triumfu wysoki;
 A wieńce za nią padały jak liście⁵
 A drżały przed nią obłoki.

VI.

Widziałem potem Dramatyczną cnotę,
 Pełną=giętkości, jak fala
 Co łan użyznia pod pszenice złote:⁶
 — Skały, przybrzeżne obala...⁷

VII.

Przez jęj zawistnych, im samym zakryta⁸
 Jak w masce nieobmyślonej,⁹
 Dzieł dokonywa, których hippokrita
 Sam, niedoścignąłby zasłony!..

VIII.

[W autografie brak pozostałej części utworu]¹⁰

¹ *Wszech* — z napisane atramentem na z.

² *Nie* — e poprawione atramentem.

³ *Lub* — b napisane atramentem na b; *twarde* — r napisane atramentem na r.

⁴ *widziałem* — ż pociągnięte atramentem; *ijsćie* — j dopisane w poprawce czystopisowej pomiędzy i oraz ś.

⁵ *za* — z pociągnięte szarym ołówkiem.

⁶ *pszenice* — z napisane atramentem na z, e poprawione atramentem.

⁷ *przybrzeżne* — z napisane atramentem na drugim z.

⁸ *Przez* — e poprawione atramentem.

⁹ *nieobmyślonej* — e napisane atramentem na e.

¹⁰ Rękopis kończy się na strofie VII, pod którą pojawia się reklamant (nr VIII) brakującej strofy.

[XLVI—XLVIII brak rękopisów utworów]¹

¹ Brak autografów utworów w kodeksie VM. Gomulicki w Dodatku do VMGom1 proponował zastąpienie brakujących utworów wierszami: *Marionetki* (XLVI), *Beatrix* (XLVII), *Do słynnej tancerki rosyjskiej* (XLVIII). Wydawca zastrzegł jednak, że jego propozycja stanowi tylko „hipotezę filologiczną” (VMGom1, 225).

[XLIX WTEDY TY, MATKO!...]²

[I.]

[...]

Wtedy Ty, Matko! przez zrządzenie Boże³
 Uprzedzasz wszystkich, drogę znając drugą:
 J stajesz cicho, gdzie drobne jest łoże —⁴
 A świecy jasność okrywszy prawicą
 Ciebie=ręki rzucasz wielki jak komnata,⁵
 Którego palce szyte błyskawicą
 Drżą, i baldakin z tą nad dzieckiem lata...
 — Niemowle, śni coś, a gwiazdy się świecą.

II.

Kiedy zaś uśnie jakie społeczeństwo
 Organem, który całość uczuć dawa;
 J niewidzialne nastanie męczeństwo⁶
Tego, co czuwa, lub co raniéj wstawa —⁷
 J oziębi się wszelkie pokrewieństwo,⁸
 Choć w okna jasność już zamży bladeja.
 Sen, jeszcze radzi stałe bezpieczeństwo
 J szepta jeszcze, że płonną obawa —
 Choć czujność? stanie się rzemiosłem stróżów,⁹
 Pieczołowitość? nadzorców urzędem — —
 Pewność? trwałością niepewnych przedmurzów,
 Ciepło ogniska? gościnności względem...
 J jednak, choć już słońce na trzy chłopy
 Wstawszy, odeszło w safirowe stropy;
Sen, niesłuchanie podobny do jawu
 Trwa, sprzeciwiając się¹⁰

¹ 28 napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 36.

² Zachowana część autografu. Zaginął tytuł oraz kilka lub nawet kilkanaście wersów pierwszej strofy.

³ *przez* — *e* napisane atramentem na *e*.

⁴ *łoże* — *e* poprawione atramentem.

⁵ *komnata* — lekcja niepewna, możliwe odczytanie: *Komnata*.

⁶ *niewidzialne* — *z* napisane ołówkiem na *z*.

⁷ *Tego* — *T* pociągnięte ołówkiem; po *Tego* niewyraźnie napisany znak interpunkcyjny, który może być średnikiem lub przecinkiem; *raniéj* — znak diakrytyczny napisany ołówkiem nad literą *e*.

⁸ *wszelkie* — *z* napisane atramentem na *z*.

⁹ *stróżów* — *ż* poprawione atramentem.

¹⁰ *sę* — niewyraźna pisownia *się* (kropka umieszczona nad *ę*).

A człowiek ledwo rzecz może, że bywa
Zdrowych lat kila... lub pare;

II.

Ludzie? znikomość tę? czy mieli siły
Wziąć za coś więcej niż plagę...
Choć krzyż sam, waląc się na grobie, zgniły,
Razem trać kształt i wagę!

III.

Jaby się nieme rzeczy też śiliły²
Nieustannymi jękami
Przedłużać nicość swą i zlepiać pyły
Łzą — aż i łza się wypłami.

IV.

Więc, gdy na chustki ostatniej już brzegu³
Łzy ślad, spełźnie swym ostatkiem,
Więc, gdy ostatni z przyjaciół szeregu⁴
Wspomni cię już, już, przypadkiem —

V.

Wtedy — o! wtedy, myśl i życia wątek⁵
J ślad dramatyczny bytu,
Twego; w swój wtory wnikłszy od=początek
Zbudzi się Tobą do sytu.

VI.

Bo teraz —

¹ 29. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 37.

² *nieme* — *e* napisane atramentem na pierwszym *e*.

³ *chustki* — *s* napisane atramentem na *s*; *brzegu* — *z* napisane atramentem na *z*.

⁴ *przyjaciół* — *rz* napisane atramentem na *rz*.

⁵ *wątek* — *q* poprawione szarym ołówkiem.

[29 v]

VI.

Bo teraz, wszędzie jeszcze Twoje nie ja
 Obejmać musisz sumieniem;
 J nie twój jesteś rozum i nadzieja
 J jesteś twoim zwątpieniem!¹

VII.

Lecz i tu, ludzi trzy widziałem sfery:
 Trzy, obcowania ich, strony —²
Jedni, co znają cię jak się litery³
 Zna — pokiś ku nim zwróćny...

VIII.

J póki twarzą w twarz przestajesz z niemi⁴
 Zaś — ani chwilę już potem:
 się z ziemi,
 Tak, kły przenieczne ruszają za grzmotem
 Wyzieleniając, za grzmotem...

IX.

Drudzy — mniej żądni oblicza i giestu⁵
 Mniej, osobistej poręki;⁶
 Bo życie całe pamiętni jak Chrzestu⁷
 Tych, których dotknęli ręki.

X.

J trzećci wreszcie, — — rzadcy, niesłuchanie⁸
 Co, choćbyś umarł od wieku;⁹

¹ Wykrzyknik poprawiony szarym ołówkiem z kropki.

² Trzy — T pociągnięte szarym ołówkiem; przecinek dopisany szarym ołówkiem.

³ jak poprawione z jako — k napisane atramentem na ko.

⁴ przestajesz — r oraz e napisane atramentem na r oraz e; s napisane szarym ołówkiem na s.

⁵ żądni poprawione z rządni — żą napisane szarym ołówkiem na rz.

⁶ poręki — rę pociągnięte szarym ołówkiem.

⁷ pamiętni — ię napisane szarym ołówkiem na ię; Chrzestu — C napisane atramentem na c; ze napisane atramentem na ze.

⁸ trzećci — t pociągnięte szarym ołówkiem; niesłuchanie — e napisane atramentem na e.

⁹ wieku — u napisane atramentem na a.

Co, choćbyś umarł od wieku²
 Weszli, w poufne z tobą obcowanie
 Jak, siedzący człek przy człeku.

XI.

— — A, którzy znikną z Elektrą twój siły³
 Lub, znjadą się w życia składni:
 A których czekać u swojej mogiły⁴
 Będziesz — — ?
 — ja, niechcę... sam zgadnij...

LI.⁵ MORALNOŚCI.

I.

Kochający, koniecznie bywa artystą
 Choćby nago jak Herkules stał;
 J morlaność, nie tylko jest osobistą:
 Jest i wtóra, moralność=zbiorowych=ciał.

II.

Dwie było tablic — dwie! prawowitego cudu;
 Jedna, władnie do dziś, wszech=sumieniem,
 Druga, całym pękła kamieniem
 O twardość ludu.

III.

Z pierwszój?... mamy zarys i siłę mamy

=

¹ 30. napisane szarym ołówkiem na 38.

² wieku — u napisane atramentem na a.

³ którzy — z pociągnięte atramentem; znikną — z pociągnięte atramentem; Elektrą — k pociągnięte atramentem.

⁴ swojej — s napisane szarym ołówkiem na s; e napisane atramentem na é.

⁵ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione malinowym ołówkiem.

[30 v]

Z pierwszej? mamy zarys i siłę mamy
 Odniesienia rąk, w dzieło zaczęte,¹
 Ale — drugiej odłamy
 Między Ludów Ludami
 Jak menhiry⁽⁺⁾ sterczą rozpierzchnięte!²

IV.

W obec pierwszej?... każdy a każdy, rzeszą!³
 Lecz — by, drugą od=calić
 Czola się nam Mojżeszą⁴
 J zaczynają się lica, blaskiem palić.
 — Wiatr ogromny, jak na Sinaï szczyście⁵
 Tętnią echa i gromy, z błyskawicami;
 Dłonią czujesz, że tknąłeś życie...⁶
 Podejmując Prawa, odłamy.

V.

Aż przyjdzie dzień... gdy gniew co zbił tablice
 Stanie się zapalem który tworzy:
 Rozniepodżiane złoży
 J pogodne odkryje lice.

(+) Menhir, wysoki głaz Drujdyczny.⁷

¹ O tej lekcji wyrazu otwierającego wers więcej w: J. Fert, „Odniesienia” czy „od niesienia”? Na marginesie wiersza Norwida „Moralności”, „Studia Norwidiana” 1, 1983, s. 111–121; zaczęte — zę pociągnięte szarym ołówkiem.

² menhiry — en napisane atramentem na en; sterczą — é poprawione atramentem, a poprawione szarym ołówkiem; rozpierzchnięte — drugie e poprawione atramentem.

³ W wyrazach każdy litera ż poprawiona atramentem.

⁴ Mojżeszą — j podwójnie kreskowane.

⁵ Sinaï — zob. przypisy do wiersza XXXVI POWIEŚĆ.

⁶ czujesz — e poprawione atramentem.

⁷ Odnosiłki przypisów napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

LII.²TAJEMNICA.

to
 „Tajemnica!.. wielka tajemnica!..”³
 Chór.⁴
 „— Czego? durzyć szlachćica”...⁵

chćiwy wiedzy x x x
 Jak umysł w siebie zaszył i wyższėj od polemik,⁶
 Przechadzał się, przez ćichy laurów bujnych szpaler⁷
 Słynny pisarz, (:niejakich orderów kawaler⁸
 ile być
 Dośyć Portretowany, zwykłcza Akademik:)⁹
 J dumał: „z kąd? pochodzi, że, Za dni, Augusta¹⁰
 „Gdy Retoryka kwitła, tak prozą jak rymem,¹¹
 „Gdy więc szukano prawdy tak rymem, jak prozą,¹²
 „Nikt, niewiedźiał i nieznał niczego za Rzymem —¹³
 „Co? Judea głosiła swiatu złotousta,
 „Co? śpiewał Dawid z chwałą, lub Jeremias z z zgrozą¹⁴

¹ Józef Fert (VMFert3, 378) uważa, że pierwotny numer strony (39) został zatarty przez obecny. Niemniej, dokładna lektura autografu nie wskazuje na taką zmianę.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione malinowym ołówkiem.

³ Motto oddzielone od tytułu i tekstu głównego dwoma poziomymi kreskami (malinowy ołówek); *wielka* — e poprawione atramentem.

⁴ *Chór* — C napisane atramentem na c, ó napisane atramentem na ó.

⁵ *Czego* — e poprawione atramentem; *durzyć* poprawione atramentem z *durzysz* — ć napisane na sz.

⁶ *wyższėj od* napisane atramentem na *próžen*; nad *wyższėj od* napisane atramentem trzy asteriski oddzielające pierwszy wers od linii podkreślającej motto.

⁷ *przez* — e poprawione atramentem.

⁸ *niejakich* — e poprawione atramentem; nawias prawdopodobnie dopisany w II redakcji.

⁹ *Portretowany* — P napisane atramentem na p, e poprawione atramentem; *zwykł* poprawione ze *zwłaszczza* — *zwykł* napisane atramentem na *zwłaszczza* skreślone atramentem.

¹⁰ *że* — e poprawione atramentem; *Za* poprawione atramentem z *za* — Z napisane na z.

¹¹ *Retoryka* — e poprawione atramentem.

¹² *rymem* — e poprawione atramentem.

¹³ *niewiedźiał* — pierwsze e poprawione atramentem, drugie e dopisane szarym ołówkiem (wersja pierwopisu: *niewidźiał*); *nieznał* — z poprawione atramentem.

¹⁴ *chwałą* — c napisane atramentem na c; *zgrozą* — q napisane atramentem na q.

31[r].

„Co? Ezechieli... było im nieznane tak bardzo
„Tak bezbrzmiące, dla uszów w swój zatyłych dumie;
— Jak, gdy się czyie zmysły umyślnie zatwardzą,
Lub... jak, kiedy się Kochać Ludzkości, nieumie!¹⁵

¹⁵ *kiedy* — *k* oraz *e* poprawione atramentem; *się* — *ś* napisane atramentem na *s*.

[31 v]

LIII.¹ ZAGADKA

— Z wszelakich kajdan, czy? te są²
 Powrozowe, złote, czy stalne?..
 Prześciąklęmi najbardziej kwią i lżą³
Niewidzialne!...

.

LIV.⁴ JAK...⁵

[rękopis pusty]

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione malinowym ołówkiem.

² *wszelakich* — *a* poprawione szarym ołówkiem.

³ *najbardziej* — *r* napisane szarym ołówkiem na *r*.

⁴ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione malinowym ołówkiem.

⁵ Rękopis zawiera tylko numer, tytuł utworu oraz drobne fragmenty zaginionej wklejki zawierającej tekst utworu (wklejka połączona ze stroną 31v. przy pomocy strzałki narysowanej cynobrowym ołówkiem). Wydawcy VM przy tytule wiersza podawali zawsze informację o zaginięciu autografu. Wyjątkiem są wydania Gomułickiego (po raz pierwszy w VMGom1, 120), w których badacz wprowadził w tym miejscu kodeksu jedną z lirycznych dygresji poematu „*A Dorio ad Phrygium*” (*Jak gdy kto ciśnie w oczy człowiekowi...*). Propozycja Gomułickiego wydaje się jednak wysoce wątpliwa. Więcej uwag do decyzji Gomułickiego zob. VMFert3, 386–387 oraz Komentarz edytorski do transliteracji.

LV.² KÓŁKO.

Jak niewiele jest ludzi i jak, niema prawie
Pragnących się objawić..! — przechodzą — przechodzą —
lub

Odpychają się tańcząc z sobą i w zabawie³
 Poufniej, kłamią płynnie, serdecznie się zwodzą:⁴
 Ni współcześni, ni bliscy, ani sobie znani,
 Ręce imając, śliniąc się szczelnym uściskiem,
 Głębia pomiędzy niemi wre i oceani
 blizcy czemu?

A na jej pianach, oni zbliżeni?.. nazwiskiem!⁵
zaś

Świat mówi „to, swoi, to, kółko domowe,⁶
To, naśi!” szczerzej Niebo łączy lazurowe⁷
 Tyśiąć ludów co rzną się przez wieki, bo, szczerzej
 aby

Z każdego ludu jeden w wspólne Niebo wierzy.⁸
zaś

— A, oni tańczą: łonem zbliżeni do łona,
Polarnie nieświadomi siebie i osobni⁹
lampa

Dość że nad niemi światłość jedna zapalona
jedna

Jedna moda wszystkich wzajemnie podobni.
— „To naś!” Mapę=życia, gdyby kto z wysoka
Krésił jak mapę=globu?.. góry i pustyńie,
Przeniosłyby się w krótkie jedno mgnięcie oka;¹⁰
 zas przepadł drobna
A ocean by wsięknął gdzie ledwo lża płynie!¹¹

¹ 32. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 40.

² Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione cynobrowym ołówkiem.

³ lub wprowadzone za pomocą ukośnej kreski w taki sposób, że unieważnia spójnik *i* (atrament).

⁴ *serdecznie* — trzecie *e* poprawione atramentem.

⁵ *blizcy czem?* — pytajnik napisany atramentem na pytajniku.

⁶ *Świat* poprawione z *J świat* — S napisane atramentem na J oraz ś.

⁷ Niebo — N pociągniecie atramentem, e poprawione atramentem.

⁸ Z napisane atramentem na skreślonym Z; *Niebo* — e poprawione atramentem.

⁹ *nieświadomi* — e poprawione atramentem.

¹⁰ *Przeniosłyby* — *e* poprawione atramentem.

¹¹ *gdzie* — ż napisane atramentem na z.

[32 v]

LVI.¹ CZUŁOŚĆ.

x

Czułość, bywa jak pełny wojen krzyk,
 J jak szemrzących źródeł prąd²
 J jako wtór pogrzebny...

x

J jak plecionka długa z włosów błąd
 Na której wdowiec nościć zwykł
 Zégarek srebrny— — —³

x

LVII.⁴ NIEBO I ŻIEMIA:⁵

„Rzeczywistym bądź! co? ci się wciąż o niebie troi,
 „Pod czas, gdy grób prądami nieustannémi,
 „Kości twoich, prochów twych, pożąda!”

x x

x

— Oh! tak, wszelako gdziekolwiek człowiek stoi⁶
 O wielekroć więcej niebios ogląda;
Ni żeli ziemi...⁷

¹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte cynobrowym ołówkiem.

² *źródeł* — e poprawione atramentem; *ł* napisane atramentem na zatartej literze.

³ Trzy myślniki napisane atramentem na skreślonym atramentem i ołówkiem wykrzykniku.

⁴ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

⁵ Nad kropką zamykającą wers poeta napisał drugą kropkę (*lapsus calami*).

⁶ *gdziekolwiek* — z napisane atramentem na z.

⁷ żemi — e poprawione atramentem.

[brak rękopisu wiersza LVIII]¹

¹ Rękopis utworu zaginął. W Dodatku do VMGom1 wydawca proponował zastąpienie brakującego wiersza utworem *Tęcza*. Niemniej sugerował on, żeby wspomnianą propozycję traktować jako „hipotezę filologiczną” (VMGom1, 196).

[zachowany fragment autografu wiersza LIX]²

Nowy się wiek po ścianach rozplomienił świtem,
A w kątach cieniu zawisł pająk, kazuista!..

LX.³ JĘZYK=OYCZYSTY.

„Gromem bądźmy pierw, niżli grzmotem,⁴
„Oto tętnią i rżą konie stepowe,
„Górą czynny!.. a słowa? a myśli?.. potem!..
„Wróg, pokalał już i Oyców mowę — ”
Energumen, tak krzyczał do Lyrnika
J uderzał w tarcz, aż się wygięła:⁵
Lyrnik na to
. „nie miecz, nie tarcz, bronią Języka;
„Lecz, arcydzieła!” —⁶

LXI.⁷ BOGOWIE I CZŁOWIEK.

I.⁸

Dziś, autorowie są jak Bóg
Dość jest że tchną, wnet arcydzieło wstawa:
W skrzydlany lot posuwa ciężki pług;
Trud jest jakoby zabawa!

II.⁹ Nie samo już słońce =

¹ 33. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 41.

² Zachowane tylko dwa ostatnie wersy utworu.

³ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione cynobrowym ołówkiem.

⁴ *pierw* — e poprawione atramentem.

⁵ *uderzał* — z napisane atramentem na z; *wygięła* — ę poprawione szarym ołówkiem.

⁶ *arcydzieła* — e poprawione atramentem.

⁷ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i poprawione cynobrowym ołówkiem.

⁸ Numeracja strof napisana atramentem i pociągnięta cynobrowym ołówkiem.

⁹ II. napisane na asterysku (atrament poprawiony cynobrowym ołówkiem).

[33 v]

II.

Nie samo już słońce, rzuca cień
 Wawrzynów — skłania je i wiatr życzliwy:
 Dwadzieścia lat sławy za jeden dzień
 jeden
 Dając — za ~~jeden~~ dzień szczęśliwy!¹

III.

J od Wirgiliusza kształtnych pień
 Zalutują jeszcze ludzkie natchnienia...
 On! dwadzieścia lat pracy, dał za dzień,
 dzień
 Za ~~dzień~~ jeden stworzenia!²

LXII.³

ZAPĄŁ.

były inne
 Powiadają — że ~~były~~ piękne, ~~owe~~ wieki⁴
 Gdy ogień=święty wznosił się złotym filarem
 A Rzym od białych dziewic wyglądał opieki
 Dziewic, zasiadających jak Senat z Cezarem.
 Wtedy i Druïd i horda Litwy tajemnicza⁵
 Klęła kozła swojego pod grzechów ciężarem⁶
 A czoła jęj ozłacał żywy płomień Znicza.⁷
 Lecz, z świętym=ogniem stało się jak z Niebios darem —⁸
 Po Legendowych wiekach, przyszły historyczne,
 za=
 Więc Ogień=bozki, =przestał być Dziejów skazówką:⁹

x

(:Natomiast, =

¹ *Dając* — *ą* pociągnięte atramentem; *za* napisane atramentem na *za*; *szczęśliwy* — *ę* poprawione atramentem.

² Pomiędzy *Za* oraz *jeden* poprowadzona atramentem linia w kształcie łuku (przechodząca pod skreślonym *dzień*) łącząca oba wyrazy.

³ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

⁴ *były inne* wprowadzone ukośną kreską po przecinku w taki sposób, że unieważnia wyraz *owe*.

⁵ *Druïd* — poeta zastosował w wyrazie francuską samogłoskę *ï*. Zob. przypisy do wierszy XXXVI *Powieść* i LI *Moralności*.

⁶ *Klęła* — *ę* poprawione atramentem; *ciężarem* — *ę* poprawione atramentem.

⁷ *Znicza* — *Z* napisane atramentem na *z*.

⁸ *darem* — *e* poprawione atramentem.

⁹ *Ogień* — *O* napisane na *o*; *za=przestał* — litery *ze* napisane atramentem na literach *ze*; *Dziejów* — *e* poprawione atramentem.

(:Natomiast, tanie mamy zapalki=chemiczne
Które, gdy zręcznie ujmiesz — obróćisz w dół, główką
J o obowie potrzebiesz?.. płomyk, wraz wybucha;
A Turki, palą fajkę z długiego cybucha...:)

LXIII. PRAC.CZOŁO.²

„Pracować musisz” głos ogromny woła
Nie z potem dłoni lub twojego grzbietu
(:Jż prac=początek, doprawdy że nie tu:)
Pracować musisz z potem twego czoła!
— Bądź sobie jak tam chcesz?.. realnym człkiem
Nic nieporadzisz!.. każde twoje dzieło
Choćby się z trudów Herkulejskich wszczęło
Niedopełnioném będzie i kalekiem...
— Pukąd pojęcia=pracy jeden korzeń jeden³
Nie trwa? dopóty wszystkie tracą zgoła:⁴
Głos grzmi nad tobą: „postradałeś Eden!”
Grzmi Głos do okola: „pracuj! z potem czoła!”⁵
— Najprostszy cieśla, co robi toporem
Choćby on niewiem jak był pracowity⁶
J choćby cieśli Tyryjskich był wzorem —
Jeżeli..⁷

¹ 34 napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 42.

² Cyfra i kropka napisane atramentem i poprawione cynobrowym ołówkiem; pomiędzy członami tytułu kropka średnikowa pełniąc funkcję łącznika.

³ jeden dopisane atramentem na końcu wersu.

⁴ dopóty — ó napisane atramentem na u.

⁵ Grzmi dopisane atramentem na początku wersu; potem — e poprawione atramentem.

⁶ niewiem — pierwsze e poprawione atramentem.

⁷ Dwie kropki po reklamancie mogą być kleksami lub skazą papieru.

[34 v]

- Jeżeli w duszy smutek ma ukryty¹
 ciosze
 Lub trumnę robi gdy dławi go żalność,²
 Łzy własne widząc w żelaza połysku;
 Wyrobić musi piérw: umysłu=stałość:
 Bez której niema sił, ciągu, ni zysku.³
 Więc, prac początek, pierwsza prac litera⁴
 Nie tam, gdzie wasza dziś realna=szkoła
 Uczy — zarówno płytka jak nieszczerza:⁵
 Pracować musisz zawsze z potem=CZOŁA!⁶
 — Reformatorów zbierz wszystkich i nagle
 Spytaj ich, co jest pracy abecadłem?
 Zacząć mam z czego? gdy na skały wpadłem⁷
 Lub wiatr ustąpił, zerwawszy piérw żagle —⁸
 Od czego zacząć? czy, od dłoni=potu?
 Lub ramion=potu?.. gdy brak i narzędzi,
 Gdy w koło odchłań a ty, na krawędzi:⁹
 Zacznij... by w głowie nie było zawrotu —¹⁰
 Więc, głos ogromny znów jak piérwój woła,
 Musisz pracować z potem twego czola!¹¹
 — Spustoszałem powiedz Narodowi
 Niech się zbogać jak może najprędzój
 A mając posag, resztę postanowi.
 Do=rychtowawszy

[koniec rękopisu]¹²

¹ *Jeżeli* — drugie *e* poprawione atramentem.

² *trumnę* — *m* napisane atramentem na *m*.

³ *ni* poprawione z *i* (*n* dopisane obok *i*); *zysku* — z poprawione atramentem.

⁴ *Więc* — *ę* poprawione szarym ołówkiem.

⁵ *Uczy* — z poprawione atramentem.

⁶ *potem=CZOŁA* — *e* poprawione atramentem; *CZOŁA* pogrubione.

⁷ *Zacząć* — z poprawione atramentem.

⁸ *Nad zerwawszy* oraz *piérw* trzy atramentowe kropki — *lapsus calami*.

⁹ *krawędzi* — lekcja niepewna; możliwe odczytanie: *Krawędzi*.

¹⁰ *nie było* — lekcja niepewna, inne możliwe odczytanie: *niebyło*.

¹¹ *czola* pogrubione przez poetę.

¹² Autograf urywa się na reklamancie wersu 38.

[brak rękopisów wierszy LXIV—LXVII]¹

¹ Brak autografów w kodeksie VM. W tradycji norwidologicznej utwory te uznawane są za zaginione. Niemniej, wyjątek stanowi tu wydanie Gomulickiego:

VMGom1, 196 — wydawca w Dodatku do wydania umieścił teksty, które miały zastąpić brakujące utwory (LXIV *Co słyszać?*; LXV *Do L. K.* lub wiersz *Sława*; LXVI *Memento*; LXVII *Dziecię i krzyż*). Sam edytor zauważył jednak, że jego propozycja funkcjonuje na „prawach swobodnej hipotezy filologicznej” (VMGom1, 225).

[zachowany końcowy fragment autografu wiersza LXVIII]²

Niewiasta igłą krzyż na pierśiach kole
Co, gdy uczynią?... im, starczy!³

IV.⁴

Lecz, nikt niepomni kto? kiedy? lub, po co?
Znak, ów sprowadził... a, krzyże
Stérczą, na skałach i w zorzach się złocą⁵
J morze im stopy liże.

LXIX.⁶ POCZĄTEK BROSZURY politycznej...

— Nietrzeba robić z pokoleń ofiary
Jż, one nie są tylko: dalszym ciągiem,⁷
Strona jest, z której człek rodzi się stary,
Choć kształtowanym urasta posągiem.
Przenosić w drugich swą własną zawziętość,
Godzi się tylę... ile, czcisz ich świętętość.
Lecz, jeżeli mniemasz, że Ty, tworzysz człęka⁸
Jak Bóg, na obraz Twój..? to, radbym wiedział⁹
Czemu jest Czasów i pokoleń przedział?
Z kąd postę? czemu? się go w dali czeka...¹⁰
— Nietrzeba robić si[ę]

¹ 35. napisane ołówkiem na 43.

² Zachowane tylko dwa ostatnie wersy trzeciej strofy oraz cała strofa czwarta.

³ Co, — przecinek napisany atramentem na pytańniku.

⁴ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

⁵ złocą — z poprawione atramentem.

⁶ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

⁷ dalszym — a napisane atramentem na a.

⁸ mniemasz — m napisane atramentem na drugim m.

⁹ wiedział — ż pociągnięte atramentem.

¹⁰ czemu? — pytańnik dopisany atramentem przez poetę.

LXX·LAUR DOJRZAŁY.²**1.**

Nikt nie zna dróg do potomności
 Jedno, po samodzielnych bojach;
 Wszakże, w Świątyni jój, nie gości
 W tych, które on wybrał pokojach.

2.

Ni, swojemi wstępuje drzwiami;
 Lecz, które jemu odemknęto —³
 A co? w życiu było skrzydłami;
 Nieraz w dziejach jest ledwo pięta!..⁴

3.

Rozwzraskliwe czasów przechwałki
 Co mniemałbyś że są trąb grańiem — ?
 To, padające w urnę gałki...⁵
 Gdy cisza jest głosów=zbieraniem.

⁶

¹ 36. napisane ołówkiem na 44.

² Cyfra z kropką średnikową wraz z numeracją strof napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem; *LAUR DOJRZAŁY* — nad *J* umieszczona kropka (atrament).

³ *jemu* — *e* poprawione atramentem.

⁴ *Nieraz* — *e* poprawione atramentem.

⁵ *urnę* — *ę* poprawione atramentem.

⁶ Linia narysowana atramentem i pociągnięta malinowym ołówkiem.

[36 v]

LXXI.¹ CZAS I PRAWDA.

Jluż? ja świeżych książek widziałem skonanie —²
 W saméj wiośnie ich życia!.. a niebyły tanie...
 J kiedy je składano czekał świat, by wyszły
 Przewidując wzruszenie, albo okłask przyszły.³
 J kiedy je sznurówką zejmano w poszyty,
 Świat szeptał, jak w alkowach, przed balem, kobiety.
 A, gdy wyszły?. zostały porwane — a potem
 Chwila cieńiu i ciszy, jak bywa przed grzmotem;⁴
 Lecz czuleś, że znienacka światło się rozpostrze
 J wiew kart i jak po nich biegło noża ostrze
 Czuleś — a w dni niewiele słyszałeś, co chwila
 W rozmowach sąd i w którą się stronę przechyla,
 J jak przerwany bywa wnieśieniem herbaty,⁵
 Na wśi? przejażdżką — w mieście? kupnem nowéj szaty,⁶
 A w tydzień, już się same okładki tych książek
 Odchylają, jak krańce używanych wstążek
 Gdzie niegdzie i pył leci, jak w popielną=środe
 Na niebotyczny ustęp, na skrzydlatą ode,
 J slychać... że, ktoś chyłkiem wzmiankował niechcący,

¹ Cyfra wraz z kropką średnikową napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

² *Jluż?* — prawdopodobnie pytajnik dodany w I lub II red.; *widziałem* — znak dialektyczny litery *ż* napisany nad *i*.

³ *wzruszenie* — podwójna kropka nad *ĩ* prawdopodobnie stanowi błąd pióra.

⁴ Lekcja znaku zamykającego wers niepewna; inne możliwe odczytanie: dwukropek.

⁵ *przerwany* — *e* poprawione atramentem; *herbaty* poprawione z *cherbaty* — *h* napisane atramentem na *ch*.

⁶ *wśi?* — pytajnik napisany atramentem na przecinku.

J słyhać, że ktoś chyłkiem wzmiankował niechęcący
 O pewnej innej książce, wyjść wkrótce mającej.
 — Tak jest dziś tu, i owdzie... lecz u nas?.. wychodzą
Książki?.. za późno! — czyny?.. za wcześniej się rodzą,
 Co, jeżeli potrwa?.. męże, będą mieli siły
 Nienarodzonych wnuków; a rozum?.. mogiły!

x²

Towarzystwo=uczonych, niebawem w tej mierze
 Gdzieś — kiedyś — się zgromadzi skoro składki zbierze,
 J dnia tego Feuilleton zaświta w Poznaniu
Poświęcony onemu rzeczy sprawozdaniu.³
 A który, czytać będzie dobry Obywatel⁴
 Także, przez poświęcenie!.. (nie dla czczych bagatel!:)⁵
 Wtedy — sam Długosz wydzie: Kurjerek, zamieści:⁶
 „Z Berlina: słyhać... krążą niewątpliwe wieści,
 „Jakkolwiek owym wieściom, męże=zaufania,⁷
 „Przeczą — i rozdzielone są krążące zdania”
 — Lecz, nieśpi korespondent=Czasu... ten, wymaca⁸
 Grunt prawdy i firmament przekreśli jak raca;
 Po obłokach=tlomaczeń pozłoci rżęsisło,⁹
 By, wszystkimi orzeknąć języki, myśl czystą!

x

W każdym kraju, inaczej =

¹ 37. napisane ołówkiem na 45.

² Asteryski napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

³ Dwukropek napisany atramentem na średniku.

⁴ Obywatel — e poprawione atramentem.

⁵ poświęcenie... — wielokropek poprawiony atramentem z !.. (wykrzyknik skreślony).

⁶ wydzie — ż poprawione atramentem.

⁷ męże — ż napisane atramentem na ż.

⁸ korespondent= poprawione z korrespondent= (res napisane atramentem na rres).

⁹ tlomaczeń — e poprawione atramentem.

[37 v]

x

W każdym kraju inaczej Prawda się udziela¹
 Lubo wszędzie jednego ma nieprzyjaciela,²
 A tym jest kłamstwo; tudzież lenistwo i pycha

=wstręt

J nerwów=gra co, aby mieć pokój, ućicha. —³
 choć

Mało dbając (:acz prawie, to, wiedzy=zarodkiem:)

Słowo

Że bywa Język pierwój celem, niżli środkiem,
 J że dziś Język kształcąc nie zgadujem' wcale⁴
 Jakie? głosić nim będą wesela, lub żale,⁵

więc

Za lat sto... i że radość, że boleść, że modła,⁶
 Dla tego się w Lakonizm zawrzść nieumieją
 Jż, wzdychają za przyszłych, łkając, jako źródła

swe

Do których inni przyjdą, w dzbany naleją⁷

J będą pić ochłodę wyczerpując z dzbana:

z ust

Lub — nieznalazszy źródeł, pojdzie im z warg, piana!⁸

LXXII.⁹ .SZLACHCIC.

Zygmunt^(*) (:nieboszczyk:) raz mówił mi żartem
 Nie pół=uśmiechu, lecz stilusa wartym
 Twierdząc, że, mimo opóźnionej pieczy

się

Kto, dziś jeszcze w dzieje

¹ *każdym* — ż pociągnięte atramentem.

² *wszędzie* — ż napisane atramentem na z.

³ *pokój*, — przecinek napisany atramentem na dwukropku.

⁴ *zgadujem'* — apostrof na końcu to prawdopodobne *lapsus calami*.

⁵ *wesela* — pierwsze e poprawione atramentem.

⁶ *że więc* — *więc* wprowadzone ukośną kreską (atrament), która zaciera przecinek znajdujący się pomiędzy *że* oraz *radość*.

⁷ *przyjdą* — lekcja niepewna, inne możliwe odczytanie *przyidą*; *w dzbany* — w napisane atramentem na i.

⁸ *nieznalazszy* — drugie z poprawione atramentem; *źródeł* — ż poprawione atramentem; *pojdzie* poprawione z *poidzie* — j napisane atramentem na i.

⁹ Cyfra wraz z kropką napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

[37 v]

(.)

Zygmunt, autor Irydiona.¹⁰

¹⁰ Odsyłacze do przypisów narysowane ołówkiem i pociągnięte malinową kredką; oba odsyłacze połączone linią (malinowa kredka); przypis umieszczony w lewym dolnym rogu, napisany pod kątem, oddzielony od tekstu głównego linią (atrament i malinowa kredka).

[Brak części autografu]

Gdy czar słów jego i wzięcie, urzeka²
 Nie znawstwem ludzi, jakby ziarna w plewie;³
 Lecz, znajomością śiebie... i Człowieka.

GRZECZNOŚĆ.

LXXIII.⁴

I.

Znalazłem się był raz, w wielkim Chrześcijan natłoku,
 Gdzie jest biuro lasek, płaszczów, i marek;
 — Każdy za swój chwycił się zegarek,
 Nieufając, bliźniej ręce i oku..!

II.

Mąż
 Jeden tylko z nich, zwrócił moją uwagę;⁵
 przezornością
 Z starannością albowiem szczególniejszą;⁶
 Łączył, wdzięk, i względność i powagę⁷
 W niczym, od Chrześcijańskiej nieżimniejszą —

III.

uprzejmy dla gości
 zacności
 „Któż jest?” pytam „tyle, mający względności”⁸

¹ 38. napisane ołówkiem na nieczytelny numerze (prawdopodobnie 46).

² Gdy napisane atramentem na A.

³ jakby poprawione z *jako* — *by* napisane atramentem na o.

⁴ Cyfra z kropką średnikową oraz numeracja strof wraz z linią zamykającą wiersz napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁵ *moją* poprawione z *moją* — *ę* napisane atramentem na *ą*; dwukropek napisany obok skreślonego średnika.

⁶ Z napisane ciemniejszym atramentem na Z; Z <*starannością*; *przezornością*> albowiem szczególniejszą; || VMFert3, 434: <Li [?] *starannością*; Z *przezornością*> albowiem szczególniejszą;

⁷ i *względność* napisane ciemniejszym atramentem na *ostrożność*; i *powagę* — i napisane ciemniejszym atramentem na *i*.

⁸ *tyle* — *t* poprawione atramentem; „Któż jest?” pytam „tyle, <*mający względności*; *zacności*; *uprzejmy dla gości*> || VMFert3, 435: „Któż jest?” pytam „<->tyle, <*mający zacności*; *uprzejmy dla gości*>.”

38[r].

„Śród podejrzewających się, bliźnich owych; ? — ”⁹

x x x x x x x x x

(:Był to strażnik figur=woskowych

Z pobliskiego Muzeum=Ćiekawości..!:)¹⁰

⁹ Śród poprawione z Wśród (napisane ciemniejszym atramentem Ś zatarło literę W); podejrzewających napisane ciemniejszym atramentem na nieszanujących; się — ś oraz ę poprawione ciemniejszym atramentem; bliźnich — b oraz ź poprawione atramentem; owych — o oraz y poprawione atramentem.

¹⁰ Muzeum=Ćiekawości — Ć napisane ciemniejszym atramentem na c.

[38 v]

LXXIV.¹ BOHATER.**I.**

Czy już niewróci czas, siły=zupełnej,
Ani ma, jeszcze zasłynąć
Wiek, gdy po Runo ważono się płynąć
Ze złotej uwite wełny..?

II.

Ledz, na Kolchydzkiej tkaniny kobierce
Nikt=że już więcej niepragnie — ?²
Lub, bohaterów czułsi spadkobierce,
Woląż się ująć za jagnie...

III.

Smoka, czy wielki łeb dziś wyzwie kogo
Rykiem, otrębując turniej;
Lub, jest=że ktoby rad go potrzeć nogą
J wynieść się nadeń górniój?..

IV.

Czy ramion marmur — czy muszkułów granie
J cało=strojność budowy;
Niema już więcej nic, za powołanie
Nad strawność dobrą? byt zdrowy — ?

V.

Bohaterowie, wszak od wieków w wieki
Kraj, zdobywają zakłęty —

¹ Cyfra wraz z kropką oraz numeracja strof i separator napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

² *niepragnie* poprawione z *niepradnie* — g napisane atramentem na d.

39[r].¹

Kraj zdobywają zakłęty,
 J od Achilla mniej bywa kaleki
 Kto, niewyzuł z ostróg pięty!..

VI.

Miałaby słodycz, Chrześcijańska, nowa
 Zawistnym być Męztwa druchem — ?
 Gdy ona raczej, jako białogłowa
 Wierna — współ=zwycięża duchem!

VII.

Miałaby włosów srebrność Księżycowa
 Wyzwalać, z Dziejów=zaćiągu — ?
 Lecz starość w czas swój, bywa więcej zdrowa²
 Od bark, Greckiego posągu.

VIII.

Mojesz — wiek blisko, przeżywszy; powstawa
 Wyswobodźcą ludu —³
 Heroizm czysty, wcześniej nie dostawa,
 J niedostawa, bez cudu!

IX.

Owszem — śmierć sama i jój piekiel=krater,
 Coż są?.. rzecz wielka; lub licha:
 W miarę do tego jak? jaki bohater?⁴
 Dopelniał swego kielicha —

X.

Niechże =

¹ 39. napisane ołówkiem na 47.

² *Lecz* — *L* poprawione atramentem.

³ Myślnik napisany atramentem na przecinku.

⁴ *Jak?* — pytajnik napisany atramentem na przecinku.

[39 v]

X.

Niechże więc Kolchów wiek, sobie nie wraca,
 Współczesność, w równą mam cenie:¹
Heroizm będzie trwał, dopóki praca,²
 Praca? dopóki Stworzenie...!³

LXXV.⁴IDEAŁ I REFORMY.⁵

I.

Słynny Monarcha, nieco Mędrzec, przy tém
 Jako był Trajan lub Marek Aureli;
 W swojej warowni i w kraju podbitym
 Tak, się użalał na obywateli:

II.

— „Czemuż? ich sama nie prowadzi Cnota,
 „Sama Wzajemność nie administruje;
 „Gdy ten ma prawdy więcej, owy, złota,
 „Wiedzy, lub pracy... gdy wszystkim brakuje!

III.

„O! jak potężne wzrosłoby z tąd ciało,⁶
 (:Monarcha mówił:) gdyby — w każdej chwili
 „J zło się zbytkiem dobra prostowało;
 „Wszyscy, słuchaliby — wszyscy⁷

[autograf urywa się]

¹ *cenie* — e poprawione atramentem.

² Heroizm — z napisane atramentem na z.

³ *Praca?* — pytnik napisany atramentem na przecinku.

⁴ Cyfra wraz z kropką oraz numeracja strof napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁵ IDEAŁ I REFORMY — nad dwoma literami *I* umieszczone kropki (atrament).

⁶ *potężne* — e poprawione atramentem.

⁷ *Myślnik* napisany atramentem na przecinku.

[Brak autografu wiersza LXXVI]¹

¹ Gomulicki uważał, że zaginionym wierszem jest utwór *Dziennik-Warszawski* (VMGom1, 196).

[Końcowy zachowany fragment autografu wiersza LXXVII]²

Lapońscy, wzięli księdza w swe obroty;
 Że lżę narodu zniżył do wilgoći,
 Kładąc, pomiędzy stanu=kwestie: poty!..

x³

Trwał, taki zamęt sto lat... Lecz znów wróci⁴
 Nim, w Chrześcianstwie zaświta wiek=złoty
 J po nad drobiazg herbów=narodowych⁵
 Herb=Portugalii w obłokach umieści...⁶
 (:To jest: na tarczy, pięć ran Chrystusowych
J rozrzucone srebrników trzydzieści...)⁷

LXXVIII.⁸ STYL NIJAKI.

Szkoła=stylu kłóciła się z szkołą=natchnienia
 Zarzucając jęj dziką niepoprawność — Ale!..⁹
Potomni, nie są tylko grobami z kamienia
 Ciosanymi cierpliwym dłutem doskonale!¹⁰
 Są oni pierw Współcześni, których przeznaczenia
 Od do=rażnego w chwili że zależą słowa;
 Nie jest ze wszech miar dzielną spóźniona Wymowa!¹¹
 dosyć wymowną
Przestawa być

¹ 40. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 48.

² Zachowanych tylko 9 końcowych wersów autografu.

³ Asterysk napisany atramentem i pociągnięty malinowym ołówkiem.

⁴ *Lecz* napisane atramentem na *J*.

⁵ *drobiazg* — z poprawione atramentem; *herbów* poprawione atramentem z *cherbów* — *h* napisane na *ch*.

⁶ *umieści* poprawione z *zamieści* — *u* napisane jaśniejszym atramentem na *za*.

⁷ *rozrzucone* — z napisane atramentem na drugim *z*.

⁸ Cyfra wraz z kropką oraz separator napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁹ *!..* napisane atramentem na przecinku.

¹⁰ *cierpliwym* — *ci* napisane atramentem na *ci*; *doskonale* — *k* poprawione atramentem; *e* napisane atramentem na *e*.

¹¹ *dosyć wymowną* napisane pod skreślonym *ze wszech miar dzielną* (I red. atrament); *Przestawa być* napisane pod skreślonym *Nie jest* (II red. szary ołówek). Kleks w prawym dolnym rogu tuż po wersem.

[40 v]

LXXIX.¹RÓŻNOSC=ZDAŃ.(:pod wizerunkiem Alfreda de Musfeta:)x²

Jedni twierdzą, że Musfet mistrza niema
 Nowe wniosłszy sztuki prawidło;
 Drudzy — że naśladowcą jest Berghema
 (:Który, malował ślicznie... bydło..!:)

xLXXX.³WIELKIE SŁOWA.

I

Czy téż o jedną rzecz zapytaliście
 O jedną tylko, jakkolwiek nie nowa!
 To jest: gdzie papier przypada jak liście⁴
 Pozostawując same wielkie słowa...

II.

Gdzie? tych słów wielkich jest wspólna kraina,
 Jedna, dla ludzi wszystkich i taż sama;
 Która nie kończy się, lecz, wciąż zaczyna —
 Dla nas Oczyzna dziś, jak dla Adama!

III.

Sfera, słów=wielkich jakich nieraz pare
 Przez zgasłych wieków przelata dziesiątek
 J wpięrw uderza Cię niż dajesz wiarę
 Godząc, jak strzały =⁵

¹ Cyfra wraz z kropką oraz podkreślenie tytułu utworu i separator napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

² Pierwszy asterisk napisany atramentem i pociągnięty malinową kredką; drugi napisany malinową kredką.

³ Cyfra wraz z kropką, numeracja strof oraz separator napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁴ *To* — *T* napisane atramentem i pociągnięte szarym ołówkiem; *papier* — znak diakrytyczny nad *e* dopisany szarym ołówkiem; *liście* — *l* napisane atramentem na niemożliwym do odczytania znaku.

⁵ *jak* — *k* poprawione atramentem.

Godząc, jak strzały ordzewionej szczątek —

IV.

Któs je, lat temu wypowiedział, tyśiąc¹
Lecz one dzisiaj grzmia — — i ty, za stosem²
Książ drukowanych gotów byłbyś przyśiądz
Że, bliższe ciebie są myślą i głosem!

V.

Czy wy, spytaliście tylko o tyle —
Tylko o jedną tę książ tajemnicę;
Z trupiami głowy na skrzydłach, motyle
Którym, w ruiny stawię żółtą świecę...³

VI.

Czy, zapytaliście czemu Cicero?
Paweł? lub Sokrat? tych słów, rzekłszy pare
Żyją...[wyraz nieczytelny]. do dzisiaj cię za pierśi bierą;⁴
A ty choćbyś im nierad; dawasz wiarę.

VII.

Książki zaś twoie, mimo, złote wargi⁵
Kart z pargaminu i twoje dzienniczki
Z elektrycznemii okrzyki lub skargi
Gasną, jak cikliwe o południu świeczki.⁶

VIII.

J wrzeszczysz. „dzisiaj!” ty, gdy twa korona⁷
Dzisiaj jest w rękach co zdawna umarły
=

¹ wypowiedział — ż poprawione atramentem.

² stosem — e poprawione atramentem.

³ świecę — ę poprawione atramentem.

⁴ Obok wielokropka zatarta redakcja pierwopisu; *dzisiaj* poprawione atramentem z *dziś* (dopisana końcówka *iaj*); *cię* — ę poprawione jaśniejszym atramentem; pomiędzy *pierśi* oraz *bierą* skreślona ukośna kreska, która, być może, miała być początkiem litery (*p?*).

⁵ Książki — ę poprawione atramentem.

⁶ *Gasną* — s napisane ołówkiem na s.

⁷ Kropka po wrzeszczysz — *lapsus calami*.

[41 v]

Dziś, jest w rękach co zdawna umarły;
Jak, gałąź, włosy wzięwszy Absalona
Skrzypiaca jemu i chufcowi — „Karły!” —¹

LXXXI. · KOLÉBKA · PIEŠŇI.²

(:do społecznych ludowych pieśniarzy:)³

 $x1^4$

Gdzie ton i mjara równe są przedmiotowi,
Gdzie przedmiot się harmonią dostraja;
Tam, jest i pieśń i rym — jak, kto je powie,
się
Tam, z=siedmia się brzmienie i tam z=traja
się same
Samro I spadkuje ku końcowi...⁵

x2.

— Umięć słowom ich
Tam — siłą jest, powrócić wygłos=pięwszy,
To jest całą wrażeń jest tajemnicą:⁶
leży
Rym!.. jest we wnętrzu, nie w końcach wierszy,⁷
są
Jak i gwiazdy są nie tam, gdzie świecą! (+)⁸

¹ *Skrzypiąca* — z poprawione atramentem. Na lewym marginesie wzdłuż ostatnich wersów utworu narysowana szarym ołówkiem pionowa linia.

² KOLÉBKA poprawione z KOLEBKA (nad *E* dopisany szarym ołówkiem znak diakrytyczny); numeracja wiersza wraz z asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

³ *społecznych* poprawione ciemniejszym atramentem z *współczesnych* — s napisane na ws.

⁴ W redakcji kaligraficznej strofy oddzielone pojedynczymi asteriskami (atrament i malinowy ołówek); w redakcji brulionowej asteryski zastąpione numeracją arabską wprowadzoną jasnoniebieskim ołówkiem.

⁵ *J* napisane atramentem na *śię*; *spadkuje* poprawione ze *spadkując* (*e* napisane atramentem na *ac*).

⁶ *To jest napisane atramentem na Siła.*

⁷ Wykrzyknik napisany atramentem na pytajniku; *leży* wprowadzone ukośną kreską przed przecinek (atrament).

⁸ *Jak* — *J* pociągnięte rozwodnionym atramentem; *i* napisane rozwodnionym atramentem na przecinku.

42[r].¹

czaszę
 Nim, nad rozpękłą wleci ~~czaszę~~ —²
 pierw mając
 Jma Wrażenia przez swój=rdzeń!³

x 4.

to
 Z tąd nie są nasze — pieśni nasze —⁴
 Lecz Bożkiego coś, obierające w się:⁵
 Z tąd: choć ja śpię... nie ja to śnię — co? śnię,
 Ludzkości=pół, na globie współ=śni zemną;
 Dopomaga mnie, i ćicho i głęboko,⁶
 J uroczyście i ciemno:
 Jak — wszech=oko!..⁷

x 5.

to jakby z
 Tam — wszczęła się pieśń gminna, z owego dna,⁸
 Uspokojonój na skróś głębi;⁹
 Czerpiąc tok swój i jęk gołębi,¹⁰
 sam
 — A Bóg ją zna!...!¹¹

¹ 42 napisane ołówkiem na 50.

² *czaszę* — z napisane szarym ołówkiem na pierwszym z.

³ *Wrażenia* poprawione z *wrażenia* — *W* napisane rozwodnionym atramentem na *w*.

⁴ *Z* poprawione atramentem.

⁵ *Lecz* dopisane rozwodnionym atramentem na początku wersu; *bierą* poprawione rozwodnionym atramentem z *obierające* — *o* oraz *jące* skreślone, *a* napisane na *a*.

⁶ *Dopomaga* — *p* poprawione atramentem; *głęboko* — zatarta wersja pierwopisu (atrament).

⁷ *Jak* napisane rozwodnionym atramentem na *J*; <*J*; *Jak*> — *wszech=oko!..* || VMFert3: <*Jak* napisane> <[?]> *wszech-oko!..*

⁸ *to* dopisane rozwodnionym atramentem nad skreślonym myślnikiem.

⁹ *skróś* poprawione ze *wskrós* — *s* napisane rozwodnionym atramentem na *ws*, *k* pociągnięte rozwodnionym atramentem.

¹⁰ *Czerpiąc* — *Cz* pociągnięte rozwodnionym atramentem.

¹¹ *A pociągnięte* rozwodnionym atramentem; *..!* napisane obok skreślonego *!..*

LXXXII.¹² ŚMIERĆ.

I.

Skoro usłyszysz jak czerw' gałąź wierci,¹³

Piosenkę zanuć lub zadzwoń w tymbały;¹⁴

Niemyśl, że formy gdzieś =¹⁵

¹² Numer wiersza wraz z numeracją strof i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

¹³ *czerw'* — zmiękczenie spółgłoski w wygłosie właściwe dla wymowy regionalnej.

¹⁴ *tymbały* zob. LXIX. POCZĄTEK BROSZURY politycznej przyp. 6 s. 35 v.

¹⁵ *Niemyśl* — *e* poprawione atramentem.

[42 v]

Nie myśl, że formy gdzieś podejrzewały;
Nie myśl — o śmierci...

II.

Przed=Chrześcijański to, i błogi sposób
Tworzenia sobie lekkich rekreacji,
Lecz ciężkiej wiary, że śmierć: tyka osób,¹
Nie sytuacji — —

III.

A jednak ona, gdziekolwiek dotknęła
Tło, nie istotę co na tłe; rozdarłszy [nieczytelny wyraz],²
Prócz chwili w której wzięła — nic, nie wzięła —³
— Człek — od niej starszy!

LXXXIII.⁴ · SENS=ŚWIATA.

I.

Do uczty, gdy z gwarem siadano za stół,
Mnie jednemu, zbrakło siedzenia —
Tłomaczy to zwyczaj, bym za złe nie wziął;
Wróżąc: iż traf taki, ożenia!

II.

Więc, toast podniosłem, lecz, stało się znów,

¹ Dwukropek napisany atramentem na średniku.

² *istotę* — *ę* poprawione szarym ołówkiem; *rozdarszy* poprawione z *rozdarłszy* — *ł* skreślone atramentem; na końcu wersu zatarty atramentem wyraz bądź litery.

³ *wzięła* — *nic* (myślnik napisany atramentem na przecinku); *wzięła* — *ż* napisane atramentem na z.

⁴ Numer wiersza wraz z numeracją strof napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

Więc, toast podniosłem, lecz, stało się znów
 Że wiano mi ostatek wina;
 (:Co, zwyczaj wyklada *za* *fawor* u wdów;²
 Lub, że możesz mieć wkrótce syna..!:))

III.

Płynąłem za morze... z kąd, puścił ktoś wieść
 Że się rozbił okręt w podróży — —
 Wiele z tą tłumaczeń, lecz spólna ich treść
 Długi i błogi żywot wróży.

IV.

Sens z tego: że dziwnie przewrotnym jest świat:
 Bo, gdy niemasz miejsca, to cię żenią,
 A skoro pogrzebią; dodają sto lat —
 A gdy zapominają — cenią!

LXXXIV.³ · CZEMU.

x

Próżno się będziesz przeklinał i zwodził
 J wiarołomił zawzięciu własnemu —
 Pówrócisz do niej — będziesz, w progi wchodził
 J drzał: że, może niezastaniesz?.. czemu!..

x

Sam sobie będziesz =

¹ 43. napisane ołówkiem na 51.

² *za* napisane fiołkowym ołówkiem na *jak*.

³ Numer wiersza napisany rozwodnionym atramentem i pociągnięty malinową kredką. Separator narysowany atramentem i pociągnięty malinową kredką.

[43v]

xx¹

kiem

Sam sobie będziesz słowem jednem szkodził²Niepowierzonym, procz tobie jednemu³Będziesz się bez niej, z nią klócił — i godziłJ wrócisz wątpiąc czy zastaniesz?.. czemu!

x

Szczęśliwi przyjdą, jak na domiar złemu:⁴

Kolem ośiedą ją — chwilki niebędzie

By, westchnąć szczerze... ah! czemu i czemu

Przyszli szczęśliwi? rozparli się wszędzie

Wszędzie usiedli z czołem rozjaśnionem —

Dom napelnili — stali się Legionem!..

x

Przeczekasz wszystkich?.. to, dwóch ci zostanie⁵A jeden w progu jeszcze ma pytanie

J choć na zégar pojrzawszy się sroży;

Ty — nawyknałeś już nieufać jemu —

Wróci, i znowu kapelusz położy

J rękawiczki zdejmie jeszcze — — czemu?⁶

x

Aż chwila przydzie, gdy wyść? lepiej znaczy

Niżeli zostać po obojętnemu;

Wstaniesz — i pojdiesz kamienny z rozpacz

J niezatrzymasz się, precz idąc — — czemu?

x

¹ Obok asterysku napisanego atramentem poeta dopisał kolejny malinowym ołówkiem. Od następnej strofy wszystkie asteryski pisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

² *słowkiem* — e poprawione atramentem.

³ *Nepowierzonym* poprawione z *Niepowierzonym* — é napisane atramentem na niedokończonym y.

⁴ *przyjdą* poprawione z *przyidą* — j napisane atramentem na i.

⁵ *Przeczekasz* — e napisane atramentem na pierwszym e.

⁶ *rękawiczki* — ę poprawione atramentem.

x

A księżyc będzie jak od wieków, niemy,²
 Gwiazda się żadna z miejsca nieporuszy —
 Patrząc na Ciebie oczyma szklistemi
 Jakby niebyło w Niebie żywej duszy:
 Jakby niemówił nikt Niewidzialnemu
 Że, troche niżej, tak wiele katuszy!³
 J nikt, przed Bogiem, niepomyślił: czemu?

DO ZESZŁÉJ...

(:na grobowym gładzie:)

LXXXV.⁴

x

Śieńi téj drzwi, otworem, po za sobą⁵
 Zostaw — — wzlećmy już dalej!..
 Tam, gdzie jest Nikt i jest Osoba:
 — Podzielní wszyscy, a cali!..

x

Tam, milion rżęs, choć jedną łzą pokryte,
 Kroć serc, łkających: „gdzie łzy?”
 — Tam, stopy dwie, gwoźdźmi przebite:
 Uciekające, z planety...

x

x

x

x

x

Tam, miljon moich słów — tam — lecą i te.

¹ 44. napisane ołówkiem na S2 (możliwa również lekcja: 62).

² *od* napisane atramentem na niemożliwym do zrekonstruowania wyrazie; *wie-*
kow — *w* napisane atramentem na *do* (pomyłka autorska w pierwopisie).

³ *wiele* — oba *e* poprawione atramentem.

⁴ Numer wiersza, asteryski i separator napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁵ *Śieńi* — *e* napisane szarym ołówkiem na *e*.

[44 v]

LXXXVI.¹

PAMIĘĆI

Alberta, Szeligi, hrabi Potockiego — pólkownika —
zmarłego na Kaukazie

Mówiłeś: „wspomnij !..” gdy zęgnalem Cię —
Niechże Ci będzie lekką ziemia wschodnia:
Ziemia Kaukazu, gdzie lud w błogim śnie,
Gdzie imie „brata” — „gościa” — lub „przechodnia”,
Oznacza jedną myśl... nie trzy... nie dwie...!²

X

Wielu-ż? umarło, od spomnianych chwil —
A wielu? Ciebie i mnie zapomniało;³

(x)

Gdy, między grobem Twym, a mną?.. świat mił⁴
Legł — i umarł głos mój, jak Twe ciało:
— Choć, ból to równy (:jezli „Człek jest styl”):^(xx)⁵

X

Lecz ja, nućilem zawdy strojem tym⁶
Co mało=baczyć śmie na ludzkie głosy —
To, stać mię jeszcze i dla Ciebie na rym⁷
Którego w ziemię cień — światłość; w niebiosy
Przeszła — — cześć Tobie!.. przebaczenie im...

(‘) — „świat=mił” — między Kaukazem a północną Ameryką.⁸
objaśnień

(‘‘) — „L’homme, c’est le style” reszta w Pamiętnikach Kasztelana
Kajetana Koźmiana — w rozdziale pod nazwą Potockiego.⁹

¹ Numer wiersza wraz asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

² *jedną* poprawione z *jedną* — *ę* napisane atramentem na *q*.

³ *i* pociągnięte szarym ołówkiem.

⁴ Odnośnik do autorskiego przypisu — atrament pociągnięty malinową kredką.

⁵ Odnośnik do autorskiego przypisu — atrament pociągnięty malinową kredką.

⁶ *nućilem* — *n* napisane szarym ołówkiem na *n*.

⁷ *To* napisane ciemniejszym atramentem na *Więc*; *i* dopisane ciemniejszym atramentem pomiędzy *jeszcze* oraz *dla*; *Cię* poprawione ciemniejszym atramentem z *ciebie* — *Cię* napisane na *ciebie*, *bie* skreślone; *na* — *n* poprawione atramentem.

⁸ Odnośnik do przypisu autorskiego napisany malinową kredką.

⁹ Odnośnik do przypisu autorskiego napisany malinowym ołówkiem; *objaśnień* — znak diakrytyczny nad *ń* w rękopisie to dwie kreski (pierwsza z nich jest znakiem diakrytycznym nad *é*, a druga nad *ń* — to zabieg często stosowany przez poetę).

LXXXVII.² OMYŁKA.

x

Sukcesf bożkiem jest dziś — on, czarnoksiężtwo
 Swe, rozwinął jak globu kartę;
 Ustąpiło mu nawet i Zwyćięztwo³
 Starożytne — wiecznie, coś warte!

x

Aż spostrzeże ten tłum, u swój mogiły
 Aż obłędna ta, spostrzeże zgraja:⁴
 Że — Zwyćięztwo wytrzeźwia ludzkie siły
 Gdy sukcesf; i owszem...rozpaja!..

LXXXVIII.⁵ DŹIENNIK I EPOS.

Treści, cudne smakiem a ciemne czasy
 J ciągle postępu zdobycze,
 dziś
 Uczyniły; że, są Mecenasy...
 Ależ są i Mecenasowicze!..⁶

x

Gdzie, na pięćset umie czytać pięciu,
 Gdzie Na pięciu zaś czterech zapal kłamię;⁷
 Dedykować tam, konieczna, Księciu,
Kanclerzowi, lub dowcipnej Damie...

x

— Horacego my=

¹ 45. napisane ołówkiem na 53.

² Numer utworu wraz z asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

³ *nawet* — e poprawione atramentem; Zwyćięztwo — Z napisane atramentem na z.

⁴ *spoztrzeże* — s napisane ciemniejszym atramentem na s.

⁵ Numer wiersza wraz z asteryskami oraz separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

⁶ *Ależ* napisane ciemniejszym atramentem na *Że*; *i* dopisane ciemniejszym atramentem pomiędzy *są* oraz Mecenasowicze.

⁷ *Gdzie* dopisane atramentem na początku wersu.

[45 v]

x

Horacego mysterny, acz drobny rym
 Gdyby się nie perlił w złotym sygnecie;¹
 Minałby go Cezar, z Cezarem Rzym —
 Z Rzymem wiek... i pokolenie trzecie!

x

Lecz, są formy — co, nad falą czasów
 Jeżeli same, jak słońce nie jaśnieją?²
 Nie=wyzłóci ich pierścień Mecenasów...

x

x

x

x

x

Tak — z Dziennikiem — tak, z Epopcją!

LXXXIX.³ GADKI.

Pytasz — „Czemu?.. gdziekolwiek są Amerykanie
 „Choćby ich było tylko stu — lub, ani tyle:
 „Mają Dziennik, który się rozwinąć jest w stanie?”

x

Czemu?? — bo wyżej złota cenią oni chwile —
 Lecz, gdyby mieli zwyczaj przez całe godziny⁴
 O polityce gadać — — — byłby Dziennik wszędzie
J nigdzie... byłoby cóż, z czego nic niebędzie...
 — Skutki to wielkie!.. lubo, niewielkie przyczyny.

Mówisz — .⁵

¹ *perlił* – r napisane szarym ołówkiem na r, t pociągnięte szarym ołówkiem; *sygnecie* — pierwsze e poprawione atramentem.

² Pytajnik napisany atramentem na średniku.

³ Numer utworu wraz z asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

⁴ *przez* — e poprawione atramentem.

⁵ Kropka po myślniku — *lapsus calami*.

Mówisz — — „Gdybyśmy byli jak Amerykianie
„Którym to jest właściwém...” —

— ... przerywam Ci Panie —²

Bo, w żagle dmiesz a niechcesz dobywać kotwicy:³

Amerykianie, któż są?... Europejczycy! —⁴

XC.⁵ DWA GUŻIKI.

(:z tyłu:)

— Kmieć, mówi jak mu łatwiej — zaś, człowiek uczony

Jak się w szkole nasłuchał — gdy, umysł natchniony,

Mówiąc, tworzy... i wiele pierw przed Gramatyką⁶

Jest Homer..! lecz, profesor mówi tak jak pisze;⁷

J porwałby się gotów na słońce z motyką —

A Muzyk mówi jak mu lgną w palce klawisze.

J gdyby kto zagnańca postawił dzikiego

Przed świątynią w Athenach, na której frontonie

Są, te a te zarysy — — rzekłby on: „dla czego?..⁸

„Dla czego? plan przeżiera z głębi, nie zaś tonie

„W posadach gmachu? czemu? te wewnętrzne=prawa

„Sterczą?.. jako Mamuta grzbiet z wyżyn mogiły...”

Gdy, linja owa =

¹ 46. napisane ołówkiem na 5-.

² Wers przełamany po 7 sylabie, po obu stronach rozłamania dopisane (prawdopodobnie w redakcji brulionowej) malinową kredką myślniki; *Panie* — *P* napisane atramentem na *p*.

³ *kotwicy* — lekcja niepewna; możliwe odczytanie: *Kotwicy*.

⁴ *któż* poprawione z *kto* — *ż* oraz znak diakrytyczny dopisane atramentem; *Europejczycy* — *e* poprawione atramentem.

⁵ XC. napisane na LXX (lekcja niepewna).

⁶ *pierw* — *e* napisane atramentem na *e*.

⁷ *Homer* — *e* napisane atramentem na *e*.

⁸ *Są, te* — *e* poprawione atramentem.

[46 v]

„Stérczą, jako Mammuta grzbiet, z wyżyn mogiły:¹

śiły

„Gdy, linja owa, najmniej niedodawa śiły —

„A owy rozstęp linii, niespotęża śiły...”

X

Pytania te, i takie byłoby zdziwienie

Dzikiemgo Scyty — Dzikość bowiem z tąd pochodzi

Że się jest jednostronnym jak kwiatów korzenieJ że się przećiw=wrrotnych połowic, nie godzi.

X

Kwiat śpiewa: „ja, od słońca prosto drgam!” — a korzeń²Że kwiat mu jest korzeniem... że, różność? z położen³

Jdzie; lecz, nie z natury — i że on w ciemności

Gdzie dąży? czując; kwiatów podeptał próżności!

X

Lecz mowa=piękna zawsze i wszędzie, polegaNa wygłoszeńiu słowa zarazem ponętnie⁴J tak, zarazem, że się pisownię postrzega:⁵

Po tej to zgodzie jak po nieomylnym piętnie

Poznasz: pojedynczości obcowanie z PrawemDucha? z literą — nocnej głębokości z jawem!⁶

X

Dodam tu — że Chińczykom, skoro nas obaczą⁷

Najdziwniejszą się rzeczą =

¹ z wyżyn — z napisane atramentem na z.² ja, do — przecinek dopisany atramentem.³ Pytajnik napisany atramentem na przecinku.⁴ wygłoszeńiu — s napisane szarym ołówkiem na s, znak diakrytyczny nad ń pociągnięty szarym ołówkiem.⁵ tak — t pociągnięte szarym ołówkiem.⁶ nocnej — n napisane atramentem na n, é poprawione szarym ołówkiem; głębokości — łę delikatnie poprawione szarym ołówkiem, ć poprawione z c — nad c dopisany znak diakrytyczny (szary ołówek).⁷ Chińczykom — k poprawione atramentem; skoro — k poprawione atramentem; obaczą poprawione z zobaczą — o napisane atramentem na zo.

Najdziwniejszą się rzeczą wydają guziki
 Dwa, z tyłu! te, pytają Chińczyki: „co? znaczą..
K'czemu? są...” —
 — Użyteczność, ocenia człek dżiki²
 Lecz harmonij ogólniej pojąć on nie może
 Jak chory wstać i swoje na plecy wziąć łożę —
 On — ani dostrzedz zdolny... że, gdyby jak groby,³
 Lub jak szlafroki, ludzie zatyli?... to, może⁴
Guzików=dwóch na krzyżu wcale niebyłoby!⁵

XCI.⁶ SPOWIEDŹ.

Gładiator⁷
 — „Ojcze Jańie!.. odmówiłem danin
 Bogom Rzymskim — jak Wy, nas uczycie:
 Przez słowa Twe, jestem Chrześcianań
 Choć Gładjator, przez całe me życie!⁸

x

„Cóż? uczynię — skoro, na zabawę⁹
 W Cyrk mię rzucą... życia?.. niewybieram —
 Tylko, Oycze! mam od dziecka wprawę
 Że (:bywało:) lwy głodne rozdźieram.¹⁰
 x Cóż? mi każesz =¹¹

¹ 47. napisane ołówkiem na 56 (lekcja niepewna).

² Wers przełamany po 3 sylabie. Po obu stronach wersu dopisane malinową kredką dwa myślniki.

³ *dostrzedz* — *e* poprawione atramentem.

⁴ Pytajnik i kropka dopisane do wielokropka szarym ołówkiem.

⁵ Gózików= — błąd pióra.

⁶ Numer wiersza wraz z asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁷ Podkreślenie napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁸ *Gładjator* — *j* poprawione atramentem z *i*.

⁹ „Cóż — usunięty przez poetę znak cudzysłowu w górnej frakcji.

¹⁰ *Że* — *Ż* poprawione atramentem.

¹¹ Asterysk napisany malinowym ołówkiem.

[47 v]

Cóż? mi każesz bym począł — gdy, może
 Bez=umyślnie; gdy, może z nałogu.¹
 Wcisnę ręce lwu jak dwie obróże;²
 J poklasną mnie..! nieczuli, Bogu!..”

x

Oyciec³

„Synu! ufaj — nie na śmierć Pan, woła:
 Lecz, na świadki i gody wieczyste —
 Samson, nie był wyrzutkiem Kościoła!”

x x x x x x

Gladiator⁴

„Alleluja!.. Te, salutant: Chryste...”⁵

CACKA

XCII.⁶

Myślałem ja — że Lyra i że Styl
 Choć fala je nośi jak łabędzia,
 Nieobliczającego dróg i chwil;
 Choć, cel mają w sobie: są, narzędzia!

x

Myślałem — że, gdy

¹ Kropka na końcu wersu — prawdopodobnie *lapsus calami*.

² *lwu* — *w* napisane atramentem na nieczytelnej redakcji pierwopisu.

³ Podkreślenie narysowane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁴ Podkreślenie narysowane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁵ *Te* — *e* napisane atramentem na *e*.

⁶ Numer wiersza wraz z asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

Myślałem — że, gdy Lud niema bytu,
 Że słowu, jeżeli brak powietrza;²
 Dotyka wieszcz kluczem u zenitu
 Z kąd Aura na świat płynie letsza.

x

Ja — myślałem, że każda ze strun, wie
 W jaką porę? wydzwonić co? i gdzie?..
 J myślałem — że przez ich balsamy
 Upowinowaczone różności
 Czynią — iż spóźnionych prawd, nie mamy:
 Spóźnionych; dla miękziej drażliwości.³

x

Myślałem! że wieszczów było tyle,
 Jle, jest blizn dotkliwych? — a które⁴
 Przez form=czary — przez stosowną chwilę —
 Opatrują się i leczą w porę — — —

x

Oh!.. ja, byłem błędny i sam chory:
 Ponętniejsze jest lyr przeznaczenie —
 Są one dla prawd... czém w oknach sztory,
 Na których wstrzymują się promienie,
 Wyświecając płutno malowane
 Z malaki towymi :

¹ 48. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 56.

² Że — Ż poprawione atramentem; jeżeli — drugie e poprawione atramentem.

³ Na średniku niewyraźnie narysowana szarym ołówkiem kreska — możliwe, że jest to redakcja zastępująca pierwotny znak przecinkiem.

⁴ Jle — J oraz e poprawione atramentem; pytajnik dopisany szarym ołówkiem.

[48 v]

Wyświecając płutno malowane
 Z malakitowymi krajobrazy;
 Ze źródłami ametystowymi —
 Pasterkami, owianemi w gazy...
 Z ziemią tą... co, niedotknęła ziemi!

x

— One śnią: że szyba?.. to, posadzka!¹
 One nucą — „stąpaj, bez poręczy
 „W obięcia fantazyi co się wdzięczy...”²
 — — — cacka — cacka!!

XCIII.³ ŹRÓDŁO.

Kiedy, błdziłem w Piekło, o którym nie śpiewam
 Dla tego, że mi klątwy się pierw w usta kleją
 Jak muchy brzydkie, które ze skwarów szaleją —
 J, nieśpiewam dla tego; że, nim pocznę, żiewam:
 błdząc
 Kiedy przeszedłem błdząc kolumnadę=nudów
 Długą i prostą — tudzież, Kaprysów=przedśienia,
 J niedogasłych w piasku Cmętarz=wielkoludów
 Ruszających się sennie, pod brukiem z kamienia;
 Gdy pomierzyłem kroki memi przedpokoje
Nerwow=głupich, co

¹ że — e poprawione atramentem.

² Znak cudzysłowu w górnej frakcji napisany nad pierwszą kropką wielokropka.

³ Numer wiersza wraz z separatorem napisane rozwodnionym atramentem i pociągnięte malinową kredką.

Nerwów=głupich, co ciągle przymierzają stroje
 A nie są nigdy na czas ubrane weselny...!
 — Gdy przestąpiłem nędzy=próg — kłamstwa=podwoje
 J mijałem już Zbrodni labirynt bezczelny,
 Po=oklejany zewsząd wyrokami prawa — —²
 Znalazłem się na miejscu, gdzie pod stopą lawa
 Stygła — i szedłem dalej w powietrzu i porze
 J światłe; które były rzetelnie bez=Boże!..
 ó
 — Na podobieństwo łąnów zwęglonych wółkanem³
 Lub morza, co zatęchło postępem wstrzymanym,
 wzajem
 Morza fal, które stając poglądały na się
 Zadziwione niezwykłym głębi obyczajem ==⁴
 Jak Sfynxy — — zaś, nad niemi pelikanów nieco
 Z otwartymi gardłami, co schły od pragnienia
 J gwiazd pare czerwonych które w odchłan lecą
 Gasnąc....
 ... tam szedłem — (:spomnieć trudno, bez wytchnienia!..) ⁵
 Szedłem tam — — kędy?.. wątpiąc... gdy, roślina drobna,⁶
 Błada, i do niewprawnie wyszytej, podobna,
 Szepnęła mi... „jest źródło” a dalej, w parowie
 Poczulem coś, jak wilgoć.
 Z téjże saméj strony,⁷
 Śmiech mię doleciał gorzki i szmer przytłumiony
 J obaczyłem męża z rękoma

¹ 49. napisane na numerze pierwopisu 57.

² Po=oklejany — k poprawione atramentem.

³ wółkanem poprawione z wulkanem — ó napisane atramentem na u.

⁴ obyczajem — e poprawione atramentem, myślnik na końcu wersu skreślony w redakcji kaligraficznej.

⁵ Wers rozłamany po wielokropku.

⁶ Szedłem — pierwsze e poprawione atramentem.

⁷ Wers rozłamany po siódmej sylabie.

XCV.² NERWY.

X

Byłem wczora, w miejscu, gdzie mrą z głodu —³

Trumienne izb oglądałem wnętrze;⁴

Noga, powinęła mi się u schodu,

Na nieobrachowanym piętrze!⁵

X

Musiał to być cud — cud to był

Że chwyciłem się belki spruchniałej...⁶

(:A gwóźdz w nię tkwił

Jak w ramionach Krzyża!...:) — uszedłem cały! —

X

Lecz uniosłem, pół serca — nie więcej —⁷

Wesołości?...zaledwo ślad!

Pominałem tłum, jak targ bydlęcy;

Obmierzył mi świat...

X

Muszę dziś pójść do Pani Baronowej,

Która przyimuje bardzo pięknie

Siedząc, na kanapce atlasowej —

Cóż? powiem jęj...

...Zwierciadło pęknie,⁸

Kandelabry się skrzywią na realizm,

¹ 50. napisane ołówkiem na numerze 58.

² Numer wiersza wraz z asteryskami i separatorem napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

³ gdzie — ż napisane atramentem na z.

⁴ Trumienne — pierwsze e poprawione atramentem; wnętrze — ę poprawione atramentem.

⁵ piętrze — ę poprawione atramentem.

⁶ Że — Ż napisane atramentem na Z.

⁷ Lecz — z napisane atramentem na z.

⁸ Wers rozłamany po czwartej sylabie.

[50 v]

Kandelabry się skrzywią na realizm,
 J wymalowane papugi
 Na plafonie — jak długi
 Z dzioba w dziób, zawołają: „Socializm!”

x

Dla tego: usiądę z kapeluszem¹
 W rękę — — a potem go postawię
 J wrócę milczącym faryzeuszem²
 — Po zabawie.

XCVI.³ OSTATNI-DESPOTYZM.

„Cóż nowego?” — „Despotyzm runął!.. wraz opowiem:
 Oto depesza...
 ... „jakże? Pan cieszy się zdrowiem:⁴
 Niech Pan siądzie — depesza? mówi?.. spocząć proszę —
 Lecz, co? słyszę: w przyśionku chrześzczą mekintosze;
 Któs nadchodzi! — to Baron — jakże? cenne zdrowie...⁵
 Niech siądzie — — cóż? nowego nam Baron opowie...

x

Depesza ta, co? mówi... może pomarańczę?..
 Lub, może wody =

¹ *kapeluszem* — drugie *e* poprawione atramentem.

² *wrócę* — *ę* poprawione atramentem.

³ Numer wiersza wraz z asteriskami napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

⁴ Wers rozłamany po piątej sylabie; *zdrowiem* — lekcja niepewna, bowiem poeta nad wyrazem umieścił atramentem dwa znaki diakrytyczne (prawdopodobnie kropki): pierwszy pomiędzy *w* oraz *i*, drugi pomiędzy *i* oraz *e*.

⁵ *cenne* — pierwsze *e* poprawione atramentem.

51[r].¹

Lub, może wody z cukrem? — — „Upadły szarańcze
 W Grecyi — — na Cyprze, brzeg się w odchłanie usunął:
 W Cyruliku Sewilskim występuje Pitta —
 — Pomarańcza, jak widzę z Malty — wyśmienita!
 Może drugą...

x
 ... i jakże Despotyzm ów runął??²

x

Lecz — właśnie anonsują ex=szambelanowę
 Z synem przybrany — — cóż Pan mówisz na nepotyzm[?]³
 Chłopiec starszy od matki o rok i o głowę...
 Właśnie nadchodzą:
 ... jakże? runął ów Despotyzm.⁴

XCVII.⁵ FINIS.

... Pod sobą samym wykopawszy zdradę
 Cóż, z życia kończę: kończąc — mecum=vade
 Złożone ze stu perelek nawlekłych,
 Logicznie w siebie jak we lżę lża; wciekłych
 Wstrzymuję pióro =

¹ 51. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 59.

² Wers rozłamany po czwartej sylabie.

³ Z *synem* — Z napisane atramentem na Z.

⁴ Wers rozłamany po piątej sylabie.

⁵ Numer wiersza wraz asteryskami napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

[51 v]

Wstrzymuję pióro... niżeli... niżeli
 Zniecierpliwiony się wstrzyma czytelnik:
 Poszyt zamykam ćicho, jak drzwi celi — —

X

Tak, Flory=badacz, dopełniwszy zielnik
 Gdy z poziomego mchu najmniejszym liściem
 Szeptal o śmierciach tworów; chce, nad wnijściem
 Księgi, podpisać się... pisze... śmiertelnik!¹

X

XCVIII.² KRYTYKA.

(:wyjęta z czasopismu:)

VM: złożone ze stu, rzeczy drobnych,³
 Wyszło — — Kolega nasz (: niespracowany
 Krytyk:) źle, wróży z utworów podobnych..!
 — Takowej, wszakże, dalecy odmiany;
 W niespracowanym Czasopiśmie naszym
 Zapowiedzianą przyszłością, nie straszym.

X

Literatura kwitnie —

¹ *Księgi* — K, ś oraz ę poprawione jaśniejszym atramentem; *podpisać* poprawione z *napisać* — *pod* napisane atramentem na *na*.

² Numer wiersza wraz z asteriskami napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

³ VM: napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

[52 v]

lżėj

W książce on może lżėj brzmieć i przyjemniej
 Rytm powodując dla słuchaczów miły:
 (:Z kąd, nazwy Wieszczow=krzyża, lub mogily;
 Co, w nawałności lśnią nam z wierzchu Cyklad:)¹

za

Tych — niechaj autor używa jak przykład!..²

x

Jak, na Leandra czekająca Hero,
 Zapala światłość i nući jėj: „prowadź!”
 Tak, my; surowość, lecz i światłość szczerą
 Zwykliśmy dla piór obłądnych szafować —
 Autor, nie wie: że, jedną literą³
 Zatracić można i można zachować..!

x

Poeta?... jeżeli poetą prawdziwie —
 Życ pierwej musi w tym samym żywiole
 Który rozlewa potem w swoim śpiwie.
 — Nie mają tętna wymarzone bole
 Ni burz opisy przy biórowym stole...

x x x x x x

PS Chwalić możemy nie jedną końcówkę⁴
 Zaciętą kształtnie =

¹ *wierzchu* — z napisane atramentem na z; według Józefa Ferta poeta w redakcji czy-stopisowej autografu poprawił c na C w wyrazie *Cyklad*. Trudno jednak zgodzić się z taką lekcją. Zgrubienie powstałe przez zbyt mocne naciśnięcie stalówką pióra przy pisaniu litery C nie może być interpretowane jako zapis małej litery c w pierwopisie (VMFert3, 530).

² *używa* poprawione z *zażywa* — *uż* napisane rozwodnionym atramentem na *zaż*.

³ *Thusta* plama po wyrazie *literą*.

⁴ *PS* podkreślone atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem.

PS Chwalić możemy nie jedną końcówkę²

ditto:

Zaciętą kształtnie — — druk, broszury [wyraz nieczytelny]:³

Można ją nabyć oprawną, lub, zszytą

Owdzie i owdzie — — jedna, za złotówkę.

.XCIX.⁴

FORTEPIAN

szopena

(:do Antoniego C.....:)

„La musique est une chose etrange!”

Byron

„L’art?... c’est l’art — et puis, voila

„tout. —

Beranger.⁵

¹ 53. napisane ołówkiem na numerze 61.

² PS — podkreślenie atramentem pociągniętym malinowym ołówkiem.

³ *Zaciętą* — *ć*, *ę* oraz *t* poprawione szarym ołówkiem; *ditto* napisane nad zatartym przez poetę wyrazem. Warto przytoczyć propozycję Józefa Ferta dotyczącą lekcji nieczytelnej dziś poprawki czystopisowej: „Może w tym miejscu pierwotnie było: *broszur ósemkę?* — np. seria Brockhausowskiej Biblioteki wychodziła rzeczywiście w postaci broszurowej lub oprawnej. «Ósemka» (czyli oktawa) to najpopularniejszy format książki.” (VMFert3, 531 przypis).

⁴ Numer utworu napisany atramentem i pociągnięty malinową kredką.

⁵ Dwie poziome kreski okalające motta z Byrona i Berangera napisane malinowym ołówkiem.

[53 v]

FORTEPIAN

Szopena

do Antoniego C.....

„La musique, est une chose etrange!”

Byron¹

„L'art? (:a dit Beranger:) c'est l'art... et=
„=puis, voila tout”

Beranger²

¹ *Byron* — podkreślenie napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

² *Beranger* — napisane malinowym ołówkiem. Dwie kreski okalające motta z Byrona i Berangera napisane malinowym ołówkiem.

FORTEPIAN SZOPENAI.²

Byłem, u Ciebie w te dni przedostatnie
 Niedościeżonego wątku —³
 — Pełne, jak Myth,
 Blade; jak świt...
 — Gdy życia koniec, szepce do początku:⁴
 „Nie stargam Cię ja — nie! — Ja; u=wydatnię”!..⁵

II.

Byłem u Ciebie w dni te, przedostatnie,⁶
 Gdy podobniałeś, co chwila — co chwila —
 Do upuszczonej przez Orfeja Lyry,⁷
 W której się rzutu=moc z pieśnią prześila,
 J rozmawiają z sobą struny cztery;
 Trącając się,
 Po dwie — po dwie —
 J szemrząc z cicha:
 „Zaczął=że on
 „Uderzać w ton?..
 „Czy taki Mistrz!... że gra... choć, dopycha?

III.

Byłem u Ciebie w te dni, Fryderyku!
 Którego ręka, dla swojej białości⁸
 Alabastrowej — i wzięcia — i szyku,⁹
 J chwiejnych dotknąć jak strusiowe pióro;¹⁰

¹ 54 napisane ołówkiem na 62.

² Numeracja strof napisana atramentem i pociągnięta malinowym ołówkiem.

³ *Niedościeżonego* — e napisane ołówkiem na pierwszym e.

⁴ *koniec* — k pociągnięte atramentem.

⁵ *Ja* poprawione z *ja* — J napisane atramentem na j.

⁶ *przedostatnie* — drugie t napisane atramentem na r.

⁷ *Orfeja* — j podwójnie kreskowane (analogiczne do i); *Lyry* — lekcja niepewna, możliwe odczytanie: *lyry*.

⁸ Według Tadeusza Filipa „po wyrazie *ręka* następowały pierwotnie 3 kropki, z których środkowa została następnie poprawiona na *przecinek*, a pierwsza i trzecia pozostawione (najprawdopodobniej przeznaczone do skreślenia)” (VMFilip 49). Rację ma jednak Józef Fert, dla którego „owe «kropki» to przypadkowe atramentowe plamki; jest ich zresztą więcej niż trzy” (VMFert3, 541 przypis).

⁹ *szyku* — k poprawione ołówkiem.

¹⁰ *dotknąć* — ę poprawione szarym ołówkiem.

Mięszała mi się w oczach z klawiaturą
Z słoniowej kości...

J byłeś =

[54 v]

„Na Taborze!”

V.

J była w tém Polska, od Zenitu
Wszchedoskonołości dziejow
Wzięta =

kował się wersją wydrukowaną w bendlikańskim *Piśmie zbiorowym*, ale mógł też korzystać z jakiejś pierwotnej — dziś nieznanej — wersji dzieła, która była źródłem zarówno redakcji drukowanej, jak i tej w VM”.

IX.

Patrz!.. z zaułków w zaułki
 Kaukazkie się konie rwą
 Jak przed burzą jaskółki²
 Wyśmigając, przed półki;³
 Po sto — po sto — —⁴
 — Gmach, zajął się ogniem, przygaś! znów,
 Zapłonął znów — — i oto, pod ścianę⁵
 czoła
 Widzę ożałobionych czoła wdów⁶
 Kolbami pchane — —⁷
 znów
 J widzę znów, acz, dymem oślepian⁸
 Jak, przez ganku kolumny
 Sprzęt z — z
 Podobny sprzęt do trumny⁹
 Wydźwigają... runął... runął, Twój fortepian!¹⁰

X.

Ten!.. co Polskę głosił od zenitu
 Wszechdoskonałości Dziejow
 Wziętą, hymnem zachwyty —¹¹
 Polskę; przemienionych kołodziejów:¹²
 Ten sam — runął — na bruki, z granitu!

¹ 56. napisane na ołówkiem na 64.

² jaskółki poprawione z jaskułki — ó napisane atramentem na u.

³ Wyśmigając — ś napisane atramentem na niewyraźnym ś; g napisane atramentem na niewyraźnym g.

⁴ Po — P poprawione atramentem.

⁵ ścianę — lekcja niepewna; możliwe odczytanie: ścianą.

⁶ czoła — napisane ołówkiem, później zaś poprawione atramentem; ożałobionych — ł oraz y poprawione ołówkiem; czoła skreślone ołówkiem i atramentem; wdów — o napisane atramentem na niewyraźnym ó.

⁷ Kolbami — K poprawione atramentem, m napisane atramentem na m.

⁸ dymem — e poprawione atramentem.

⁹ Sprzęt podobny — zmiana szyku wyrazów, z której poeta najpierw się wycofał, a później do niej powrócił, dopisując Sprzęt na początku wersu.

¹⁰ runął, — przecinek napisany atramentem na kropce.

¹¹ Wziętą, — przecinek napisany ołówkiem na średniku.

¹² kołodziejów poprawione z kołodziejów — o napisane ołówkiem na u oraz ź napisane ołówkiem na z.

56[r].

— J oto: jak, zacna myśl człowieka¹³
Potérany jest gniewami ludzi:¹⁴
Lub, jak, od wieka
Wiekow — wszystko, co zbudzi! / J oto =¹⁵

¹³ *jak*, — *k* poprawione ołówkiem, przecinek dopisany ołówkiem i poprawiony atramentem.

¹⁴ *ludzi* poprawione z *ludzi* — znak diakrytyczny dopisany ołówkiem nad *z*.

¹⁵ Reklamant napisany w tej samej linii, co ostatni wers, przedzielony łukiem narysowanym atramentem.

[56 v]

J — oto — jak ciało Orfeja¹
 Tysiąc pasfyi rozdziéra go w części;
 A każ[d]a wyje: „nie ja!..
 „Nie ja! — ” zębami chrzęści —²

x

uderzmy w
 Lecz Ty? — lecz ja? — zabrzmiemy sądne pienie
 Nawołując: „Ćiesz się późny wnuku!..
 „Jękły, głuche kamienie:
 „Jdeł, sięgnął brodu — — ...³

x⁴

C.

¹ Orfeja — j z podwójnym kreskowaniem.

² zębami — ę poprawione atramentem i szarym ołówkiem, b napisane atramentem na b; chrzęści — z napisane atramentem na z, ę poprawione atramentem.

³ Wielokropek usunięty (skreślenie napisane ołówkiem i poprawione atramentem). Według Józefa Ferta na końcu wersu skreślone trzy myślniki (omyłka badacza) (VMFert3, 556). Ponadto warto odnotować brak zamknięcia cudzysłowu na końcu wersu.

⁴ Pomiędzy asteriskiem i separatorem (atrament poprawiony malinowym ołówkiem) umieszczony niewyraźny, zamazysty podpis poety (atrament).

57[r].¹C.²

NA ZGON

śp: Jozefa Z: oficera Wielkiej=Armii³rannego pod Paryżem:⁴jednego, z naczelników Powstania
w Polsce.

Przedwieczny — którego nam odkrył Syn
 J o którym więc możemy mówić bezpiecznie
 Choćaż nigdy Go niewidzieliśmy —
 Przedwieczny, niepragnie boleści tej
 Która osłupia serce ludzkie
 W wytrwały je zamieniając głąz.
 Przenosi On, ową raczej, która, zwycięża⁵
 Śiebie samą — — i z poćiechami graniczy.
 Ucho Jego: pełne jest Miłosierdzia
 Ani rade słuchać jęków =

¹ 57. napisane ołówkiem na numerze 65.

² Numer utworu wraz z separatorem oraz kreską oddzielającą tytuł od tekstu głównego napisane atramentem i pociągnięte malinową kredką.

³ Wielkiej=Armii — łącznik, podobnie jak podkreślenie, dopisany szarym ołówkiem.

⁴ *rannego* — niewyraźny znak diakrytyczny, który powinien znajdować się nad *e*, napisany przez poetę nad *g* (lekcja niepewna, możliwe odczytanie: *rannego*).

⁵ *która* — kropka lub kreska napisana atramentem pomiędzy *r* oraz *a*.

[57 v]

Ani rade słuchać jęków człowieczych;
Lecz, skoro się gdzie nadłamię trawa polna
Upuszcza On na nią kroplę rosy
Ktora, z tak ogromnego Nieba,
Utrafia, na drobne miejsce swoje.
— Dla tego to w Epoce w której jest więcej
 Rozłamań, niżli Dokończeń...
Dla tego to w czasie tym, gdy więcej
Jest Roztrzaskań, niżli Zamknięć —
 na
Dla tego to teraz, gdy więcej jest daleko
 Śmierci, niżli Zgonów:
Twoja śmierć, Szanowny Mężu Jozefie
Doprawdy że na podobieństwo
Błogosławionego jakby uczynku!
— Możebyśmy już na śmierć zapomnieli
O Chrześcijańskim skonu pogodnego tonie¹
J o całości żywota dojrzałego...

¹ *skonu* — *k* pociągnięte atramentem.

53=59

58[r].¹

Możebyśmy już zapomnieli doprawdy..²
Widząc — jak wszystko nagle rozbiega się³
jak
J zatrzasakuie drzwiami przeraźliwie:
Lecz, mało kto je zamknął z tym królewskim=
=wczasem i pogodą,
Z jakimi kapłan zamyka Chostię na ołtarzu.

·KONIEC VADE:MECUM·⁴

(:Epilog:)

¹ 58. napisane ołówkiem na numerze 66. Wcześniej napisany przedział stron 53=59.

² ..! poprawione z wielokropka — wykrzyknik dopisany na ostatniej kropce jaśniej-
szym atramentem.

³ *rozbiega* — z napisane atramentem na z.

⁴ Atrament pociągnięty malinowym ołówkiem.

[58 v]

Epilog.¹

Na wstępie do Vade=mecum² skreśliwszy³ zarówno nierozwlekłe jak rzekomo, pojęcie nasze o obecnym stanie Poezyi; niewahamy się dać tu miejsce⁴ Listowi następującemu, którego treść, lubo poufna, tém więcej je= =dnakże należy do niniejszego⁵ zbioru iż Dziennikarstwo nasze⁶ niezatrzymuje⁷ i nieobejmuje⁸ nigdy bieżących wrażeń a przeto znane są nam tylko apotheozy pośmiertne i mo= =numentalne owacie. Ukształcić zaś współczesnego sądu nie =jesteśmy w możności — owszem, takowego⁹ unikamy przez dra= =żliwość z razu ogłędną, potem systematyczną a nareszcie nieszczera.¹⁰

Do Walentego Pomiana Z:
zwierając mu rękópisma, następnie wyszłe
w XXI-Tomie Bibl: P P.¹¹

¹ Wyraz podkreślony atramentem i pociągnięty malinowym ołówkiem.

² Vade=mecum dodatkowo podkreślone czerwonym ołówkiem w redakcji brulionowej.

³ skreśliwszy — nad sz niewyraźna kreska — *lapsus calami*

⁴ miejsce — é napisane jaśniejszym atramentem na e.

⁵ niniejszego — é pociągnięte jaśniejszym atramentem.

⁶ nasze — n napisane atramentem na niewyraźnym n.

⁷ niezatrzymuje — lekcja niepewna, możliwe odczytanie: *niezatrzymuje*.

⁸ nieobejmuje — pierwsze e pociągnięte jaśniejszym atramentem.

⁹ takowego — k poprawione atramentem.

¹⁰ Separator pod *Epilogiem* narysowany atramentem i pociągnięty malinowym ołówkiem.

¹¹ Strona tytułowa: podany pełny tytuł: Do Walentego Pomiana Z: zwierając mu rękópisma, następnie wyszłe w XXI-Tomie Bibl: P P.; bezpośrednio pod nim motto w języku francuskim.

Wstęp do Epilogu wraz ze stroną tytułową listu poetyckiego oraz pierwszym wersem wpisane były bezpośrednio do kodeksu VM. Cały utwór Do Walentego Pomiana Z pierwotnie był napisany ołówkiem na czterostronicowym arkuszu. Później poeta naniósł kopię atramentową „na istniejący zapis ołówkowy (dziś poza pojedynczymi znakami zupełnie nieczytelny) (...), wprowadzając również szereg oddzielnych skreśleń i poprawek. W tej niejako palimpsestowej postaci włączył autor swój rękopis do VM” (VMFert3, 565). Pierwotnie utwór miał stanowić wstęp do poematu *Quidam*. Ostatecznie jednak tę rolę spełnił wyjątek z listu Norwida do Zygmunta Krasińskiego z 1859 r. Podkreślenie tytułu wraz

[58 v]

x

„Absurdite! toute chose avancée
 „par nos antagonistes, contraire
 „à notre routine ou au desfus
 „de notre intelligence”

Dictionaire Contemporain¹²

x

I.

Zaledwo się myśl tego wydawnictwa wszczęła,

z dwoma liniami okalającymi motto narysowane malinowym ołówkiem; asteryski wraz z numerem strofy napisane atramentem i pociągnięte cynobrowym ołówkiem.

¹² Przekład za PWsz II 393: „Niedorzeczność — każda sprawa wysunięta przez naszych przeciwników, niezgodna z naszymi nawykami albo przewyższająca naszą inteligencję. *Słownik współczesny*”.

58a

dialogi o sztuce

(.)¹ 1. Promethidion²: w Paryżu 58b2. pisemko O sztuce w Paryżu r. 1855

w pierwszej z tych dwóch książeczek za=
powiedziane było w formie³ dialogu to, co
w drugiej stało się powodem!:- dziś, na=
stały już fakta i pokryły polemikę. –

(..) O Krytykach i Recenzentach⁴
warszawskich pismo śp Adama Mickie=
wicza zakończone temi słowy „ szczęśliwi!
„pisałem w Peterzburgu ect”

(...) O potrzebie=idei⁵, proza Juliusza
Słowackiego tudzież inne feuilles
volantes w których powiada: że rodacy
tak dalece Jdeę⁶ lekce=ważą⁷ iż życzyliby so=
Lord
bie ażeby Palmerston⁸ sam, własnymi ręk=
=koma bąby⁹ rzucił¹⁰ na mury Chińskie nie
zaś myślą stanu wojnę¹¹ tę czynił.

pisma

(+) Wiadomości=polskie¹² — Numer

58a

¹ Odnośniki do przypisów napisane malinową kredką. Przypisy do *Walentego Pomiana* umieszczone na papierowej wklejce. Linie oddzielające przypisy narysowane malinową kredką. Poeta, redagując przypisy, używał dwóch rodzajów tuszu: I red. — atrament, II red. — rozwodniony atrament.

² Podkreślenie — atrament poprawiony malinowym ołówkiem.

³ *formie* — *f* poprawione rozwodnionym atramentem.

⁴ O Krytykach i Recenzentach — dwie litery *t* poprawione rozwodnionym atramentem.

⁵ O potrzebie=idei — *t* poprawione rozwodnionym atramentem.

⁶ *Jdeę* — *J* napisane rozwodnionym atramentem na *i*.

⁷ *lekce=ważą* — łącznik dopisany pomiędzy wyrazami rozwodnionym atramentem.

⁸ Palmerston — *e* oraz *t* poprawione rozwodnionym atramentem.

⁹ *bąby* — *lapsus linguae*, powinno być: *bomby*.

¹⁰ *rzucił* — *u* poprawione rozwodnionym atramentem.

¹¹ *wojnę* — *j* oraz *ę* poprawione rozwodnionym atramentem.

¹² Wiadomości=polskie — pomiędzy wyrazami dopisany rozwodnionym atramentem łącznik, całość podkreślona atramentem i pociągnięta malinową kredką.

w którym¹³ jest donieśienie¹⁴ jak? była
 uszanowaną chwilą zgonu¹⁵ świętej¹⁶
 i¹⁷ coraz wiekopomniejszej¹⁸ pamięci, naj wię=
 kszego poety czasu swego Zygmunta Kra=
 sinskiego —¹⁹ co, wszelako następnie
 wraz się zatarło i pokryło. —

¹³ *którym* — *t* poprawione rozwodnionym atramentem.

¹⁴ *donieśienie* — znak diakrytyczny dopisany nad *s* rozwodnionym atramentem.

¹⁵ *zgonu* — *z* poprawione rozwodnionym atramentem.

¹⁶ *świętej* — *t* poprawione rozwodnionym atramentem.

¹⁷ *i* — poprawione rozwodnionym atramentem.

¹⁸ *wiekopomniejszej* — nad *e* dopisany rozwodnionym atramentem znak diakrytyczny.

¹⁹ Myślnik napisany rozwodnionym atramentem na kropce.

Z.....

Do Walentego Pomiana Zakrzewskiego¹(zwierając mu rękopisma)²następnie w XXI. tomie Biblioteki P. P. wyszłe³

„absurdité — Toute chose avancée par nos antagonistes

„ — contraire a notre routine ou au desfus

„de notre intelligence:

Dictionnaire Contemporain⁴

I.⁵ Zaledwo się myśl tego wydawnictwa wszczęła
 Pytasz mię jak? je nazwać — Pisma, albo Dzieła?
 Jakbyś do obu nazwisk tajemne miał wstręty —
 Pojmuję to, i wraz Ci odpowiem, Walenty!
 — A naprzód: gdyby na myśl przyszło Księgarzowi
 Zebrać registra, listy, notatki i kwity
 Ktoremi Voltaire (:lubo pisarz znamienity:)
 Zaszczepić uśiłował swemu powiatowi

(.)

Rękodzielnię=zegarków — o! powiem Ci szczerze

Jż książkę z tąd powstałą, że, taką agendę

i

Zwałbym Dziełem, owszem; więcej że jest dziełem wierzę⁶

¹ Z..... napisane rozwodnionym atramentem nad skreślonym Zakrzewskiego; tytuł i podtytuł zakreślone atramentem pociągniętym malinowym ołówkiem.

² *mu* — *m* napisane atramentem na *m*; *rękopisma* — *ę* poprawione rozwodnionym atramentem, *a* dopisane rozwodnionym atramentem.

³ *następnie w XXI. tomie Biblioteki P. P. wyszłe* dopisane rozwodnionym atramentem do podtytułu zamkniętego w nawiasie; *następnie* — *ę* oraz *p* poprawione atramentem, *n* napisane atramentem na drugim *n*.

⁴ Motto: Drobne różnice pomiędzy wersją na stronie tyłowej a tą napisaną na k. 59r.:

Absurdite! [strona tytułowa]; Absurdité —

antagonistes, contraire [strona tytułowa]; *antagonistes* — *contraire*

à notre [strona tytułowa]; *a notre*

intelligence [strona tytułowa]; *intelligence:*

Wszystkie znaki napisane w transliteracji odmiennym kolorem czcionki oznaczają te litery, które w II redakcji poeta poprawił rozwodnionym atramentem.

⁵ Numer strofy (atrament poprawiony malinowym ołówkiem) umieszczony na papierowej zawiasce.

⁶ *Zwałbym* poprawione ze *Zwę* — *albym* napisane rozwodnionym atramentem na *ę*.

zwać tu

Niż mnóstwo innych ktorych i czytać niebędę.

Tragedie

— Tak samo: nie ~~Drammaty~~ rozwlekłe Byrona⁷
 Dziełami jego nazwałbym, lecz te namiętne⁸
 Powiastki Greckie ktorych nić u jego łona
 Snowała się a stroffy ulatały smętne
 Jak duchy którym wcieleń czas odmówił chy[ż]y;
 J płaczą, że niebyły armii=bulletinem
 Kochankiem bochaterem, męczeńnikiem — czynem —
 czas skapil im i drzewa
 Że: [wyraz nieczytelny], dwóch drzazg i gwoździ skapil im do krzyży...⁹
 — Jakkolwiek, co innego z tragedią Schakespear'a:
Dramy jego, są dzieła; i u Danta niemniej¹⁰
 dalej i
Pieśń dziełem jest jakkolwiek na pozor przyjemniej
 Zamknięta, i dzwoniąca rythem w krąg jak sfera.¹¹
 — Owszem: im większy sztukmistrz tém słowo a dzieło
 Bliżej się (:nie w bliźniący:) w trzeźwy uścisk wzięło¹²
 J jedno znasza drugie posilkując wzajem¹³
 Jak prawo, gdy przekwitnie ludu obyczajem.¹⁴
 Zwij więc jak chcesz? współczesność, minie niestateczna¹⁵
 Lecz, nie ominie przyszłość: Korrektorka=wieczna!..

⁷ nie — e napisane jaśniejszym ołówkiem na e.

⁸ nazwałbym — n napisane atramentem na n.

⁹ Lekcja pierwopisu: Że: [--], dwóch drzazg i gwoździ skapil im do krzyży... || VM Fert3, 572: Że: naród, i dwóch [?] drzazg i gwoździ skapil im do krzyży... .

¹⁰ Dramy poprawione z Drammy — y napisane atramentem na my.

¹¹ rythem — r napisane atramentem na r; w krąg — w napisane atramentem na w.

¹² nie w bliźniący ujęte w nawias, który zatarł przecinek napisany obok bliźniący.

¹³ J napisane atramentem na a; pomiędzy jedno oraz znasza niewyraźny znak — lap-sus calami; znasza — asza poprawione atramentem.

¹⁴ Jak — J oraz k napisane atramentem na J i k; przekwitnie poprawione z przykwitnie — e napisane atramentem na y.

¹⁵ chcesz? — pytańnik napisany atramentem na przecinku.

x

Powiem Ci tylko, ani ukryć się poważę
 Co? myślą, gdy wyrzeczę kto słowo: Poeta!
 Jm zdaie się że dziewięć panien kałamarze¹⁶
 Noszą mu a warkocze każdej jak kometa¹⁷
 [A] wzrok? jak nieba lazur, lub noc południowa —
 Szaty? jak obłok, poszept? jak mgła porankowa.
 Że jaw, że jawu złoty wół i lew miedziany
 J że niedoperz=dziejów którego wciąż głowa
 Dysze, a tułów bywa co wiek wypychany
 Że płowy lampart tudzież innych bestyi stado
 Mijają go! że łacno do stop mu się kładą...¹⁸
 Więc czoło wieszczą taką otoczone szczwalnią
 Są, którzy chłodzić radzi słowem przyzwoitym
 J myślą że sprostują Cię i u=realnią¹⁹
 A ty, przy owém cierpiąc, cierpisz jeszcze przy tém.²⁰
 — Jakoż, gdyby Mickiewicz po owych już wstrętach²¹
 „O krytykach Warszawskich i o recenzentach; (...)”²²
 Nie jeden dziś z obiętych w pisma tegoż treści²³
 Nie jeden z onych mowieć którzy żość mu nieśli=
 =zgniłą
 Przeczyłby: „jako żywo! (:mówiąc:) tak, nie było”²⁴

¹⁶ *zdaie* — e poprawione atramentem; *kałamarze* poprawione z *kałamaże* — rz napisane atramentem na *że*, e dopisane atramentem na końcu wyrazu.

¹⁷ *a warkocze* — a napisane atramentem na *a*; *kometa* — e poprawione atramentem.

¹⁸ Wykrzyknik napisany atramentem na przecinku; *że* — ż napisane atramentem na *z*.

¹⁹ *Ćię* — Ć napisane ciemniejszym atramentem na *c*, *ę* poprawione ciemniejszym atramentem; *u=realnią* — e oraz *a* poprawione ciemniejszym atramentem.

²⁰ *cierpisz* — z napisane ciemniejszym atramentem na *z*.

²¹ Cały wers (poza otwierającym go myślnikiem) wraz z kolejnymi linijkami pisane ciemniejszym atramentem.

²² Wers podkreślony atramentem i malinową kredką; odnośnik do przypisu napisany malinowym ołówkiem na znaku cudzysłowu w górnej frakcji.

²³ *Nie* — e poprawione jaśniejszym atramentem; *obiętych* — ę poprawione jaśniejszym atramentem.

²⁴ Wykrzyknik pociągnięty rozwodnionym atramentem; *nie było* — e pociągnięte rozwodnionym atramentem; wszystkie podkreślenia zrobione rozwodnionym atramentem.

„Wcale nie! — uczciliśmy poetę, aż miło!²⁵
 „Jżaden wiersz Adama, boleścią wyparty²⁶
 „Niespotworzył się prawdę zapisując w karty:²⁷
 „Ni, gdzie w poety szale, ulgi szukał człowiek²⁸
 „Czytelnik to połyka, odkupuje to, wiek...²⁹

 „Nie! — wcale grzechu tego nie mamy na sobie³⁰
 „Składka jest — jest i posąg — i kwiaty na grobie.³¹

 Podobnież Juliusz, gdyby w Beniowskim lub=
 =w owych
 Feuilles volantes⁽⁼⁾, nie zostawił o współczesnych=
 =śladu³²
 Ze nie on, owi raczej przy zmysłach niezdrawych³³
 Będąc; nadziei jednę szukali — z nieładu!³⁴
 Aż, po niemalej trudów i bólów kolei³⁵
 Przypomnieli nareszcie... potrzebę=Jdei!³⁶
 Czy mniemasz? że, ciż sami dziś=by niegłosili:³⁷

²⁵ *Wcale nie!* — podkreślone rozwodnionym atramentem; *ucciliśmy* — z napisane rozwodnionym atramentem na z.

²⁶ *wiersz* — e poprawione rozwodnionym atramentem.

²⁷ *Niespotworzył* — e oraz t pociągnięte rozwodnionym atramentem; *się* — znak diakrytyczny dopisany rozwodnionym atramentem nad *ś*; *prawdę* — ę poprawione rozwodnionym atramentem.

²⁸ *gdzie* — e poprawione rozwodnionym atramentem.

²⁹ *Czytelnik to* — o poprawione rozwodnionym atramentem; *to, wiek* — przecinek dopisany rozwodnionym atramentem.

³⁰ *Nie!* — e poprawione rozwodnionym atramentem, wykrzyknik dopisany rozwodnionym atramentem.

³¹ *Składka jest* — e poprawione rozwodnionym atramentem; *kwiaty* — y napisane rozwodnionym atramentem na y; Cały wers podkreślony rozwodnionym atramentem.

³² *współczesnych* — y pociągnięte atramentem.

³³ *nie* — e poprawione rozwodnionym atramentem; *on* podkreślone rozwodnionym atramentem.

³⁴ *nadziei* — ż pociągnięte rozwodnionym atramentem; *jednę* — pierwsze j napisane rozwodnionym atramentem na i.

³⁵ *trudów* — t poprawione rozwodnionym atramentem; *i bólów* — i poprawione rozwodnionym atramentem.

³⁶ *potrzebę=Jdei!* — t poprawione rozwodnionym atramentem, całość podkreślona atramentem pociągniętym malinową kredką.

³⁷ *Czy mniemasz? że, ciż* — pytajnik i przecinek dopisane rozwodnionym atramentem, *ciż* — znak diakrytyczny dopisany rozwodnionym atramentem nad c.

59[v].

Głosząc przy tem iż śmierci zniknie z czasem skaza⁴⁶

że

Przez Zwycięstwo — wszelako gwoździe, że z żelaza!⁴⁷

Otoż — tych rzeczy wcale ubarwiać nie skory

Marzyłem o powieści bynajmniej okazałej

działa

A która by się działa prozaicznej pory⁴⁸

Nie czasu fantastycznej doby, niewyraźnej

Nie czasu świtów mgławych, czerwonych zachodów

Co dziwne tła dla ludzi mają i narodów.⁴⁹

J chciałem, właśnie ową że wykazać prozę⁵⁰

Ktorej się pisarz dotknąć uważa za zgrozę!

W pałace z tęcz, w tęcz szlaki wabiąc czytelnika

By mu się świat tam zamknął, gdzie książkę zamyka..⁵¹

— Owszem więc, moj bohater i jeden i drugi

Wielkich nieczynią rzeczy, to zaś ich spotyka⁵²

Co ludzi miernych albo mało znaczące sługi

Homo=Quidam, z wejrzenia coś do ogrodnika

Podobny... acz, przez łzawe oczy Magdaleny⁵³

(:J Chrystus Pan niewiekszej wydawał się ceny

Ani się jej jak Jowisz nagle stawiał stator

Ani jak mąż wielmożny i Rzymski senator:)⁵⁴

To, więc w nawiasie kładąc, dodać mam niewiele⁵⁵

Jedno iż: do dziś jeszcze mądrość nasza cała

Składa się z Greckiej, Rzymskiej i tej co w kościele

⁴⁶ śmierci — er poprawione rozwodnionym atramentem; zniknie — e poprawione jaśniejszym atramentem.

⁴⁷ Myślnik napisany ciemnym atramentem na przecinku; że dopisane nad wszelako oraz gwoździe rozwodnionym atramentem; gwoździe — z oraz e poprawione rozwodnionym atramentem; że skreślone rozwodnionym atramentem.

⁴⁸ A która — A oraz t poprawione rozwodnionym atramentem, znak diakrytyczny nad o dopisany jaśniejszym atramentem; działa dopisane rozwodnionym atramentem; działa skreślone rozwodnionym atramentem.

⁴⁹ dziwne — znak diakrytyczny dopisany rozwodnionym atramentem nad z.

⁵⁰ chciałem — znak diakrytyczny dopisany rozwodnionym atramentem nad c.

⁵¹ książkę — ż poprawione rozwodnionym atramentem; dodatkowa kropka na końcu — lapsus calami.

⁵² Wielkich — k poprawione rozwodnionym atramentem.

⁵³ acz, — c oraz przecinek poprawione rozwodnionym atramentem; przez — e poprawione rozwodnionym atramentem.

⁵⁴ wielmożny — w napisane na zatartej literze z pierwopisu.

⁵⁵ więc — ę poprawione rozwodnionym atramentem.

[59 v]

ród

(:A która, przez Żydowski nam się rod dostała:)¹Zaś, Arthemidor grek jest i Zofia z HelladyMag z Jzraela — młodzian? co upada blady²

—

Pomiędzy tłumem; wszystko, miał na bohatera!³

prawdy

Lecz wiedzy chciał i idąc za mistrzami w ślady⁴Tuła się — i fatalność jakaś go obdziera.⁵

Trud

Współczucia trud zawodow nastręcza obficie⁶

Ten i ow, nim mu prawdę da, zabierze życie

J pięknym będąc, nie jest ukochan od onéj⁷Miękkością popsowanęj a rythmem natchnionej⁸Która ma wiele z Grecyi lecz Perska tkanina⁹Aziacki płaszcz; jak wężów obwija ją ślina.¹⁰

— J, jakby nie czas już był na miłość, — =

= mój młodzian¹¹

Wywroconego kosza kwiatami przyodzian

Przypadkiem, więc pogrzebion, jak zabity przypadkiem¹²W miejscu, gdzie go sprzeczności zawiodły przypadki;

Prawdy nieznając (:lubo może jej był świadkiem:)

¹ *ród* dopisane rozwodnionym atramentem; *rod* skreślone rozwodnionym atramentem.

² *Jzraela* — *e* poprawione atramentem; *młodzian?* — pytańnik napisany rozwodnionym atramentem na przecinku.

³ Myślnik wprowadzony za pomocą ukośnej kreski (jaśniejszy atrament) w taki sposób, że unieważnia wstawiony wcześniej przecinek; *wszystko*, — przecinek dopisany rozwodnionym atramentem.

⁴ *mistrzami* — *t* poprawione rozwodnionym ołówkiem.

⁵ *obdziera* — *z* napisane atramentem na *z*.

⁶ *Trud* dopisane rozwodnionym atramentem; *trud* skreślone rozwodnionym atramentem.

⁷ *będąc*, — przecinek dopisany rozwodnionym atramentem.

⁸ Miękkością — znak diakrytyczny dopisany rozwodnionym atramentem nad *c*; wszystkie podkreślenia w wersji napisane rozwodnionym atramentem.

⁹ *Która* — znak diakrytyczny dopisany rozwodnionym atramentem nad *o*; *lecz* — *l* napisane na *l* rozwodnionym atramentem.

¹⁰ Średnik pociągnięty rozwodnionym atramentem.

¹¹ *J* napisane atramentem na *Więc*; *nie* — *e* poprawione rozwodnionym atramentem.

¹² Przypadkiem, — przecinek dopisany jaśniejszym atramentem; *pogrzebion* — *e* poprawione rozwodnionym atramentem.

[59 v]

Bochater! a za pole bitw cóż znalazł?.. jatki!

Miałeby to być przeto obraz pokolenia

w

Co wilię Chrześcianskiej prawdy objawienia

Między zachodem Greckiej i Żydowskiej wiedzy¹³Dziko rośnie i ginie jak żioło na miedzy¹⁴A za patronów jeżeli w niebiosach ma kogo¹⁵

ciosem

To chyba rzezią ową duszki wypędzone¹⁶

Z ciał, które żołdak Rzymski popychał ostrogą

Przed=męczeńskie, i w wieków wieki, uwielbione.¹⁷

.

II.¹⁸Tego, cós dotąd czytał, pisać miałem wstręty¹⁹Przeto iż Chemią trąci — trąci alembikiem²⁰

J jest jakobym w bajce handlował bydlęty

Wołając: zapęd głupi nazywam tu dzikiem,Woł? z rogi złoconemi, jest bursowy ćielec,²¹Żołądek? jest publiczność, doktryner? widelec.²²

— Ktożby chciał tak wycinać w pień gaie majowe

By widz leniwy w stronę pożierając owę

Co raz to nowszy przedmiot odbitym czuł w oku²³¹³ wiedzy — w napisane atramentem na w.¹⁴ ginie napisane atramentem na wiednie.¹⁵ A napisane atramentem na J.¹⁶ duszki — d napisane atramentem na zatartej literze z pierwopisu.¹⁷ i w — i napisane atramentem na a.¹⁸ Numer napisany atramentem i pociągnięty malinową kredką, kropka średnikowa dopisana malinową kredką.¹⁹ cós — znak diakrytyczny dopisany nad o rozwodnionym atramentem; dotąd — t poprawione rozwodnionym atramentem; wstręty — t poprawione rozwodnionym atramentem.²⁰ Od tego wersu poeta używa jaśniejszego atramentu.²¹ Woł? — pytajnik napisany atramentem na przecinku.²² Dwa pytajniki napisane atramentem na dwóch przecinkach; jest — e poprawione atramentem.²³ przedmiot — e poprawione atramentem.

[59 v]

Niedomyślił się ruszyć — i umarł... w szlafroku!²⁴

Ale widziałeś! — ale dotknąłeś rękoma!

Publiczności=prywatnej ile? nieruchoma!..²⁵

J jako z autorem gdyby który raczył

3 2 1

Współ u=trudzić się nieco pierwej by=

=z-rozpaczył.²⁶

²⁴ *w szlafroku* — *w* napisane atramentem na *w*.²⁵ *ile* — *e* poprawione rozwodnionym atramentem; *nieruchoma* — *er* poprawione rozwodnionym atramentem.²⁶ *nieco się u=trudzić* — zmieniony szyk wyrazów przy pomocy cyfr 1, 2, 3.

Aż przyidzie czas niebardo i wiele czekany
 Gdy jako za Schakespearu dni, iż był nieznany
 Wołano z koni ciężkich zsiadając o mroku
„William! potrzyмай strzemie — a! z którego boku?

strony

„Cóż? będę z lewej zsiadał — czyś oszalał?
 „Nierozgarnięty chłopiec! lub wódką się zalał...”
 J Schakespear z tą gdy stylu jasnego kryształ
 Przejmie — Falstafów lepsze poda ideały!
 J będzie postępowy wielki w grubijańslwa stronę,²

słodziła

Jakkolwiek by je cudza wdzięczyła ogłada³
 Kupiony polor wdzięczył, guziczki złożone;⁴
 Ton obcy, który zawsze czyi jest? się wygada.
 A skoro przez lat wiele cichości i nocy
 Pisarz zacniéjsze
 Kraszewski jaki, wyższe poczućia rozbudzi;⁵
 J poczną drgać naśiona czy kamienie w procy?⁶
 Czy serca? ku wskrzeszeniu poruszonych ludzi.⁷
 J on, od niwy własnej wezwany poszeptem⁸
 Żywiołów — „jestem!” rzecze; nazwą to konceptem.
 A choćby rzekł „męczeństwo prawdy jest świadectwem
 Bez względu czy toporem? krwią? czy jakim śledztwem?⁹
 Znaczone — czy? obelgi pogodnym prze=życiem”¹⁰
 Katechistyczną nocję tę, nazwą: odkryciem!¹¹
 Jest bowiem, męczennika palmy nad użyciem

¹ 60. napisane ołówkiem na pierwopisowym numerze 71.

² grubijańslwa — błąd pióra, powinno być: grubijaństwa.

³ cudza — z napisane rozwodnionym atramentem na z.

⁴ wdzięczył — z napisane atramentem na pierwszym z.

⁵ Pisarz oraz zacniéjsze dopisane rozwodnionym atramentem; poczućia — o napisane ciemniejszym atramentem na o.

⁶ poczną — a pociągnięte atramentem.

⁷ Pytajnik napisany atramentem na przecinku; kropka napisana atramentem na średniku.

⁸ własnej — é poprawione atramentem; wezwany — e poprawione atramentem.

⁹ Dwa pytajniki napisane atramentem na dwóch przecinkach.

¹⁰ Znaczone — z poprawione atramentem; czy? — pytajnik napisany atramentem na przecinku; prze=e poprawione atramentem.

¹¹ nocję — ę poprawione atramentem.

60[r].

Oto, że w świat wchodziłem gdy w największej=

=sile²²

Poetów trzech (:co właśnie zasnęli w mogile:)

2 1

Spięwało! — że milczałem — i piro znow strzępię²³

Jak kłos o sierp ostrze: a powiedz mi proszę²⁴

Kto przy mnie jest i fałsze wyrzuca macosze?

Owszem: quantumque reges dellirant, Achivi

Phlectuntur.i jest w bęłdzie kto się temu dziwi.²⁵

— Jako więc w świata tego któręjkolwiek stronie

parowie

Na mchu jeżli w odludnym przylegniesz parowie

Planeta ci się zaraz pod tve małe skronie

Zbiega, i czujesz globu kulę za wezglowie;

Tak, mówię Ci że skro istota Poety

Zebrać u pierśi swoich nieumie z planety —²⁶

Całego chóru ludzkich współ=łez i współ=jęków

Od ziemi do maćicy těj najwyższych sęków;

Od karła do olbrzyma, od tego co kona

Do tego co zawisnąć ma jutro u łona:

Zaiste — niech, mię taki nieuczy co? jasne²⁷

A co ciemne? on ledwo że wie, co przyjemne!²⁸

Bo ja-m nie deptał wszystkich mędrcom i proro=

=kow...

ale mię chuśtał wicher, ssałem u obłoków²⁹

J czułem prochów atom na twarzy upadłej

n

czemu

Sfyksy znam, czerwieniły się z kąd? po-co bładły...³⁰

²² wchodziłem — z napisane rozwodnionym atramentem na z; sile — e poprawione atramentem.

²³ znow piro — zmieniony szyk wyrazów przy pomocy cyfr 1 i 2; strzępię — pierwsze e poprawione atramentem.

²⁴ sierpu — e poprawione atramentem; ostrze — e poprawione atramentem.

²⁵ i napisane atramentem na ostatniej kropce wielokropka; bęłdzie — *lapsus calami*, powinno być: *bęłdzie*.

²⁶ z planety — z napisane atramentem na skreślonym wcześniej z.

²⁷ co? — pytajnik dopisany rozwodnionym atramentem.

²⁸ przyjemne — e napisane atramentem na pierwszym e.

²⁹ ale — *lapsus calami*, powinno być: *Ale*.

³⁰ czerwieniły — e napisane rozwodnionym atramentem na pierwszym e.

Boga? że znikający nam przez doskonałość⁴³¹
 Niewidziałem: zaprawdę — jak widzi się całość
 w
 Ale-m był na przedmieściach Jego Jerozalem
 W wodzie obłoków, krzyżem pławiąc się =
 = czerwonym

³¹ *Boga?* — pytajnik napisany rozwodnionym atramentem na przecinku.

[60 v]

Żwieżo=krzewowe psalmy mówiłem z ko[r]alem¹
 Z Delphinem paćierz, z orłem? glorię, us[kr]zydłonym...²
 J właśnie, gdy rzecz wszczynam poziom[e]go toru³
 To, nieprzeto ażebym sługą był wyboru,⁴
 Lecz, że mię wciąż dolata trumny zatrask nowy⁵
 Dziennik donosi „ten się struł, zabił się owy:
 „Pracował w Osfołińskich księgozbiorze sporo
 „Zbyt czuwał — konstitucję nie dość krzepił chorą... (+)”

 Prawda! prawda! lecz jakże-ż może być inaczej? ⁶
 Skoro, na grobie każdym rozwartym z rozpacy
 Porzucawszy gałązki, zasłonić przepaść —
 Mówiąc — „i*dz*... uszczknij listek” ale, któż ci powie
 Że się załame ziemia i niemożesz nie paść⁷
 Nogą, na obróconej ku niebiosom głowie —⁸
 Owszem — tę prawdy stronę uważając za rdzę⁹
 Malowany samotrzask zastawia ci w rowie;
 Na korzyść smaku... serca...

...sercem

...smakiem tym — szkołą tą — gardzę!¹⁰

Cyprian Norwid.¹¹
 1859.

(+) Felician Lobecki¹² (:pisarz=

¹ *krzewowe* — ze pociągnięte rozwodnionym atramentem; *ko[r]alem* — a oraz e poprawione rozwodnionym atramentem.

² *Delphinem* — pierwsze e poprawione atramentem.

³ *poziom[e]go* — z napisane atramentem na z.

⁴ *nieprzeto* — pierwsze e poprawione atramentem.

⁵ *mię* — e poprawione atramentem.

⁶ *jakże-ż* — e poprawione rozwodnionym atramentem.

⁷ *nie* — e poprawione rozwodnionym atramentem; *przepaść* — ć poprawione rozwodnionym atramentem.

⁸ *Myślnik* napisany rozwodnionym atramentem na kropce.

⁹ *rdzę* — e poprawione rozwodnionym atramentem.

¹⁰ *Wers* rozłamany po piątej sylabie; *gardzę* — e poprawione rozwodnionym atramentem.

¹¹ *Norwid* napisane rozwodnionym atramentem na *Kamil*.

¹² Symbole odwołania oraz linia oddzielająca autorski przypis od tekstu głównego napisane atramentem i pociągnięte malinowym ołówkiem; *Lobecki* — e poprawione atramentem, z napisane atramentem na z.

KOMENTARZ EDYTORSKI DO TRANSLITERACJI

STRONA TYTUŁOWA

Cypriana Norwida; poezje; II.; vade=mecum. — napisane atramentem, wypełnione i poprawione malinową kredką.

Tytuł *vade=mecum.* wraz z cytatem z *Odysei* Homera umieszczone w ramce (atrament poprawiony czerwoną kredką). Pod cytatem poeta narysował czerwoną linię.

Na lewym marginesie karty zachowany fragmentaryczny zapis tytułów utworów Norwida, które wchodzą w skład *Vade-mecum*: [LXXXV. Do Zesz]lej; [LXXXVI. Pamięci Alberta Szeligi hrabi] P[otockiego]; [LXXXVII.; LXXXVIII.; LXXXIX.]; [XC. Dwa guzi]ki; [XCI.; XCII.; XCIII.; XCIV.; XCV.; XCVI. Ostatni-]despotyzm.; [XCVII.]; [XCVIII. Krytyk]a; [XCIX. Fortep]ian Szopena; [C. Na] zgon J.Z.; [Epilo]g — list do W: P Z.; Relacja; Za kulis]ami; koniec.

Fragment częściowo zachowanego spisu utworów *Vade-mecum* zakończony jest wzmianką o dwóch dziełach (tragedia *Za kulisami* oraz zaginiony utwór *Relacja*), które najprawdopodobniej miały wejść w skład planowanego II tomu *Poezji*. Zrekonstruowany spis utworów był zapewne częścią karty tytułowej lub spisu rzeczy II tomu *Poezji*. Według Romany Cyganowskiej k. 1v. była stroną tytułową lub jej częścią dla II tomu *Poezji*, zaś k. 3v. zawierająca dedykację stanowiła stronę tytułową cyklu *Vade-mecum*. Tym samym umieszczony na k. 1r.–2r. autorski wstęp *DO CZYTELNIKA* byłby wprowadzeniem nie do samego *Vade-mecum*, lecz do II tomu *Poezji*¹.

TYTUŁ I DEDYKACJA

W prawym górnym rogu podpis poety wraz z umieszczonym po kropce i później zatartym rokiem 1865. Cyganowska uważa, że poeta skreślił rok 1865, ponieważ tekst karty dedykacyjnej mógł być wcześniej ułożony, niż napisany później wstęp *DO CZYTELNIKA*. Potwierdzałoby to postawioną przez badaczkę tezę, że dwie karty wstępu stanowią wprowadzenie nie do *Vade-mecum*, lecz do II tomu *Poezji*. Sprawa jednak zdaje się komplikować, kiedy wziąć po uwagę, że pierwotnie na motcie z *Odysei* doklejona była kartka „na której między dwoma równoległymi kreskami wpisany był tytuł »A Dorio, ad Phrygium«” (VMBor XIV). Borowy za Przesmyckim postawili tezę, że doklejony tytuł

¹ Zob. R. Cyganowska, *Nad tekstem „Vade-mecum”*, „Ruch Literacki” 11(1970), z. 6., s. 361–363.

napisany był identycznym stylem pisma i tym samym wodnistym atramentem, co autograf ukończonego w 1872 r. *Pierścienia Wielkiej-Damy*. Poeta mógł skreślić rok 1865, ponieważ ostateczną redakcję karty tylowej wprowadził w roku 1872 (czas powstania *Pierścienia Wielkiej-Damy*). Jak jednak słusznie zauważył Fert, teza Borowego jest mało prawdopodobna. Podobizna Borowego zawiera bowiem istotny błąd: linia łącząca podpis z górnego marginesu z podpisem znajdującym się na stronie wcześniejszej oddana jest w opracowaniu Borowego jako element dedykacji.

ZA WSTĘP (OGÓLNIKI)

Dynamika autorskich poprawek pozwala postawić tezę, że pomiędzy redakcją kaligraficzną a ostateczną redakcją brulionową poeta przygotował jeszcze jedną korektę tekstu (stanowiącą etap pomiędzy pierwszą i ostatnią wersją autografu utworu), którą ostatecznie zarzucił.

Za Wstęp:
(:Ogólniki:)
[wersja zarzucona]

1.

Gdy, z wiosną życia, duch Artysta,
Poi się jej tchem jak motyle;
Głosić wolno mu, tylko tyle
„Ziemia, jest krągła — jest kulista!”

2.

Ale, skoro późniejszych chłódów deszcze
Gdy Drzewo wzruszą i kwiatki zlecą;
Wtedy dodawać trzeba jeszcze:
„U biegunów, splaszczona, nieco ...”

3.

Po nad **mno**gie wasze uroki
O! poezjo i ty, wymowo;
Pozostanie jeden – wysoki:
x x x x x x x x x x
Odpowiednie **mu** dać, słowo!

Autograf zawiera prawdopodobną redakcję ostatniej strofy (GomDz II 176; PWsz II 394 objaśnienia edytorskie) lub próbę redakcji nowej, czwartej strofy (Bor XXI bez odczytania; VMFert1, 15). Proponowane przez badaczy lekcje:

Juliusz Wiktor Gomulicki (PWsz II 394):

- (1) *Ten zostanie sercem i głową*
- (2) *W harmonię *wziętej albo *użytego *spadkiem*
- (3) *I zawoła jak *wódz na nowo*
- (4) *Ludzie (...) koło*
- (5) **....* trzeci*

Zdzisław Jastrzębski¹:

Ten zostanie sercem [?] i głową
 W harmonię użytym jedną [?]
 I zawoła jako wódz na nowo
 [.....]

Stanisław Makowski²:

Ten zostanie sercem i głową
 W harmoniczną użytym spójnię
 I zaczęta jak wprzód na nowo
 Do zakończenia będziesz trwać – ty!...

Józef Fert (VMFert1, 15):

Ten zostanie sercem i głową
 W harmonię ujętym jedną
 I zawita jej ład na nowo
 [...]

Dowolność lekcji związana jest z nieczytelnością redakcji brulionowej.

III. SOCIALIZM

Utwór ma trzy warianty. Pierwszym jest wiersz *Czasy*, którego pierwodruk opublikowany został w: „Pokłos. Zbieranka literacka na korzyść sierot. Rok 1856”, V(1856), Poznań 1857, s. 175. Kolejne warianty to zamieszczone w VM *SOCIALIZM* (k. 6[r].) oraz *Socializm* 1848. (k. 18a doklejona do k. 18v.).

IV. POSĄG I OBÓWIE

Poeta w autografie przy pomocy justowania oddzielił graficznie partię „narracyjną” (dwa pierwsze wersy) od partii „dialogowej” wiersza. W niniejszym wydaniu zachowano architekturę rękopisu.

¹ Z. Jastrzębski, „*Vade-mecum*” *upowszechnione drukiem*, odb. z „Przeglądu Humanistycznego” 1960, nr 2, s. 183–188.

² S. Makowski, *Nowa redakcja „Ogólników” Cypriana Norwida*, „Przegląd Humanistyczny” 1986, nr 3–4, s. 159–162.

VIII. LYRYKA I DRUK

Dynamika autorskich poprawek pozwala postawić tezę, że pomiędzy redakcją kaligraficzną a ostateczną redakcją brulionową poeta przygotował jeszcze trzy korekty tekstu (stanowiące etapy pomiędzy pierwszą i ostatnią wersją autografu utworu), które ostatecznie zarzucił.

VIII. LYRYKA I DRUK

[I redakcja zarzucona]

I.

Ty powiadasz „Śpiewać, poczną rym”...

Mniemasz? że mnie oszukasz:

Nieczuję strun, drżących pod palcem twym,

Jesteś poezji drukarz!

II.

Lyry, nie wiń ze — ona.

Do przygawek że pieśni wtórą!

Ona jak żywemu orłu, pióro;

Aż z krwią, nierozłączona!

V.

O! — żar słowa =³

V.

O! niechże słów zar i niech treści rozsądek,

J niech sumienia berło;

W muzykalny złączą się porządek

Słowem każdym, jak perłą:

VI.

wtedy, poznam przez drżące powietrze

Pod gestem ręki próżnej;

Że, od widzialnych strun, struny lepsze

Są — że lir, rodzaj różny...

Ze co Orfej miał

CIEMNOŚĆ

IX

³ Reklamant.

VIII. LYRYKA I DRUK

[II redakcja zarzucona]

I.

Ty powiadasz „Śpiewać, pocznę rym”...
Kogoż to? ty oszukasz:
Niecuję strun, drżących pod palcem twym,
Jesteś poezji drukarz!

II.

Lyry, nie wiń że — ona.
Do przygrawek że pieśni wtórą!
Ona jak żywemu orłu, pióro;
Aż z krwią, nierozłączona!

V.

O! — żar słowa =¹

V.

O! niechże słów żar i niech treści rozsądek,
J niech sumienia berło;
W muzykalny złączą się porządek
Słowem każdym, jak perlą:

VI.

Wtedy, poznam przez drżące powietrze
Pod gestem ręki próżnej;
Że, od widzialnych strun, struny lepsze
Są — że lir, rodzaj różny...

Ze co Orfej miał

CIEMNOŚĆ

IX

¹ Reklamant.

VIII. LYRYKA I DRUK

[III redakcja zarzucona]

I.

Ty powiadasz „Śpiewać, zacząłem rym”...

Kogoż to? ty oszukasz:

Niecuję strun, drżących pod palcem twym,

Jesteś zaledwo drukarz!

II.

Lyry, nie wiń że — ona.

Do przygawek że pieśni wtórą!

Ona jak żywemu orłu, pióro;

Aż z krwią, nierozłączona!

V.

O! — żar słowa =²

V.

O! niechże słów zar i niech treści rozsądek,

J niech sumienia berło;

W muzykalny złączą się porządek

Słowem każdym, jak perłą:

VI.

Wtedy, poznam przez drżące powietrze

Pod gestem ręki próżnej;

Że, od widzialnych strun, struny lepsze

Są — że lir, rodzaj różny...

Ze co Orfej miał

CIEMNOŚĆ

IX

Poniżej ostatniej strofy dopisek szarym ołówkiem (stworzony zapewne w ramach pierwszej z zarzuconych redakcji): *Ze co Orfej miał*. Jest to prawdopodobnie redakcja któregoś z wersów lub początek nowej, planowanej przez poetę strofy.

² Reklamant.

IX. CIEMNOŚĆ

Wiersz znany w czterech redakcjach: redakcji kaligraficznej z VM; redakcji brulionowej naniesionej szarym ołówkiem w VM; pierwodruku z dziennika „Echo” (nr 1, 1 stycznia 1877 r.) redagowanego przez Zygmunta Sarneckiego; rękopisu ofiarowanego w 1877 r. Józefowi Bohdanowi Zaleskiemu (atg w BJag: III 9260, k. 22). Druga, trzecia i czwarta redakcja umieszczone w VMFert3, 247–250.

XIV. LITOŚĆ

W notatkach pamiętnikarskich Norwida (rkps BN II 6295, k. 16r.)³ zachowała się późniejsza redakcja utworu oznaczona nawiasową uwagą z *mojego album* upowszechniona później przez Gomulickiego jako część tzw. *Wspomnień weneckich* (GomPWsz VI 215; VII 554–556). Poprawki czystopisowe i brulionowe naniesione przez poetę na autograf wiersza z *Vade-mecum* stanowiły podstawę dla późniejszej redakcji utworu (wskazuje na to zbieżność redakcji brulionowej 3. wersu)⁴. Poniżej transliteracja redakcji albumowej wiersza⁵:

— Gdy płyną łzy, chustką je ocierają,
 Gdy krew płynie z gąbkami pośpieszają
 Ale gdy duch, sączy się pod uciskiem
 Nie nadbiegną pierw z ręką szczérą;
 Aż sam to Bóg, otrze piorunów błyskiem,
 — Wtedy czas, dopiero!!...

C. N.

x x

(:z *mojego album*:) x

XVI. NARCYZ

Norwid przygotował późniejszą redakcję utworu (rkps BN II 6295, k. 17v.–18r.)⁶, którą dołączył do swoich notatek pamiętnikarskich. Podobnie, jak wiersz *Litość*, została ona przez poetę oznaczona nawiasową uwagą z *mojego album* i udostępniona przez Gomulickiego w tzw. *Wspomnieniach weneckich* (GomPWsz VI 216; VII 554–556). Według Józefa Ferta późniejsza redakcja utworu jest „wyraźnie powiązana z brulionową redakcją w VM (...)” (VMFert3, 270). Można jednak postawić tezę, że nowa, albumowa redakcja stanowiła swoistą kontaminację

³ Skan rękopisu dostępny w kolekcji cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona pod adresem: <https://polona.pl/item/277028/18/>

⁴ Por. VMFert3, 261, 263.

⁵ Por. GomPWsz VI 215; VMFert3, 264.

⁶ Skan rękopisu dostępny w kolekcji cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona pod adresem: <https://polona.pl/item/277028/20/>

XXIV. ·SIEROCTWO·

[redakcja zarzucona]

I.

Słuchać, że postęp bogaci **nas** co wiek,
 Słyszeć to **arcymiło** i przyjemnie:
Alisci! co dnia, ćieszę się **mniej** ze mnie
 Śmiertelny człowiek!

II.

Cywilizacji — widzę **dwie do koła**
 — Jedna, **aż do dna** **odkrywa** na serio,
 Druga, **rozsądnie skrywa** [**wyraz nieczytelny**] zabawnie,
 Świetną liberją!..

III.

Odkrywający?.. wciąż **dąży** do słońca
 „Czekajcie!” **radząc** pokoleniom „**bowiem**
 „Gdy, szereg odkryć mych, spełnię do końca;
Prawdę wam i powiem!..

IV.

Zakrywający?.. **pociesza** inaczej —
Na łez zdroj **lub krew** — odpowiada
 „**Niema na to baczyć coż to znaczy!**..
 „**Tam też, dęszcz może pada.**”

V.

Dwie, **a** tak **marnie** błogie, mając opiekunki¹⁰

V.

Dwie, **a** tak błogie, mając opiekunki
 Gdyby marzenia **brać za nędzne franki**
I jako struny wielkiej harfy jakiej
 Gdyby, **głób**, niebył ramieniem piastunki,
Słońce?.. jój okiem!..

¹⁰ Reklamant.

Różnice w lekcjach redakcji brulionowej wynikają z nieprecyzyjnego odczytania przez badaczy autorskiej redakcji 2. wersu strofy V. W autografie widać, że cały wers został skreślony przez poetę. Następnie Norwid narysował niebieskim ołówkiem łuk łączący skreślony fragment z dopiskiem umieszczonym pod ostatnim wersem *SIEROCTWA*. Ponieważ autorski dopisek jest niedokładny, jego rekonstrukcja jest wysoce niepewna: *monety* albo *momenty*. Niemniej, prawdopodobnie na etapie dalszych brulionowych poprawek poeta pod ostatnim wersem autografu *WAKACJI* dopisał niebieskim ołówkiem dwa wersy, które następnie połączył niebieską kreską ze wspomnianym dopiskiem pod ostatnim wersem *SIEROCTWA*. Tym samym, wbrew lekcjom Gomulickiego i Ferta, dystych umieszczony pod *WAKACJAMI* powinien znajdować się pomiędzy 1. i 3. wersem strofy V *Sieroctwa*.

Gomulicki dwukrotnie próbował odczytać wspomniany dystych:

I jako struny wielkiej harfy jakiej,
Gdyby *..... brać za nędzne trunki
(VMGom1, 78)

Gdyby* brać w rękę trunki
I jako struny wielkiej harfy jakiej
(GomDz II, 183)

W pierwszej rekonstrukcji edytor błędnie zamienił kolejność wersów.

XXVIII. SATURNALIA

Dynamika autorskich poprawek pozwala postawić tezę, że pomiędzy redakcją kaligraficzną a ostateczną redakcją brulionową poeta przygotował jeszcze dwie korekty tekstu (stanowiące etap pomiędzy pierwszą i ostatnią wersją autografu utworu), które ostatecznie zarzucił.

XXVIII. SATURNALIA.

[I redakcja zarzucona]

x

Na filozofię, moralność się gniewa
A na moralność, filozofia, niemniej
Swarliwa — ognie i dymy wyżiewa,
Te, coraz jaśniej owe, co raz ciemniej.

x

„ — Ja? (filozofia mówi) jestem, która
Bez moralności=praktyk się obchodzę”
„ — Jak ja?.. bez ciebie!..” jéj, od[w]rzaśnie wtora.

X

„Milczcie!” zawoła ktoś „kijem was zgodzę
 „Przeto, iż wczora syn mi się narodził:
 „Gdyby więc swar ów potrwać miał tak długo
 „Jak długo syn mój by do szkoły chodził;
 „To, minąłby się i z jedną i z drugą!”

X

Tu — Mąż (nazwany mężem poświęcenia)
 Zrobił uwagę: że, postęp przed wszystkim,
 Że więc nie ma co szczędzić pokolenia,
 Lub, w braku zasad, wyprawić je z świstkiem!.

XXIX

XXVIII. SATURNALIA.

[II redakcja zarzucona]

X

Na filozofię się, moralność gniewa
 A na moralność, filozofia, z gory
 Swarliwa — dymy i ognie wyżiewa,
Zkąd naraz bywa i jaśniej

X

„ — Tak (: filozofia głosi :) [wyraz nieczytelny], która
 Bez moralności=praktyk się obchodzę”
 „ — Jak ja?.. bez ciebie!..” jéj, od[w]rząśnie wtora.

X

„Milczcie!” zawoła ktoś „Kijem was zgodzę
 „Albowiem syn wczora syn mi się narodził:
 „Gdyby więc swar ów potrwać miał tak długo
 „Jak długo syn mój do szkoły by chodził;
 „To, minąłby się i z jedną i z drugą!”

X

Tu — obywatel pełen poświęcenia :)
 Zrobił uwagę: że, postęp przed wszystkim,
J Że nie ma co szczędzić pokolenia,
 Lub, w braku zasad, wyprawić je z świstkiem!.

Beranger XXIX

Wiersz posiada, poza redakcją kaligraficzną i brulionową, trzecią wersję opublikowaną w dzienniku „Echo” (nr 1, 1 stycznia 1877 r.) i zatytułowaną *Echa-czasu*. Ta redakcja przyjęta w wydaniach: ZrębWyb2, 214; Pini 155–156; VMSow44; VMGom1, 83; VMGom2, 193; GomPWsz II 167; VMGom3, 177. Józef Fert wiąże czas powstania redakcji brulionowej utworu (koniec 1876 roku) z propozycją Zygmunta Sarneckiego, który zaoferował Norwidowi publikację jego wierszy w ww. dzienniku, zob. VMFert3, 296, 300.

Socializm 1848

Prawdopodobnie pierwsza redakcja wiersza *SOCIALIZM*. Rękopis umieszczony na stronie recto k. 18a (na stronie verso tej karty znajduje się autograf pięciu pierwszych zwrotek wiersza „*RUSZAJ Z BOGIEM*”). Dziś karta zawierająca autograf znajduje się na papierowej zawiasce. Obie wersje zamieszczone w kodeksie VM stanowią warianty wcześniejszego wiersza Norwida *Czasu*, którego pierwodruk opublikowany został w: „*Pokłos. Zbieranka literacka na korzyść sierot. Rok 1856*”, V(1856), Poznań 1857, s. 175. Warianty z VM różnią się nieznacznie pod względem interpunkcyjnym, graficznym i leksykalnym. Jak zauważył Fert, „wersja ta [...] ujawnia jedną z faz kształtowania się Norwidowskiej interpunkcji, przyjętej w VM: użył w niej poeta notacji jeszcze stosunkowo oszczędnej” (VMFert3, 312).

XXXVI. POWIEŚĆ

W autografie wprowadzone liczne redakcje brulionowe, z których nie wszystkie mogą być odczytane. Pod tym względem najbardziej problematyczny jest 5 i 6 wers utworu. Poeta skreślił je, dopisując ich nową redakcję wraz z kolejnymi trzema wersami nad piątą strofą wiersza *JRONJA*. Ponieważ wspomniana redakcja jest nieczytelna i w wielu miejscach skreślana przez autora, jej dokładne odczytanie jest niemożliwe. Prawdopodobna redakcja brulionowa tego fragmentu (która, jak zauważył wydawca, bliższa jest domysłom niż regularnemu odczytaniu) znajduje się m.in. w VMFert3, 329:

Obrazu pełną [?] flamandów, jak krzyczą
Jedni, a drudzy śmieją się otwarcie
Z prawdy, że będzie tchnienia ślad na karcie
I że się sam będzie pisał [?] cały
Tom, choćby oczy weń patrzące [?] spały.

XLIII. PURITANIZM

Poza autografem umieszczonym w kodeksie VM poeta przygotował prawdopodobnie w 1865 r.¹¹ osobną redakcję tego wiersza ofiarowaną Marianowi Soko-

¹¹ Por. VMFert3, 349 przypis.

łowskiemu, zatytułowaną według Przesmyckiego *Marjanowi: odśpiew, odpowiedź*. Rękopis zawierający tę redakcję zaginął, zachował się tylko jej odpis sporządzony przez Przesmyckiego (k. 48–49 VMPrzesm).

LIV. JAK...

Propozycja Gomulickiego, by zaginionemu autografowi wiersza miał odpowiadać fragment „*A Dorio ad Phrygium*” (VMGom1, 120), została poddana krytyce przez Zofię Stefanowską¹². Polemikę wydawcy z badaczką zob. GomDz II 195–204.

LXI. BOGOWIE I CZŁOWIEK

Inna wersja utworu włączona jako wstęp do napisanego w 1876 r. *Co słyszać? i co począć?*, zob. GomOkruchy 111 (pdr); 228–239; 361–362.

LXII. ZAPĄŁ

Inna wersja utworu włączona do cyklu *Co słyszać? i co począć?* (1876 r.), zob. GomOkruchy 114 (pdr); 228–239; 364–365.

LXIII. PRAC·CZOŁO

Inna wersja tego utworu zatytułowana *Co począć?* włączona w 1876 r. przez poetę do cyklu: *Co słyszać? i co począć?* (pdr: GomOkruchy 115–116; komentarz: 228–239, 365–367).

LXXII. SZLACHCIC

Zachowały się tylko trzy pierwsze wersy (wraz z reklamantem wersu czwartego) oraz trzy ostatnie wersy utworu. Według Ferta (VMFert3, 430) zaginęło ok. 40 wersów utworu. Zaginiony fragment próbował zrekonstruować Gomulicki, korzystając z odpisu fragmentu utworu z tzw. „Karty paryskiej” (GomOkruchy 95, 218–219, 341–342; GomPWSz IX 384). Rekonstrukcja uzupełnienia reklamantu wersu 4. i zaginionego w całości wersu 5. wygląda następująco:

Kto dziś się jeszcze w nasze dzieje wczyta,
Powie o polskiej „pospolitej rzeczy”:
„Niepospolita!”

Według Ferta rekonstrukcja jest błędna – „warto zauważyć różnicę między tym odpisem a wersją VM: Gomulicki w *Okruchach* (s. 95) «poprawił» reklamant na podstawie wersji domniemanej, nie bacząc na to, że – mówiąc jego słowami – płodzi «hybrydę» (oczywiście tekstową), łączy wersje pochodzące z różnych okresów twórczości poety” (VMFert3, 432).

¹² Zob. Z. Stefanowska, „*Vade-mecum*” Norwida, „Nowe Książki” 1963, nr 1; R. Cyganowska, *Nad tekstem „Vade-mecum”*, „Ruch Literacki” 11 (1970), z. 6, s. 364–366.

LXXV. IDEAŁ I REFORMY

Rękopis uszkodzony. Zachowało się tylko jedenaście pierwszych wersów utworu oraz reklamant wersu 12. Gomulicki uważał, że utwór jest „identyczny z wierszem *Ideał i rzeczywistość*, posłanym w październiku albo na samym początku listopada 1862 r. do red. *Album Piastowskiego* (zob. „Tygodnik Poznański” 1862, nr 45, z 7 XI), powstał we wrześniu lub październiku tego samego roku, stanowi bowiem poetyckie echo mowy wygłoszonej w Warszawie 26 VIII 1862 r. przez wielkiego księcia Konstantego [...]” (GomDz II 207–208). Przygotowując komentarz do wydania *Pism Wszystkich* (GomPWsz II 389), wydawca doprecyzował podane wcześniej informacje, dodając, że utwór z VM stanowi w istocie drugą redakcję wiersza *Ideał i rzeczywistość*. Za wiążącą trzeba jednak przyjąć opinię Józefa Ferta, który uważał, że „[d]omniemania nt. tożsamości wierszy *Ideał i reformy* i *Ideał i rzeczywistość*, utworu znanego jedynie z tytułu, nie znajdują, jak dotąd, istotnej argumentacji historyczno-filologicznej” (VM Fert3, 442 przypis).

LXXXIII. SENS=ŚWIATA

Znane są cztery wersje tego utworu:

– I red. zatytułowana *Obyczaje*, przesłana Mieczysławowi Pawlikowskiemu 28 października 1858 roku (data stempla poczty francuskiej, zob. T. Pini, *Z poematów utworów Cypriana Norwida*, „Pamiętnik Literacki” 1907, z. VI, s. 104–111), przechowywana przez Bibliotekę Naukową im. Wasyla Stefanyka we Lwowie (Zespół Pawlikowskich, nr 571 / p. 8; poprzednio nr 133), opublikowana w *Dzielnach* (Pini, 106) oraz VMFert3, 466,

– II red. skrócona o jedną strofę zatytułowana *SENS=ŚWIATA* włączona przez poetę do VM,

– III red. zatytułowana *Szczęśliwy* zbliżona do redakcji z VM, umieszczona w *Co słyhać? i co począć?* (czas powstania ok. 1876 r.; pdr. GomOkruchy 118, komentarz 237–239, 368–370),

– IV red. również zatytułowana *Szczęśliwy* (pdr. „Kalendarz Gospodarski dla Kobiet na rok 1877”, s. 85–86); późniejsze przedruki tej redakcji zob. J. W. Gomulicki, *Norwidiana*, „Ateneum” 1938, nr 3, s. 425; tekst w: GomGromy 54, 84 oraz VMFert3, 467.

Jak słusznie zauważa Józef Fert, wersje II–IV są „stosunkowo sobie bliskie, wskazują na VM jako prawdopodobną podstawę tekstową późniejszych odmian” (VMFert3, 464).

LXXXIV. CZEMU

Zachowały się, poza wersją z VM, dwie późniejsze redakcje tego wiersza:

– pozbawiona tytułu i umieszczona w dramacie *Miłość-czysta u kąpieli morskich* (czas powstania 1874–1881 lub 1881, zob. GomPWsz V 429),

– zatytułowana *Czemu?* wchodząca w skład noweli *Stygmata* (przepisana przez poetę w 1883 r., dokładny czas powstania utworu nieznany, opublikowana w VIII t. „Chimery”).

W *Stygmacie* wiersz opatrzony jest znamienym przypisem: „Melodia ta, określona wierszem, była użyta dla prywatnych względów mniej trafnie, lecz stąd ona jest wyjęta” (GomPWsz VI 112). Według Józefa Ferta uwaga ta może stanowić istotną wskazówkę chronologiczną: „jeśliby odnieść tę uwagę ze *Stygmata* do «mniej trafnego» użycia wiersza w burlesce *Miłość-czysta u kąpieli morskich*, można by wznowić dyskusję nad chronologią obu utworów: nowela mogła mieć wcześniejszą wersję, z której wyjęto «mniej trafnie» ów wiersz, np. przy redagowaniu *Miłości-czystej* dla Mieczysława Geniusza czy też Wandy Wagner, późniejszej żony Geniusza (z jej rąk Przesmycki otrzymał autograf)” (VMFert3 468).

Hipotezę Józefa Ferta należy uznać za trafną i wysoce prawdopodobną chronologicznie.

XCI. SPOWIEDŹ

Znana jeszcze jedna redakcja wiersza zatytułowany *Spowiedź* ofiarowana Ludwikowi Nabelakowi w 1866. Niestety autograf tej redakcji zaginął. Ponieważ rękopis VM ukończony był również w 1866 r., niepodobna ustalić, która z wersji jest wcześniejsza. Odpis redakcji ofiarowanej Nabelakowi, zob. VMPrzesm 89 (k.100). Różnice w autografie po Nabelaku:

- w. 2 – *Rzymskim bóstwom*;
 - w. 6 – *w cyrk mnie rzucą – – życia? nie wybieram*;
 - w. 7 – [było: „*od dziecka mam*”, poprawione:] *mam od dziecka*;
 - w. 8 – *Że (bywało) lwy nieraz rozdzieram*;
 - w. 12 – *I poklasną mnie... nieczuli Bogu!...*
- Pod tekstem umieszczony podpis i data: *Cyprjan Norwid / 1866*

Józef Fert stawia ciekawą hipotezę, wedle której redakcje mogły zostać „zaczepnięte [...] (w różnym czasie!) z pierwotnego autografu, który powstał w nieokreślonym czasie, a dziś jest nieznany” (VMFert3, 498).

XCIV. HISTORYK

Poza redakcją z VM znana inna wersja wiersza umieszczona w tzw. „Karcie Paryskiej” (GomPWsz IX 384–385; 510). Gomulicki (GomPWsz II 391) uważał, że obie redakcje są identyczne. Warto jednak — zgodnie z opinią Ferta (VMFert3, 512 przypis) — dokładniej przyjrzeć się owej „identyczności”. Redakcja w. 7 z „Karty Paryskiej” jest tożsama z II red. z VM:

- I red. VM – *Powrocił ów strach z jakim dziad ich drżał*;
- II red VM / „Karta Paryska” – *Powrocił strach ów z jakim dziad ich drżał*;

W II red. (co zostało ukazane w transliteracji) poeta skreślił ów po wyrazie *Powrócił* i dopisał ten zaimek nad wyrazem *strach*. Niestety, nie znamy czasu powstania redakcji z „Karty Paryskiej”. Może być ona wcześniejsza bądź późniejsza w stosunku do wersji z VM. Jeżeli byłaby wcześniejsza (co wydaje się najbardziej prawdopodobne), to można przypuszczać, że poeta, po przepisaniu z niej utworu do kodeksu VM, zauważył różnicę w szyku w. 7 i postanowił wprowadzić korektę. Niemniej, powyższe przypuszczenie stanowi tylko hipotezę filologiczną.

XCVI. OSTATNI-DESPOTYZM

W transliteracji zachowano autorską pisownię cudzysłówów. Istnieje bowiem semantyczne uzasadnienie konsekwentnego pomijania przez poetę znaku cudzysłowu w górnej frakcji – w ten sposób Norwid oddał dynamikę kakofonicznego wielogłosu stanowiącego ramę sytuacyjną utworu, por. VMFert3, 519.

XCIX. FORTEPIAN SZOPENA

Dwie redakcje strony tytułowej: pierwsza pojawia się bezpośrednio pod wierszem XCVIII. *KRYTYKA*, druga umieszczona jest na osobnej stronie. Różnice pomiędzy zapisem tytułu oraz dedykacji i motta są na tyle duże, że wydawca postanowił pozostawić obie wersje strony tytułowej wiersza.

Znane dwie wersje utworu: pierwodruk wydany w zeszycie II „Pisma zbiorowego Towarzystwa Naukowego Młodzieży Polskiej” (Bendlikon 1865) oraz autograf z VM. Większość wydawców, na czele z Przesmyckim, Gomulickim i Ferstem, uznaje wersję z VM za późniejszą i pod wieloma względami staranniejszą. Pierwodruk niestety nosi ślady nadmiernych ingerencji redaktora tomu bendlikańskiego – Mieczysława Dzikowskiego – które według Przesmyckiego okaleczyły wybitne dzieło Norwida (Przesm 33, 568). Obie wersje utworu (pierwodruk zestawiony z niekonsekwentną transkrypcją autografu) zob. T. Filip, *Cypriana Norwida „Fortepian Szopena” ze stanowiska poety odczytany*, wyd. kryt. poematu opatrzone wstępem, przyp. i próbą analizy rytmu, Kraków 1949.

EPILOG

EPILOG składa się z trzech części: strony tytułowej, pojedynczej kartki zawierającej przypisy autorskie oraz czterostronnicowego arkusza, na którym znajduje się utwór wraz z przypisem odnoszącym się do postaci Felicjana Łobeskiego. W niniejszym wydaniu zachowano porządek tych części zgodnie z kolejnością przyjętą w poddanym konserwacji autografie kodeksu VM. Poza ostatnią stronę utworu cały tekst zapisany dwułamowo. Ponieważ niepodobna oddać w pełni owej dwułamowej notacji, autor wydania zapisał tekst jednolamowo, oddzielając początek i koniec każdego łamu za pomocą poziomej linii o kolorze zbliżonym do malinowego ołówka (zgodnie z intencją poety, który oddzielał łamy pionowymi liniami zapisanymi malinowym ołówkiem).